

บทที่ 2

ภูมิหลังของสภาองค์กรชุมชนตำบล ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง การพัฒนาสภาองค์กรชุมชน โดยเฉพาะในด้านกระบวนการเรียนรู้

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมีเป้าหมายมุ่งไปที่การเกิดนวัตกรรมการสร้างความเป็นการเมืองภาคประชาชน เพราะปัจจุบันสังคมไทยมีปัญหามากมาย ด้านหนึ่งคือปัญหาจากนโยบายนักการเมืองที่มุ่งในเรื่องการกระจายงบประมาณให้ประชาชนฐานล่างแบบประชานิยมที่รุนแรงขึ้น ซึ่งมีผลให้สังคมเกิดความขัดแย้งในผลประโยชน์ เกิดความเห็นแก่ตัว ขาดสติปัญญาสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ให้สังคม เพราะถูกรอบงำด้วยกฎระเบียบที่กำหนดโดยรัฐ ด้านหนึ่งคือปัญหาการกระจายอำนาจการปกครองส่วนท้องถิ่น ที่หวังว่าจะเกิดการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในพื้นที่แต่เพราะระบบการปกครองใหญ่ให้ความสำคัญว่าประชาธิปไตยคือการเลือกตั้ง ระดับฐานล่างก็ถูกถ่ายทอดความคิดมีหน้าที่เพียงการเลือกตั้ง โยนความรับผิดชอบต่อเรื่องสาธารณะทั้งหลายให้รัฐหรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ประชาชนมีความเข้าใจประชาธิปไตยไม่เพียงพอ และยิ่งประเทศมีปัญหาความขัดแย้งทางวิชาการเมือง ปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจของโลก ส่งผลต่อประชาชนทั้งโดยตรงและโดยอ้อม เพราะคิดว่าเป็นเรื่องของผู้แทน จึงไม่เห็นว่าคุณคนต้องมีส่วนเกี่ยวข้อง สภาองค์กรชุมชนตำบลที่มีการจัดตั้งขึ้นแล้วทุกจังหวัดในประเทศไทย จึงควรต้องมีการเรียนรู้ในการสร้างความเป็นการเมืองภาคประชาชนให้เกิดขึ้น ซึ่งการจะขับเคลื่อนให้สภาองค์กรชุมชนสามารถปฏิบัติการได้ตามเจตนารมณ์ของ พ.ร.บ. สภาองค์กรชุมชน ผู้วิจัยได้ศึกษาภูมิหลังของการเกิดพระราชบัญญัติสภาองค์กรชุมชน ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาสภาองค์กรชุมชนโดยเฉพาะในด้านกระบวนการเรียนรู้การเมืองภาคประชาชน เพื่อกำหนดกรอบความคิดการวิจัย ดำเนินการวิจัยให้เกิดนวัตกรรมการเรียนรู้ของสภาองค์กรชุมชนตำบล ในบทบาทการเมืองภาคประชาชน และขยายไปทั่วทุกตำบล โดยมีหัวข้อเรื่องที่ศึกษา ดังนี้

1. พัฒนาการพระราชบัญญัติสภาองค์กรชุมชน
2. หลักความเป็นประชาธิปไตย
3. การเมืองภาคประชาชน
4. สังคม
5. หลักการจัดการความรู้และการเรียนรู้
6. หลักการสร้างนวัตกรรมการเรียนรู้
7. วิธีการสร้างกระบวนการเรียนรู้
8. การประเมินผล

พัฒนาการพระราชบัญญัติสภาองค์กรชุมชนตำบล

ภูมิหลังของสภาองค์กรชุมชน

สภามีความหมายตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 คือ องค์การหรือสถานที่ประชุม เช่น สภาผู้แทนราษฎร สภาสตรี สภามหาวิทยาลัย

องค์กร คือ บุคคล คณะบุคคล หรือสถาบัน ซึ่งเป็นส่วนประกอบของหน่วยงานใหญ่ที่ทำหน้าที่สัมพันธ์กันหรือขึ้นตรงต่อกัน เช่น คณะรัฐมนตรีเป็นองค์กรบริหารของรัฐ สภาผู้แทนราษฎรเป็นองค์กรของรัฐสภา ในบางกรณี องค์กรหมายความรวมถึงองค์การด้วย ซึ่งหมายถึงศูนย์รวมกลุ่มบุคคลหรือกิจการที่ประกอบกันขึ้นเป็นหน่วยงานเดียวกัน เพื่อดำเนินกิจการตามวัตถุประสงค์

ชุมชน หมายถึง หมู่ชน กลุ่มคนที่อยู่รวมกันเป็นสังคมขนาดเล็ก อาศัยอยู่ในอาณาบริเวณเดียวกัน และมีผลประโยชน์ร่วมกัน

เมื่อรวมกันคำว่า สภาองค์กรชุมชน จึงหมายถึง การที่กลุ่มคนที่มารวมกันเป็นสังคมเป็นศูนย์รวมกลุ่มบุคคลเพื่อทำกิจกรรมที่เป็นเป้าหมายเดียวกัน มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มาร่วมกันประชุมปรึกษาหารือ คิด วางแผน ลงมือปฏิบัติร่วมกัน

สำหรับความหมายของสภาองค์กรชุมชนตาม พ.ร.บ. สภาองค์กรชุมชน พ.ศ. 2551 คือ สภาองค์กรชุมชน เป็นเวทีพูดคุยให้คนในหมู่บ้านมารวมกันคิดว่า เราต้องการอะไร จะพัฒนาบ้านเราอย่างไรเพื่อให้ชีวิตดีขึ้น หรือบ้านเรามีปัญหาอะไร แล้วจะแก้ไขกันแบบไหน เพราะเรารู้ปัญหาความต้องการ และทางแก้เป็นอย่างดี จากนั้นก็ทำออกมาเป็นแผนพัฒนาของเราเอง อาศัยความรู้ภูมิปัญญาที่พวกเขามีอยู่มาใช้ เท่ากับว่าพวกเราทุกคนมีส่วนในการกำหนดอนาคตของหมู่บ้านและชีวิตของเราเอง (สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์กรมหาชน), 2551, ไม่ปรากฏเลขหน้า)

ดังที่กล่าวมาแล้วในบทที่ 1 ว่า วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยตั้งแต่ในยุคการปกครองระบอบรัฐราชาธิราช มาสู่ยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ จนมาถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขนั้น ในด้านหนึ่งของไทยมีวิถีชีวิตที่อาศัยพึ่งพากันและกัน เพราะต้องพึ่งพาธรรมชาติร่วมกัน ซึ่งสะท้อนออกมาที่วัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่นที่แตกต่างกัน เช่น วัฒนธรรมการรวมกลุ่ม ที่มีลักษณะคล้าย ๆ อาสาบริการสังคม เช่น ประเพณีลงแขกในกระบวนการอาชีพทำนาของคนไทย ทั้งการดำนา การเกี่ยวข้าว การดำข้าวเปลือก ประเพณีการเอาแรงสร้างบ้าน เป็นต้น แต่วัฒนธรรมอาสาทำกิจกรรมร่วมกันโดยไม่ได้ใช้เงินเป็นค่าตอบแทนค่อย ๆ หายไป เมื่อการพัฒนาประเทศมีแผนพัฒนาที่สั่งการจากบนลงล่าง และเริ่มมีการกำหนดกรอบคำว่าองค์กรหรือกลุ่มขึ้นโดยหน่วยงานที่อยู่นอกชุมชน

แล้วมากำหนดเป็นเงื่อนไขในการให้การสนับสนุนแก่คนในชุมชน แต่ความเป็นกลุ่มลักษณะ อาสาบริการสังคมก็ไม่ได้หมดไปเสียทีเดียว แต่กลับมีพัฒนาการเรื่อยมาจนถึงปัจจุบันที่สังคมไทย ให้ความสำคัญกับองค์กรชุมชนมากยิ่งขึ้น ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานภาครัฐ เอกชน หรือชุมชน ซึ่งมีพัฒนาการมาอย่างยาวนานตามยุคสมัย

ยุคแรกของการมีกลุ่มองค์กรภาคเอกชน สมัยกรุงศรีอยุธยาที่ไทยมีการติดต่อกับต่างชาติกับประเทศทางตะวันตกอย่างชัดเจน แต่ไม่ได้มีเพียงแค่การแลกเปลี่ยนสินค้า แต่ได้มีการผสมผสานวัฒนธรรมเข้าด้วยกัน จากการนำศาสนาคริสต์เข้ามาเผยแพร่ จึงมีการสร้างโบสถ์ ตั้งโรงเรียนเพื่อสอนศาสนา มีการถ่ายทอดความรู้แบบตะวันตก เช่น ในการนำแพทย์สมัยใหม่ เข้ามาใช้ ด้านการรักษาพยาบาล ทำให้เกิดการเรียนรู้วัฒนธรรมซึ่งกันและกัน งานอาสาสมัคร ในด้านนี้ดำเนินการโดยนักบวชของศาสนาคริสต์ เรียกว่าเป็นยุคบุกเบิกองค์กรภาคเอกชน ชาติตะวันตก (เบญจมาศ ศิริภัทร, สุรพล มุละดา, 2545, หน้า 14) และมีการพัฒนาต่อเนื่องเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ทั้งในด้านการศึกษา เศรษฐกิจ สังคม

นอกจากจะมีกลุ่มองค์กรจากพวกตะวันตกแล้ว ยังเกิดขบวนการชาตินิยม หลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่งและครั้งที่สอง นำไปสู่ความขัดแย้งและไม่ไว้วางใจระหว่างผู้คน หลายกลุ่ม หลายชาติพันธุ์ในประเทศ กลุ่มแรกที่เห็นชัดเจน คือ สมาคมจีน หรือกลุ่มฮังยี่ ซึ่งต่อมามีการตั้งองค์กรใหม่เป็นสมาคมเพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เช่น สมาคมแซ่ หรือสมาคม ภาษาต่าง ๆ (เบญจมาศ ศิริภัทร, สุรพล มุละดา, 2545, หน้า 15) กิจกรรมของสมาคมคนจีน จะออกไปในแนวองค์กรการกุศล เพราะมีจุดประสงค์เพื่อช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

ในส่วนขององค์กรเอกชนของไทย ในระยะแรก สถาบันกษัตริย์และเชื้อพระวงศ์ได้ ริเริ่มองค์กรพัฒนาเอกชนอย่างเป็นทางการเป็นองค์กรแรกในประเทศไทย ได้แก่ สมาภุณาโลมแดง สถาปนาโดยสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินี (พระนางเจ้าเสาวภา ฝากศรี) ในพ.ศ. 2433 โดยมี พระราชประสงค์ให้หน่วยงานนี้ดำเนินการกุศลช่วยเหลือพวกทหารที่ได้รับบาดเจ็บจากสงคราม โดยภรรยาข้าราชการและกุลสตรีสมัยนั้นสมัครเป็นอาสาสมัครออกปฏิบัติงาน (สุวิทย์ วิบูลผลประเสริฐ และคณะ, 2540, หน้า 160)

กลุ่มองค์กรเอกชนของไทยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยอันมี พระมหากษัตริย์เป็นประมุข (พ.ศ. 2502-2516) ในช่วงนี้การปกครองมีลักษณะเป็นแบบรวมศูนย์ ทหารเป็นใหญ่ ผู้นำกองทัพเป็นหัวหน้ารัฐบาล เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐาน การพัฒนาชนบท องค์กรเอกชน สาธารณประโยชน์จึงมีวิวัฒนาการน้อยมาก มีกิจกรรมทาง ด้านสังคมสงเคราะห์เป็นหลัก องค์กรที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ เช่น สมาภุณาโลมแดงแห่งประเทศไทย

ตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2502 ที่มุ่งเน้นการสงเคราะห์และการกุศลแก่คนจน แต่ถึงแม้จะมีกิจกรรมด้านการสังคมสงเคราะห์เป็นหลัก แต่ก็เริ่มมีกลุ่มบุคคลที่ปลูกฝังฐานความคิดของผู้มีจิตอาสา เพื่อพัฒนาส่วนรวม ให้ความสำคัญต่อการมีส่วนร่วมของชุมชน ในการแก้ไขปัญหา คือ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ ที่ได้ร่วมกับบุคคลในแวดวงข้าราชการและนักธุรกิจเอกชนจำนวนหนึ่ง ก่อตั้ง “มูลนิธิบูรณะชนบทแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์” เมื่อวันที่ 14 ธันวาคม 2510 โดยมี คำขวัญร่วมกันว่า “ไปสู่อุบัติด้วย ช่วยคิด จิตประสาน” (เบญจมาศ ศิริภัทร, สุรพล มุละดา, 2545, หน้า 19) ซึ่งหมายถึง การไปหาชาวบ้านในชนบทอยู่กับชาวบ้าน ร่วมคิดและประสานให้เกิดโครงการพัฒนาในหมู่บ้านนั้น ๆ จึงกล่าวได้ว่า มูลนิธิบูรณะชนบทแห่งประเทศไทยเป็น องค์การพัฒนาเอกชนที่ทำงานปฏิบัติการ พัฒนาชนบทแห่งแรกของประเทศไทย เป็นพื้นฐานที่สำคัญของงานพัฒนาในช่วงต่อมา ผลจากการทำงานขององค์กรพัฒนาเอกชนในช่วงนั้น อาจจะไม่เป็นรูปธรรมที่ชัดเจนมากนัก แต่การเริ่มต้นของ ดร.ป๋วย อึ๊งภากรณ์ และคณะ ถือเป็นความพยายามในการนำเสนอแนวคิดการพัฒนาไปสู่ระดับรากหญ้า รวมถึงระดับนโยบายด้วย ทำให้รัฐบาลเริ่มให้ความสนใจบทบาทขององค์กรพัฒนาเอกชน นอกจากนี้ได้เกิดการสร้างสำนักอิสระในหมู่นักวิชาการและปัญญาชนอย่างมีรูปธรรมชัดเจนขึ้น

ในช่วงเวลาหลัง 6 ตุลาคม 2519 ถึง พ.ศ. 2522 เป็นช่วงที่สังคมไทยมีความขัดแย้งทางความคิดการเมืองกันสูง คือ กลุ่มที่มีความคิดเป็นปฏิปักษ์ต่อต้านและพยายามปลดปล่อยตนเองจากการครอบงำของระบบสังคมเก่า เรียกว่ากลุ่มผู้นำฝ่ายซ้าย หลังเหตุการณ์ ตุลาคม 2519 จึงมีทั้งผู้ถูกจับขัง ลี้ภัย และกลุ่มที่เข้าร่วมจรรยาธิปไตย มีกลุ่มผู้มีอำนาจรัฐอยู่ในขณะนั้น เป็นกลุ่มที่มีกำลังทหาร ตำรวจ มีกำลังทางอาวุธ กับกลุ่มที่แอบอิงอำนาจรัฐพลอยปราบปราม กลุ่มที่มีความเห็นเป็นปฏิปักษ์ต่อรัฐ เป็นเวลา 2 ปีเศษที่กลุ่มมีอำนาจและกลุ่มแอบอิงอำนาจรัฐวางแผนรณรงค์ คุกคามผู้ไม่เห็นด้วยอย่างเปิดเผย มีการลอบฆ่าผู้นำกรรมกร ชาวนา นักศึกษา อย่างแพร่หลาย เป็นการกดดันให้ปัญญาชนและนักศึกษาเข้าป่าไปร่วมขบวนการกับพรรคคอมมิวนิสต์ และจับอาวุธขึ้นต่อสู้กับรัฐบาลไทย บทบาทขององค์กรเอกชนถูกกดขี่จากทางราชการ จึงไม่สามารถแสดงบทบาทได้มากนัก หลังออกจากป่าของกลุ่มปัญญาชนได้หันมาให้ความสนใจกับแนวทางเคลื่อนไหวมวลชนเพื่อคานอำนาจรัฐ เริ่มมีกิจกรรมจัดตั้งกลุ่มในรูปแบบต่าง ๆ ที่อยู่นอกเหนือความควบคุมของรัฐแทนแนวคิดการยึดอำนาจรัฐ เพื่อเปลี่ยนแปลงสังคม ส่งผลให้เกิดการขยายตัวขององค์กรพัฒนาเอกชน มีการนำแนวคิดของ ภูมิปัญญาท้องถิ่นและความเป็นชุมชนเป็นแกนในการทำงาน (ผาสุก ไพจิตร และคลิส เบเคอร์, 2538, หน้า 248 - 655)

ในช่วงปี พ.ศ. 2524-2533 องค์กรพัฒนาเอกชน และนักวิชาการบางกลุ่มให้ความสนใจกับแนวคิดวัฒนธรรมชุมชน เสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนกันมากขึ้น มีองค์กรพัฒนาเอกชนเกิดขึ้นใหม่จำนวนมาก ได้ร่วมกันเป็นเครือข่าย โดยมีแนวทางพัฒนาในเรื่องเกษตรทางเลือก เพื่อลดการใช้สารเคมีในการเพาะปลูก การพัฒนาที่ยั่งยืน และเรื่องสิทธิชุมชนในต่างจังหวัดมีขบวนการองค์กร และผู้นำใหม่ ๆ ก่อตั้งขึ้นเพื่อพิทักษ์เอกลักษณ์ของชนบทจากอิทธิพลของเมืองพิทักษ์เศรษฐกิจหมู่บ้านจากการถูกเอาเปรียบ และพิทักษ์ทรัพยากรที่ดิน น้ำ และป่าจากการรุกรานของเมือง การดำเนินงานของกลุ่มองค์กรเอกชนมีมากขึ้นก็เป็นการลดความสำคัญของรัฐลดการพึ่งพารัฐและระบบราชการ แล้วหันมาให้ความสำคัญกับสมาชิกของชุมชน แนวคิดกลายเป็นปรากฏการณ์สำคัญ ที่ทำให้ชาวบ้านสามารถรวมตัวกันเสนอ พ.ร.บ. ที่เกี่ยวกับการดำเนินวิถีชีวิตของท้องถิ่นได้ เช่น พ.ร.บ. ส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม

ในช่วงปี พ.ศ. 2535 เป็นต้นมา แนวคิดเช่นนี้ทำให้เกิดองค์กรด้านส่งเสริมประชาธิปไตยมากขึ้น สร้างเครือข่ายกันเป็นขบวนการธงเขียวออกมาผลักดันรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ ปี พ.ศ. 2540 ได้จนสำเร็จ ต่อเนื่องมาถึงการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในการจัดเวทีประชาคมจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 จากระดับตำบล จังหวัด ภูมิภาคจนถึงระดับชาติ มีการชุมนุมประท้วง ล่ารายชื่อของประชาชน 50,000 รายชื่อ ขององค์กรพัฒนาเอกชนด้านสาธารณสุขเกี่ยวกับการทุจริตเรื่องเวชภัณฑ์ยาของนักการเมืองและข้าราชการ สถานการณ์เช่นนี้เป็นการแสดงให้เห็นถึงการรวมพลังของกลุ่มคนจากองค์กรต่าง ๆ ที่คิดเรื่องของตัวเองรวม มีเป้าหมายร่วม มีการจัดการร่วมกัน มีความสำเร็จร่วมกัน เป็นแรงบันดาลใจที่จะทำเรื่องอื่น ๆ เช่นนี้ต่อไป การดำเนินการในลักษณะเช่นนี้ไม่ใช่การรวมตัวกันเพื่อถ่วงมือ ปิดกั้นถนนหรือปิดล้อมสำนักงาน แต่เป็นการดำเนินการที่ใช้ข้อมูลในการพิสูจน์ข้อเท็จจริง เป็นการใช้ปัญญาเป็นเครื่องมือในการพิทักษ์ประโยชน์ของส่วนรวม “สู้ด้วยยุทธศาสตร์ รบด้วยปัญญา ชนะด้วยความรู้” (เสรี พงศพิศ, @copyright เสรี พงศพิศ, PowerPoint, 2550)

พัฒนาการขององค์กรภาคประชาชนต่าง ๆ ในช่วงปี พ.ศ. 2540 เป็นต้นมา มีความเป็นเครือข่ายกัน ทำงานเพื่อส่วนรวมมีมากขึ้น มีความหลากหลายในเชิงของการรวมตัวของคณะกรรมการของสมาชิกกลุ่ม แต่ก็ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมมากขึ้น รัฐบาลให้การยอมรับงานขององค์กรพัฒนาเอกชนอย่างเห็นได้ชัดเจน เพราะผู้นำขององค์กรภาคเอกชนหลายท่านได้พิสูจน์ให้เห็นว่า ไม่ได้รวมกลุ่มกันทำเพื่อประโยชน์ตนเอง แต่ทำเพื่อประโยชน์ของส่วนรวม อาทิ ในด้านตัวบุคคลที่เป็นผู้นำทางเชิงแนวคิดที่สำคัญในการผลักดันให้เกิดพระราชบัญญัติหรือนโยบายที่มีทิศทางสร้างความเป็นการเมืองภาคพลเมือง เช่น ศาสตราจารย์นายแพทย์

ประเทศ รัสเซีย ซึ่งมีโครงการร่วมกับองค์กรพัฒนาเอกชนด้านสาธารณสุขมูลฐาน โยงแนวคิดชุมชนเข้ากับพุทธศาสนาตามแนวปฏิรูปของท่านพุทธทาสภิกขุ เริ่มต้นจากสมมติฐานว่าความยากจนเป็นผลของโครงสร้างที่เบียดเบียนโดยรัฐและทุนนิยม ดังนั้นจะลดความยากจนได้โดยการต่อต้านอำนาจรัฐและพึ่งตนเอง ศึกษาราชการควรถอนจากหมู่บ้านและทดแทนด้วยรัฐบาลของชุมชน หมู่บ้านจึงจะมีอิสระพัฒนาภายในขอบข่ายแนวทางด้านจริยธรรมของพุทธศาสนา แนวปฏิรูปด้านทานกิลเดสอันมากมายที่ระบบทุนนิยมส่งเสริม (ยูทธนา วุณปิติกุล และสุพิทา เริงจิต เรียบเรียง, 2542, หน้า 92)

การพัฒนาการของภาคประชาชนเช่นนี้มักได้รับการสนับสนุนจากองค์กรพัฒนาเอกชน (NGO) เช่น สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา (Local Development Institute Foundation (LDI)) สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (มหาชน) (พอช.) เป็นต้น ในการสร้างการเชื่อมร้อยองค์กรภาคประชาชนเป็นเครือข่ายกัน สนับสนุนการเรียนรู้ในเชิงความเป็นประชาสังคมสร้างการเมืองภาคประชาชนซึ่งมีบทบาทชัดเจนในการแก้ไขปัญหาของสาธารณะชัดเจนมากขึ้นในช่วงปี 2540 เป็นต้นมา จึงทำให้เกิดนโยบายระดับประเทศหลายเรื่องที่มีจุดเริ่มคิดก่อการมาจากองค์กรพัฒนาภาคเอกชน จนเกิด พ.ร.บ. เพื่อรักษา ป้องกันสิทธิประโยชน์ของประชาชน เช่น พ.ร.บ. ประกันสุขภาพ พ.ร.บ. ป่าชุมชน เป็นต้น

แต่อย่างไรก็ตาม ถึงแม้รัฐบาลจะเห็นความสำคัญและให้ความสำคัญกับองค์กรพัฒนาเอกชนมากขึ้นก็ตาม แต่จากโครงสร้างการทำงานของภาครัฐที่ยังคงมีลักษณะการคิดโครงการคิดงบประมาณจากบนลงล่างอยู่ ถึงแม้จะมีการแก้ไขกระบวนการคิดเช่นนี้เกิดขึ้นจากกลุ่มองค์กรพัฒนาเอกชนและช่วยกันผลักดันมากขึ้น เช่น การสร้างกระบวนการเรียนรู้แผนแม่บทชุมชนที่เกิดขึ้นจากการดำเนินการของเกษตรกรชาวสวนยางนครศรีธรรมราชโดยมูลนิธิหมู่บ้านทำหน้าที่จัดระบบข้อมูลและเรียบเรียงให้ออกมาได้ดี (เสรี พงศ์พิศ, 2549, หน้า 24) เป็นการพิสูจน์ให้เห็นศักยภาพของชาวบ้านจนเป็นครูแห่งการทำแผนแม่บทชุมชนของทั้งภาครัฐ และองค์กรพัฒนาต่าง ๆ โดยเฉพาะสำนักงานกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (Social Investment Fund (SIF)) ที่ได้ไปเรียนรู้และปรับปรุงพัฒนาขยายผลไปทั่วทุกจังหวัดในช่วงปี พ.ศ. 2542-2545 เป็นฐานของการเกิดเครือข่ายแผนแม่บทชุมชน ผลักดันต่อให้รัฐนำไปเป็นนโยบายลงสู่ทุกหมู่บ้านในปัจจุบัน

แต่เนื่องจากรัฐบาลคือการรวมของนักการเมือง ตัวแทนประชาชนที่มีที่มาของการเข้ามาสู่การเมือง การถูกหล่อหลอมระบบความคิดในเรื่องสาธารณะที่มีจุดมุ่งหมายของการเป็นนักการเมืองที่ไม่เหมือนกัน จึงยังคงมีโครงการจากบนลงล่าง ทำเหมือนกันทั่วประเทศผ่านทางหน่วยงานภาครัฐราชการในส่วนกลางที่กำหนดเป็นนโยบาย เสนอโครงการของหน่วยงาน

กำหนดเวลาความสำเร็จของโครงการมาให้ประชาชนดำเนินการ หรือแม้แต่นโยบายกระจายงบประมาณถึงหมู่บ้านโดยตรงตามขนาดหมู่บ้าน SML แม้จะมีเงื่อนไขว่า โครงการที่ชาวบ้านเสนอมานั้นต้องมาจากการมีส่วนร่วมจัดทำแผนชุมชนหมู่บ้านมาก่อน แต่ไม่มีเงื่อนไขว่าต้องมีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนในการจัดทำแผนชุมชน ไม่มีการติดตามผลความยั่งยืนของโครงการ ผลกระทบที่เกิดขึ้นคือ กลุ่มองค์กรเล็ก ๆ ในระดับหมู่บ้าน ตำบล ไม่ได้รับการปลูกฝังให้คิดเรื่องประโยชน์สาธารณะผ่านกระบวนการเรียนรู้แผนแม่บทชุมชน การเมืองภาคประชาชนจึงไม่สะท้อนออกมาในโครงการต่าง ๆ ในหมู่บ้าน เปรียบเหมือนกับว่ารัฐบาลมีหลักการดี พูดี แต่ยังปฏิบัติไม่เป็น

บทเรียนให้เห็นอีกด้านหนึ่งคือเรื่องการกระจายอำนาจการปกครองสู่ท้องถิ่น ไม่ว่าจะ เป็นลักษณะของเทศบาล องค์การบริหารส่วนจังหวัด หรือองค์การบริหารส่วนตำบลก็ตาม ซึ่งมีหลักการว่าการพัฒนาต้องมาจากการมีส่วนร่วมของประชาชน จึงมีการกำหนดโครงสร้างองค์กรให้มีการทำงานในลักษณะของการมีสภา ซึ่งมาจากตัวแทนที่ประชาชนเลือกเข้าไปทำหน้าที่ กำหนดแผนงาน โครงการ มาตรการต่าง ๆ เพื่อประชาชน แต่ลักษณะการปกครองเช่นนี้ก็ไปคล้ายกับการเมืองภาคตัวแทนในระดับชาติ คือ ประชาชนทำหน้าที่เลือกผู้แทนเข้าไปทำหน้าที่ในสภาแล้วก็หมดหน้าที่ของตน ระบบการมีส่วนร่วมคิดวางแผน ติดตามตรวจสอบ ไม่ได้รับการปลูกฝังให้เกิดขึ้นในหมู่ประชาชน นานวันประชาชนก็ยิ่งคุ้นเคยกับปัญหาของตนมากขึ้น เพราะคิดว่าเป็นหน้าที่ของตัวแทนที่ตนเลือกเข้าไป แต่ตัวแทนที่ประชาชนเลือกเข้าไปก็ยิ่งขาดองค์ความรู้ในการทำงานเชิงยุทธศาสตร์ใช้ความรู้ นำหน้าหรือปัญญา นำหน้า แต่กลับใช้วิธีการทำงานที่เสรี พงศพิศ กล่าวไว้ว่า “ใช้เงินนำหน้าปัญญาตามหลัง” (เสรี พงศพิศ, 2548, หน้า 8) กระบวนการเมืองภาคประชาชนจึงยังอ่อนแอสำหรับท้องถิ่นที่ไม่เข้าใจยุทธศาสตร์การทำงานภาคประชาชน

แต่ถึงแม้ภาคประชาชนยังขาดที่ยืนนี้ ก็มีข้อว่าความอ่อนแอของการเมืองภาคประชาชนจะเหมือนกันหมดทุกที่ มีหลายหมู่บ้าน หลายตำบล ที่มีผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่มีกระบวนการทัศน์ในการพึ่งตนเอง มีความมุ่งมั่นในการทำงานเพื่อส่วนรวม ได้ทำให้เกิดภาพการทำงานในลักษณะการเมืองภาคประชาชนมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน จนเกิดการหยั่งรากความเป็นประชาธิปไตยของกลุ่มคนหรือองค์กรนั้น ที่เป็นความเข้มแข็งของภาคประชาชนหลายแห่ง ที่เป็นตัวอย่างของการทำงานเชื่อมโยงให้เกิดการมีส่วนร่วมกันกับองค์การบริหารส่วนตำบล เพราะองค์การบริหารส่วนตำบลคือคนในตำบลเดียวกัน

ตัวอย่างการทำงานร่วมกันของชุมชนท้องถิ่นที่ประสบความสำเร็จ

การทำงานร่วมกันพัฒนาชุมชนท้องถิ่นที่เกิดขึ้นมาเป็นเวลายาวนานแต่อาจไม่ได้เรียกว่าสภาองค์กรชุมชนตำบล ตาม พ.ร.บ. แต่ก็มีหลักคิด เป้าหมาย และแนวทางปฏิบัติคล้าย ๆ กัน ในชื่อต่าง ๆ กัน ตัวอย่างในการพัฒนาของสภาองค์กรชุมชนตำบลมีอยู่ในทุกภูมิภาคของไทย ล้วนเป็นประโยชน์ต่อการนำมาเป็นกรอบการคิดกระบวนการวิจัยปฏิบัติการในตำบลนารองได้ เช่น

องค์กรพัฒนาคุณภาพชีวิตประชาชนตำบลน้ำเกีฮัน อำเภอกู่เพียง จังหวัดน่าน ซึ่งตำบลน้ำเกีฮัน มีวิถีชีวิตเกษตรกรรมอยู่ร่วมกันแบบเครือญาติ ในช่วงปี 2531 - 2534 เกิดผู้นำของตำบลที่เห็นปัญหาสังคมของชุมชนที่เกิดมาจากการพัฒนาที่ขาดความสมดุล นั่นคือปัญหาเสพติด การเล่นการพนันกันอย่างมากของคนในตำบล ทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลาย ผู้นำภาคประชาชน พระ และหน่วยงานในตำบลรวมกัน ใช้กระบวนการ บ้าน วัด โรงเรียน สถานีอนามัย (บวรส) ร่วมกันแก้ปัญหาเสพติดได้สำเร็จ และดำเนินการต่อเนื่องมาจนมีองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) เกิดขึ้นในตำบล สมาชิก อบต. มาจากการมีส่วนร่วมแก้ปัญหาสาธารณะของหมู่บ้าน ของตำบลร่วมกันมา ในปี 2541 จึงเกิดองค์การพัฒนาคุณภาพชีวิตประชาชนตำบลน้ำเกีฮันขึ้นอย่างเป็นทางการ ผู้นำได้ร่วมกันจัดทำแผนร้อยแปด และพัฒนาเป็นแผนแม่บทชุมชน ในปี 2544 การดำเนินการของแกนนำตำบลร่วมกันในนามองค์กรพัฒนาคุณภาพชีวิตประชาชนตำบลน้ำเกีฮันนั้น มีวัตถุประสงค์เพื่อให้คนในตำบลมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม อาชีพ การศึกษา วัฒนธรรมและสุขภาพอนามัย โดยองค์กรแห่งนี้จะทำหน้าที่ประสานระหว่าง บวรส. ให้เกิดความสัมพันธ์ต่อกัน ทำงานร่วมกัน เป็นตัวแทนคนในตำบลประสานกับภาคีภายนอก นำความรู้จากภายนอก แหล่งทุนจากภายนอกมาสู่กระบวนการพัฒนาของคนในตำบล

กิจกรรมที่สำคัญของน้ำเกีฮัน คือ การมีเวทีประชุมผู้นำ 42 ชุมศึก เป็นเวทีสภาชุมชนที่ประกอบด้วย นายก อบต. และตัวแทนสมาชิก อบต. กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ครบทั้ง 5 หมู่บ้าน และผู้นำกลุ่มต่าง ๆ รวมทั้งเจ้าหน้าที่ภาครัฐในตำบล ในเวทีสภาชุมชนทุกคนมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น และตัดสินใจร่วมกันว่าจะมีกิจกรรมอะไร ใครรับผิดชอบในเรื่องอะไร และนำผลการจัดเวทีประกาศให้ประชาชนในตำบลได้ทราบทางเสียงตามสาย หรือใช้ศูนย์สาธิตการตลาด หรือร้านค้าชุมชนเป็นศูนย์กลางในการกระจายข้อมูลข่าวสารออกไป นอกจากนี้ในตำบลก็มีกลุ่มต่าง ๆ เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มกองทุนหมู่บ้าน ที่มีเวทีประชุมร่วมกันในกลุ่มเป็นประจำ แล้วนำปัญหาหรือความต้องการจากกลุ่มเข้าสู่เวทีสภาชุมชน กระบวนการเช่นนี้ทำให้น้ำเกีฮันสามารถแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชนท้องถิ่นได้อย่างมากมาย ทั้งนี้มีเป้าหมายเพื่อแก้ปัญหาความยากจน ถึงแม้จะยังไม่สามารถแก้ปัญหาความยากจนให้หมดสิ้นไป แต่การทำแผนแม่บทชุมชนที่ทุกครัวเรือนช่วยกัน ก็ทำให้ลดรายจ่ายมีเงินเหลือออมได้มากขึ้น การรวมกลุ่มขององค์กรพัฒนา

คุณภาพชีวิตประชาชนตำบลน้ำเกี๋ยนนี้ ทำให้ทุกฝ่ายมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการชุมชนอย่างมาก โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน

ตำบลเสียว : ทูตทางวัฒนธรรม การประสานแบบมีส่วนร่วมคิดร่วมทำและคัดกรอง
ตำบลเสียว กิ่งอำเภอโพธิ์ศรีสุวรรณ จังหวัดศรีสะเกษ เป็นพื้นที่ที่ได้เริ่มทำแผนชุมชนตั้งแต่ปี 2543 โดยมีการเชื่อมโยงคนและสิ่งแวดล้อมเข้าด้วยกัน การทำแผนแม่บทชุมชนทำให้ชาวบ้านได้เห็นข้อมูลรายได้ รายจ่าย หนี้สิน นำไปสู่การทำกิจกรรมต่าง ๆ ตามแผนแม่บทชุมชน การทำงานของกลุ่มต่าง ๆ มีการจัดการร่วมกันเป็นระบบชัดเจนขึ้น ทำให้ อบต. สามารถให้การสนับสนุนงบประมาณตามแผน และทำงานร่วมกับชุมชน โรงเรียน อย่างเป็นเนื้อเดียวกัน ได้ชื่อว่าเป็นเมืองสมานฉันท์

กลไกกระบวนการทำงานในรูปแบบสภาองค์กรชุมชนตำบลเสียวที่สำคัญที่ก่อให้เกิดเมืองสมานฉันท์ คือการมีผู้นำชุมชน คือกำนันสมคิด บัวศรี ที่มองเห็นความสำคัญของทิศทางการพัฒนาชุมชนว่าต้องเกิดจากการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน การมีผู้นำทางความคิด เช่น ครูอาจารย์ พระสงฆ์ เป็นผู้ร่วมสร้างกระบวนการปรับเปลี่ยนเจตคติของคนในชุมชน การมีนักพัฒนาภาคองค์กรภาคเอกชนที่มีประสบการณ์การสร้างกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ในเรื่องการเมืองภาคประชาชน การต่อสู้เรื่องสิทธิให้กับชุมชน กลไกทั้ง 3 นี้สร้างกระบวนการให้ผู้ที่มีศรัทธาเป็นสมาชิก อบต. ผู้สมัครเป็นนายก อบต. ไม่ใช่เงินในการหาเสียง แต่ใช้การให้ข้อมูลเรื่องบทบาทหน้าที่และการเลือกคนดีเข้าทำงาน ทำให้ตำบลเสียวได้นายก อบต. ที่ดี และไม่เกิดความขัดแย้ง (เครือข่ายแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง 4 ภาค, ม.ป.ป.)

สภาองค์กรชุมชนหมู่บ้านจำรุง ตำบลเนินฆ้อ อำเภอแกลง จังหวัดระยอง
ที่บ้านจำรุงเป็นอีกตัวอย่างหนึ่งของการดำเนินงานของผู้นำหมู่บ้านในลักษณะของสภาองค์กรชุมชน คือ ทุกเดือนจะมีเวทีประชุมประจำเดือน ที่ผู้นำทุกกลุ่มของหมู่บ้าน ซึ่งมี 24 กลุ่ม จะเข้ามารายงานสถานการณ์ความคืบหน้าการดำเนินงานในช่วงเดือนที่ผ่านมาว่าทำอะไร ทำไปถึงไหน ทำอย่างไร เพื่อเกิดการติดตามผลการดำเนินงานแบบการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ พร้อมทั้งพิจารณาปัญหาที่เกิดขึ้นและหาแนวทางแก้ไขร่วมกัน จนทำให้กลุ่มต่าง ๆ ของหมู่บ้านเป็นกลุ่มที่เข้มแข็ง เพราะมีกิจกรรมทำร่วมกันอย่างต่อเนื่อง จึงทำให้มีกิจกรรมและสมาชิกเพิ่มขึ้นอย่างมีกติกา อยู่ร่วมกันได้โดยไม่เกิดความขัดแย้ง เพราะใช้คุณธรรมจริยธรรมกำกับ

ผู้นำที่นำหลักคิดวิธีปฏิบัติมาสู่บ้านจำรุง คือ ผู้ใหญ่ชาติชาย ได้ผ่านการเรียนรู้ในเรื่องการสร้างเวทีสภาผู้นำองค์กรจากแหล่งเรียนรู้ และจากการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง เช่น การไปศึกษาจากตำบลตัวอย่างหลายตำบลเช่นที่ตำบลไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช การได้รับการพัฒนาการจัดการกระบวนการเรียนรู้แผนแม่บทชุมชน การมีทีมงานมาร่วมเรียนรู้ร่วมกันจนถึงปัจจุบัน เป็นศูนย์เรียนรู้ที่มีกลุ่มต่าง ๆ เป็นแหล่งเรียนรู้ที่เชื่อมโยงกันครบวงจรของการเป็นหมู่บ้านพึ่งพาตนเอง (ชาติชาย เหลืองเจริญ, ม.ป.ป.)

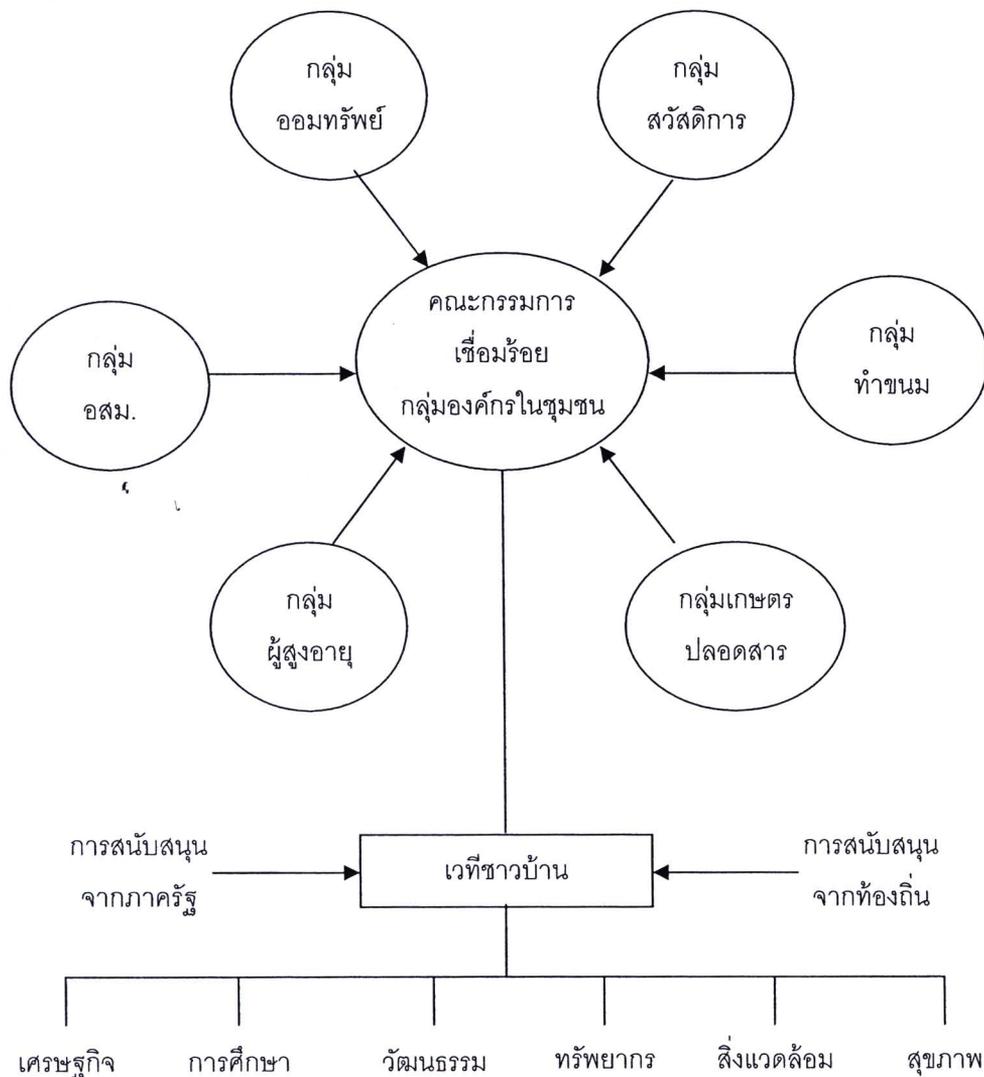
ตำบลศิลาลอย อำเภอสามร้อยยอด จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เป็นอีกตำบลหนึ่ง
ที่เริ่มต้นจากระบบการแผนแม่บทชุมชนเช่นเดียวกัน แผนแม่บทชุมชนของตำบลศิลาลอยเกิดขึ้น
ครั้งแรกที่หมู่ 7 บ้านหนองกลางดง โดยมีผู้ใหญ่โชคชัย ลิ้มประดิษฐ์ ผู้นำการเปลี่ยนแปลง
ได้เดินทางไปศึกษาดูงานเรื่องแผนแม่บทชุมชนของนายประยงค์ วรรณรงค์ ที่ชุมชนไม้เรียง
อำเภอควาง จังหวัดนครศรีธรรมราช เพื่อนำกลับมาดำเนินการและปรับใช้ในพื้นที่หมู่บ้าน
ของตนเอง ประกอบกับช่วงนั้นเป็นช่วงที่สำนักงานกองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม
(Social Investment Fund : SIF) ได้สนับสนุนการดำเนินการในพื้นที่หมู่บ้านหนองกลางดงด้วย

การดำเนินการได้อาศัยการประชุมภายในหมู่บ้าน บอกเล่าเรื่องแผนแม่บทชุมชน
พร้อมกับการสร้างทีมแกนนำชุมชนที่มาจากหลากหลายสาขาอาชีพภายในชุมชน ทั้งที่มาจาก
ผู้ที่คนในชุมชนให้ความเคารพนับถือหรือยอมรับ มาจากครู แม่บ้าน พระ สมาชิกองค์การบริหาร
ส่วนตำบล (อบต.) กลุ่มองค์กรต่าง ๆ และรวมทั้งกลุ่มเยาวชน โดยทีมแกนนำที่มาจากหลากหลาย
สาขาได้มีการเรียกชื่อต่อมาว่า "สภาผู้นำ" มีการประชุมและการระดมสมอง จัดทำแผนปฏิบัติ
การสร้างการเรียนรู้การจัดทำแผนแม่บทชุมชนขึ้น โดยมีกระบวนการตามที่ได้ไปศึกษาเรียนรู้
มาประยุกต์ใช้ให้เหมาะกับหมู่บ้านหนองกลางดง และได้ขยายแนวคิดการทำ แผนแม่บทชุมชนไปสู่
หมู่บ้านอื่น ๆ ในตำบลศิลาลอย โดยการนำแนวคิดสภาผู้นำไปขยายในทุกหมู่บ้านในปี
2548-2549 ที่ทุกหมู่บ้านต้องจัดทำแผนแม่บทชุมชนระดับหมู่บ้าน และระดับตำบลร่วมกัน
ในการดำเนินการสภาผู้นำระดับตำบลที่มาจาก 9 หมู่บ้าน หมู่บ้านละ 5 คน เช่น มาจากสมาชิก
องค์การบริหารส่วนตำบล 2 คน มาจากผู้ใหญ่บ้านโดยตำแหน่งหมู่บ้านละ 1 คน และ
จากตัวแทนแกนนำหมู่บ้านละ 2 คน รวมมีสมาชิกสภาผู้นำตำบลศิลาลอยจำนวน 45 คน
โดยมีทีมที่ปรึกษาจากภาคีภาครัฐ เช่น ปลัดอำเภอ พัฒนาการ พัฒนาการตำบล เกษตรตำบล
และครูการศึกษาออกโรงเรียน และมีทีมประสานงาน 3 คน คือ ผู้ใหญ่โชคชัย ลิ้มประดิษฐ์
ผู้ใหญ่บุญยืน วิเศษสมบัติ และนายพลสิทธิ์ แยมเจริญกิจ ซึ่งเหตุผลของการนำแกนนำ
มาจากหลากหลายสาขาเป็นกลยุทธ์หนึ่งที่ช่วยลดความขัดแย้งภายในชุมชนได้ และสามารถ
มองปัญหาที่เกิดขึ้นภายในชุมชนได้อย่างรอบด้านมากขึ้น กระบวนการที่ตำบลศิลาลอย
ดำเนินการเป็นกระบวนการประชาธิปไตยที่สร้างการเมืองภาคประชาชน (สถาบันพัฒนาองค์กร
ชุมชน มหาชน (พอช.), 2550)

ความรู้ : กระบวนการจัดการความขัดแย้งอย่างสมานฉันท์ด้วยเครือข่ายองค์กรชุมชน
ตำบลควนรู อำเภอรัตภูมิ จังหวัดสงขลา เป็นอีกตัวอย่างหนึ่งที่มีกระบวนการให้ตัวแทนกลุ่ม
องค์กรต่าง ๆ ผู้นำชุมชนทั้งทางธรรมชาติและและการแต่งตั้ง มามีส่วนร่วมพัฒนาตำบลร่วมกัน

ซึ่งเดิมในช่วงปี 2531 ที่ตำบลมีความขัดแย้งกันสูง เนื่องจากการเลือกตั้งกำนันที่สะสมร่องรอยความแตกร้าวกันมาจนถึงปี 2544 เริ่มมีผู้นำทางความคิดที่จะแก้ไขปัญหาความขัดแย้งนี้จากกระบวนการแผนแม่บทชุมชนที่ผู้นำนำเข้ามาจัดกระบวนการเรียนรู้ให้กับแกนนำของตำบลอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่เรื่องการไปศึกษาดูงาน การเก็บข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล ทำให้คนในชุมชนเห็นทั้งปัญหาและทุนของชุมชน และพบว่าถ้าไม่แก้ปัญหาคความขัดแย้ง ตำบลจะไปไม่รอด แกนนำได้คิดว่าในแผนแม่บทชุมชนจะมีโครงการอะไรที่จะทำให้ชุมชนเกิดกิจกรรมด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม สิ่งแวดล้อม สุขภาพ การศึกษา ที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง กระบวนการแผนแม่บทชุมชนทำให้เกิดสภาผู้นำของชุมชนที่มาจากผู้นำกลุ่มต่าง ๆ กำนันผู้ใหญ่บ้าน อบต. มาร่วมกันคิด และกลับไปพัฒนากลุ่มของตนเอง มีศูนย์ประสานงานองค์กรชุมชนตำบล (ศอชต.) โดยกรมการพัฒนาชุมชนเป็นผู้สนับสนุนให้เกิดขึ้น ทำให้เกิดการเชื่อมโยงกลุ่มต่าง ๆ และกำหนดให้ทุกวันที่ 20 ของเดือนเป็นการประชุมร่วมกัน แล้วนำข่าวกระจายให้ประชาชนรับรู้ทางวิทยุชุมชนของตำบล การทำงานร่วมกันเช่นนี้ทำให้อบต.ควนรู ได้พัฒนาตัวเองอย่างต่อเนื่อง จนได้รางวัล อบต. ดีเด่นจังหวัดสงขลา ปี 2546 (สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน), 2550)

จากตัวอย่างตำบลที่มีกระบวนการสภาของประชาชนทั้ง 5 แห่งตามภาคต่าง ๆ นี้ มีที่มาจากผู้นำที่เห็นปัญหาของส่วนรวมร่วมกัน มีการเรียนรู้ที่จะแก้ปัญหา มีหน่วยงานองค์กรภายนอกให้โอกาส ให้การสนับสนุน ผู้นำเองเป็นคนใฝ่เรียนรู้ในการแก้ปัญหา และทั้ง 5 ตำบลมีจุดเริ่มต้นของการมีการทำงานร่วมกันในลักษณะการมีสภาประชาชนมาจากกระบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชน ซึ่งได้ไปเรียนรู้จากตำบลต้นแบบในการจัดกระบวนการสภาของประชาชนคือ ที่ตำบลไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช ที่มีนายประยงค์ รณรงค์ ผู้นำการเปลี่ยนแปลงสภาพภาคประชาชนคนแรก ๆ ของประเทศ จากการร่วมกันทำแผนแม่บทยางพาราไทย ซึ่งเป็นที่มาของการทำแผนแม่บทชุมชนทั่วทั้งประเทศในขณะนี้ จากการประมวลความรู้ของผู้วิจัย สรุปเป็นแผนภาพโครงสร้างการพัฒนาของสภาองค์กรชุมชนได้ดังนี้

แผนภาพ 1 โครงสร้างการพัฒนาของสภาองค์กรชุมชน

ดังนั้น การจะทำให้เกิดสภาองค์กรชุมชน คนในชุมชนต้องมีกลุ่มผู้นำที่เข้าใจเรื่องของพลังภาคประชาชน มีจิตอิสระไม่จําแนกกับการสั่งการของภาครัฐเพียงฝ่ายเดียว มีการเรียนรู้ที่จะหาหนทางให้เกิดการขับเคลื่อนพลังของประชาชนให้เข้มแข็ง มีเวทีที่จะทำกิจกรรมสาธารณะร่วมกันอย่างมีศักดิ์ศรี เป็นที่ยอมรับของทุกภาคส่วนแล้วแพร่กระจายเป็นวิถีของประชาชนทั่วทุกตำบล ในขณะที่สถานการณ์การพัฒนาประเทศมีทิศทางพัฒนามุ่งกระจายงบประมาณลงสู่ชุมชนโดยตรง ในลักษณะโครงการ SML บ้าง กองทุนเศรษฐกิจพอเพียงบ้าง กองทุนหมู่บ้านบ้าง หรือการกระจายงบประมาณของหน่วยงานภาครัฐผ่านทาง อบต. มีมากขึ้น เช่น เรื่องสวัสดิการสังคม ด้านสุขภาพอนามัย เป็นต้น แต่ปัญหาสาธารณะก็ยังมีมากและมากขึ้น ประชาชนจึงต้องมีเวทีของตนเองอย่างเป็นรูปธรรมที่ทุกคนให้ความสำคัญ ให้การยอมรับ ดังนั้น การก่อเกิดสภาองค์กรชุมชนให้เป็นพระราชบัญญัติจึงเกิดขึ้น

การก่อเกิดสภาองค์กรชุมชน

ในสถานการณ์การรวมตัวของกลุ่มองค์กรภาคประชาชนที่มีฐานที่มาจากกิจกรรมอันเป็นการแก้ปัญหาของท้องถิ่น โดยการส่งเสริมสนับสนุนขององค์กรเอกชนที่ดีจากภาครัฐก็ดี อาจารย์ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม ผู้ซึ่งคลุกคลีอยู่ในวงการพัฒนามานาน แบ่งการเมืองภาคพลเมืองออกเป็น 3 กลุ่ม (เชื่อน กรุงชิง, 2551, หน้า 24) โดยใช้กลุ่มคนเป็นฐานแบ่ง คือ 1) การรวมกลุ่มของชาวบ้านเพื่อทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับองค์กร ชุมชน หรือกลุ่มกิจกรรม เชื่อมร้อยเป็นเครือข่ายระดับตำบล จังหวัด และระดับประเทศ 2) กลุ่มภาคประชาสังคม ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชนชั้นกลาง ชมรม สมาคมต่าง ๆ นักพัฒนาเอกชน และการรวมกลุ่มทำกิจกรรมเพื่อส่วนรวมของภาคธุรกิจ และ 3) องค์กรที่เป็นทางการทั้งหน่วยงานรัฐ และเอกชน แต่ถึงจะแบ่งรูปแบบโดยใช้อะไรเป็นฐานก็แล้วแต่ การรวมกลุ่มของชาวบ้าน เพื่อทำกิจกรรมพัฒนาร่วมกันในชุมชน หมู่บ้านจะเป็นฐานการเมืองภาคประชาชนที่ใหญ่ที่สุด ประมาณการว่ามีอยู่ประมาณ 300,000 กลุ่ม เช่น กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มสวัสดิการชุมชน ป่าชุมชน อสม. กองทุนหมู่บ้าน วิสาหกิจชุมชน กลุ่มแม่บ้าน เป็นต้น ซึ่งมีทั้งที่หน่วยงานของรัฐ และหน่วยงานภาคเอกชน (NGO) เป็นผู้สนับสนุนให้เกิดขึ้น ตลอดจนกลุ่มที่ประชาชนดำเนินการเอง

ด้วยเหตุที่เป็นฐานที่ใหญ่และกว้างที่สุดโดยการสนับสนุนจากหน่วยงานที่หลากหลายนี้เอง ประชาชนจำนวนมากนี้ จึงควรได้รับการยกระดับทางความคิดเพื่อพัฒนาไปสู่การพึ่งพาตนเอง และจัดการตนเองได้อย่างแท้จริง ด้วยเหตุนี้เครือข่ายองค์กรชุมชนทั่วประเทศ จึงได้ร่วมกันหาเครื่องมือที่จะนำพาประชาชนไปสู่เป้าหมาย นั่นก็คือ “สภาองค์กรชุมชน”

จุดก่อเกิดของการผลักดัน “สภาองค์กรชุมชน” ให้เป็นจริง เริ่มจากประมาณปลายปี 2549 โดยเครือข่ายองค์กรชุมชนทั่วประเทศ ได้ร่วมกันจัดเวทีปฏิรูปสังคมและการเมืองขึ้นทุกภาค จนได้ข้อเสนอในการปฏิรูปสังคมและการเมืองหลายประการ ซึ่งหนึ่งในนั้นคือ “การจัดให้มีสภาองค์กรชุมชน” เพื่อเป็นเวทีของภาคประชาชนในการเดินไปสู่การจัดการชีวิตและชุมชนของตนเอง

ประกอบกับในช่วงเวลานั้นวิทยาลัยการจัดการทางสังคม (วจส.) ได้ทำการศึกษาเรื่องการเมืองสมานฉันท์ หรือการเมืองท้องถิ่นที่มีการคัดสรร หรือตกลงกันเองของชาวบ้าน ในอันที่จะส่งผู้ที่จะเข้าไปทำหน้าที่ในองค์การบริหารส่วนตำบล ตลอดจนทำการศึกษาการบริหารจัดการตนเองของชาวบ้านในรูปแบบของสภาลักษณะต่าง ๆ เช่น สภาผู้นำ เป็นต้น

จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้น ทำให้องค์กรชุมชนทั่วประเทศเกิดความเชื่อมั่นในการมี “สภาองค์กรชุมชน” มากยิ่งขึ้น เนื่องจากมีทุนเดิมอยู่เป็นอันมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งทุนในลักษณะของสภาเครือข่ายองค์กรชุมชน การเมืองสมานฉันท์ และสภาผู้นำชุมชน

ปลายปี 2549 ผู้นำองค์กรชุมชนกลุ่มเล็ก ๆ ประมาณ 7 คน นำโดยนายสน รูปสูง ได้ชวนกันก่อตั้ง “องค์กรอิสระภาคประชาชน” เพื่อเป็นผู้นำขับเคลื่อนให้เกิดสภาองค์กรชุมชน จนกระทั่งเดือนกุมภาพันธ์ 2550 องค์กรอิสระแห่งนี้ได้จัดตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการภายใต้ชื่อ “สมัชชาองค์กรชุมชนแห่งประเทศไทย” หรือ สอท. โดย สอท. มิได้มีภารกิจเพียงการขับเคลื่อน สภาองค์กรชุมชนเท่านั้น แต่จะเป็นเวทีให้กับภาคประชาชนได้ร่วมกันขับเคลื่อนงานต่าง ๆ อย่างเป็นอิสระจากหน่วยงานสนับสนุนที่มักจะมีเงื่อนไขต่าง ๆ มากมาย

ในระหว่างที่ สอท. กำลังจัดตัวเองอยู่นั้น พี่น้ององค์กรชุมชนตลอดจนนักพัฒนาเอกชนที่ร่วมขับเคลื่อนงานปฏิรูปสังคมและการเมืองมาด้วยกัน ได้มอบหมายให้วิทยาลัยจัดการทางสังคม (วจส.) เป็นผู้รับผิดชอบยกร่าง พ.ร.บ.สภาองค์กรชุมชน และสามารถจัดทำร่างแล้วเสร็จในเดือน มกราคม 2550 จึงนำร่างดังกล่าวมาเสนอต่อที่ประชุม โดยมีนายไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม เป็นประธาน โดย สอท. เห็นว่าร่างที่จัดทำโดย วจส. ไม่ตรงกับเจตนารมณ์ของชาวบ้าน อาจารย์ไพบูลย์ จึงมอบหมายให้ สอท. ที่จัดตั้งขึ้นพอดีไปจัดทำยกร่าง สอท. ได้ยกร่างในวันที่ 5 - 6 กุมภาพันธ์ 2550 โดยให้ชื่อว่า “ร่าง พ.ร.บ.สภาองค์กรชุมชนท้องถิ่น พ.ศ.....” จากนั้นก็จัดเวทีรับฟังความคิดเห็นจากองค์กรชุมชนทั่วประเทศ เมื่อวันที่ 18 กุมภาพันธ์ 2550 แล้วนำความคิดเห็นเสนอต่อที่ประชุม ซึ่งมีอาจารย์ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม เป็นประธาน เมื่อต้นเดือน มีนาคม 2550

นายไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม ในขณะนั้นดำรงตำแหน่งรองนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ได้นำร่าง พ.ร.บ.สภาองค์กรชุมชนท้องถิ่น พ.ศ..... เสนอให้หน่วยงานต่าง ๆ ให้ข้อคิดเห็น เช่น มหาตไทย สำนักงานประมาณ กระทรวงแรงงาน เป็นต้น ซึ่งได้รับข้อสังเกตที่หลากหลาย จากนั้นก็นำเข้าสู่คณะกรรมการกลั่นกรองชุดที่อาจารย์ไพบูลย์ เป็นประธาน ซึ่งที่ประชุมให้นำข้อสังเกตของหน่วยงานต่าง ๆ ไปปรับปรุงร่าง จึงได้มีการตั้งคณะทำงานเพื่อปรับปรุงร่าง โดยมีนายไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม เป็นประธาน และมีตัวแทนจากทุกหน่วยงานที่ให้ข้อสังเกตเป็นคณะทำงาน โดยคณะทำงานได้ประชุมกัน 2 ครั้ง เพื่อปรับปรุงร่าง พ.ร.บ. โดยสาระที่ปรับปรุงส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องหน้าที่ของสภาองค์กรชุมชนตำบล เช่น มีอำนาจยกเลิก ยับยั้งโครงการ และการจัดทำแผนพัฒนาตำบล เพื่อให้ อบต. นำไปทำแผนปฏิบัติให้ตัดออก รวมทั้งหมวดที่ว่าด้วยงบประมาณทั้งหมดก็ให้ตัดออก เป็นต้น

แต่ถึงแม้จะปรับแก้แล้ว กระทรวงมหาดไทยก็ยังคงเห็นว่า ร่างกฎหมายฉบับนี้จะก่อให้เกิดความแตกแยกและไม่เห็นด้วย ด้วยเหตุนี้แม้ร่างกฎหมายจะผ่านคณะกรรมการกฤษฎีกา เมื่อวันที่ 16 พฤษภาคม 2550 และเสนอเข้าที่ประชุมคณะรัฐมนตรีเมื่อวันที่ 5 มิถุนายน 2550 กรมมหาดไทย ก็ยังคัดค้านร่าง พ.ร.บ.สภาองค์กรชุมชนอยู่ดี ในช่วงเดือนมิถุนายน – สิงหาคม 2550 สถาบันวิชาการทั้งในส่วนกลางและภูมิภาคมีการจัดเวทีระดมความเห็นเรื่องนี้อย่างกว้างขวาง ในส่วนของเครือข่ายชุมชนจึงได้ไปทำงานร่วมกันคณะอนุกรรมการความมั่นคงของมนุษย์ ในคณะกรรมการกิจการเด็กฯ สภานิติบัญญัติ ซึ่งประธานสภานิติบัญญัติ (นายมีชัย ฤชุพันธุ์) ได้มาช่วยซักถามเจตนารมณ์ของกฎหมาย และปรับร่าง พ.ร.บ. จนสามารถเสนอ สนช. ได้เมื่อวันที่ 15 สิงหาคม 2550 โดยรองนายกไพบูลย์ฯ ไปปรับร่างจาก สนช. จากนั้นกระทรวงการพัฒนาสังคมฯ ได้จัดระดมความเห็นหน่วยงานและผู้ที่เกี่ยวข้องเพื่อปรับร่างที่จะเสนอโดยรัฐบาล (23 สิงหาคม 2550) แต่เมื่อยังมีผู้คัดค้านนายกรัฐมนตรีจึงเห็นสมควรให้ออกเป็นระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีไปก่อน โดยรัฐบาลไม่ได้ส่งร่าง พ.ร.บ. ประกปร่าง พ.ร.บ. ฉบับที่เสนอโดย สนช. เหมือนกฎหมายฉบับอื่น ๆ ในส่วนของคณะกรรมการกิจการเด็กฯ สนช. ก็ได้จัดสัมมนารับฟังความเห็นผู้เกี่ยวข้อง (27 สิงหาคม 2550) จากนั้นครมุกดา อินต๊ะสาร ได้เสนอร่าง พ.ร.บ.สภาองค์กรชุมชน ให้ที่ประชุม สนช. พิจารณารับหลักการเมื่อวันที่ 27 กันยายน 2550 ซึ่งได้มีผู้อภิปรายสนับสนุน 10 ท่าน คัดค้าน 1 ท่าน ที่ประชุมมีมติเห็นด้วย 61 เสียง ไม่เห็นด้วย 31 เสียง และมีมติให้ตั้งคณะกรรมการวิสามัญ 22 ท่าน ไปพิจารณารายละเอียด ซึ่งในช่วงเดือนตุลาคม – พฤศจิกายน 2550 คณะกรรมการวิสามัญ โดยนายวัลลภ ตังคณานุรักษ์ เป็นประธาน ได้พิจารณาเรื่องนี้อย่างต่อเนื่อง 11 ครั้ง และนำเสนอ สนช. พิจารณาวาระที่สอง และลงมติวาระที่สามในวันที่ 28 พฤศจิกายน 2550 ซึ่งที่ประชุม สนช. มีมติเห็นสมควรให้ประกาศใช้เป็นกฎหมายอย่างเอกฉันท์ 83 เสียง (สภาองค์กรชุมชน, 2552, หน้า 2)

พระราชบัญญัติสภาองค์กรชุมชน

พระราชบัญญัติสภาองค์กรชุมชนได้รับการโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติ เรียกว่า พระราชบัญญัติสภาองค์กรชุมชน พ.ศ. 2551 ในวันที่ 31 มกราคม 2551 ประกาศในพระราชกิจจานุเบกษา วันที่ 8 กุมภาพันธ์ 2551 มีผลบังคับใช้วันที่ 9 กุมภาพันธ์ 2551

การที่องค์กรภาคประชาชนรวมตัวกันผลักดันให้เกิดพระราชบัญญัติสภาองค์กรชุมชนนั้น มีเจตนารมณ์และวัตถุประสงค์เพื่อให้เกิดสิ่งดังต่อไปนี้คือ (สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชนมหาชน, 2550)

เจตนารมณ์ของพระราชบัญญัติสภาองค์กรชุมชน

1. มีเป้าหมายเพื่อให้ชุมชนท้องถิ่นมีความเข้มแข็ง สามารถร่วมกันจัดการแก้ไขปัญหา และพัฒนาชุมชนท้องถิ่นได้
2. เป็นกฎหมายรับรองให้เวทีการปรึกษาหารือของชุมชนมีสถานะที่ชัดเจนเป็นที่ยอมรับร่วมกันของทุกฝ่าย เป็นสภาองค์กรชุมชนที่มีภารกิจ แต่ไม่มีอำนาจ
3. เป็นกฎหมายส่งเสริมให้มีสภาองค์กรชุมชนเกิดขึ้นตามความพร้อมและเห็นพ้องต้องกันของคนในชุมชน และไม่บังคับให้ต้องจัดตั้งพร้อมกัน
4. เมื่อมีกฎหมายสภาองค์กรชุมชน ชุมชนยังคงทำงานด้วยใจ คงความอิสระ ไม่ถูกครอบงำ สร้างการยอมรับด้วยการกระทำและผลงาน ไม่ใช่อำนาจกฎหมายมาบังคับ
5. ให้ความสำคัญกับสภาองค์กรชุมชนตำบล และส่งเสริมการเชื่อมโยงสภาองค์กรชุมชนตำบล ในระดับจังหวัดและระดับชาติ

วัตถุประสงค์พระราชบัญญัติสภาองค์กรชุมชน

1. เพื่อให้ชุมชนท้องถิ่นมีความเข้มแข็งสามารถจัดการตนเองได้อย่างยั่งยืน
2. เพื่อให้ชุมชนมีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาท้องถิ่นตามความหลากหลายของวิถีชีวิต วัฒนธรรม ภูมิปัญญาที่มีอยู่ในท้องถิ่น
3. มีส่วนร่วมในการพัฒนาประเทศ
4. มีบทบาทในการสร้างระบอบประชาธิปไตยและระบบธรรมาภิบาล

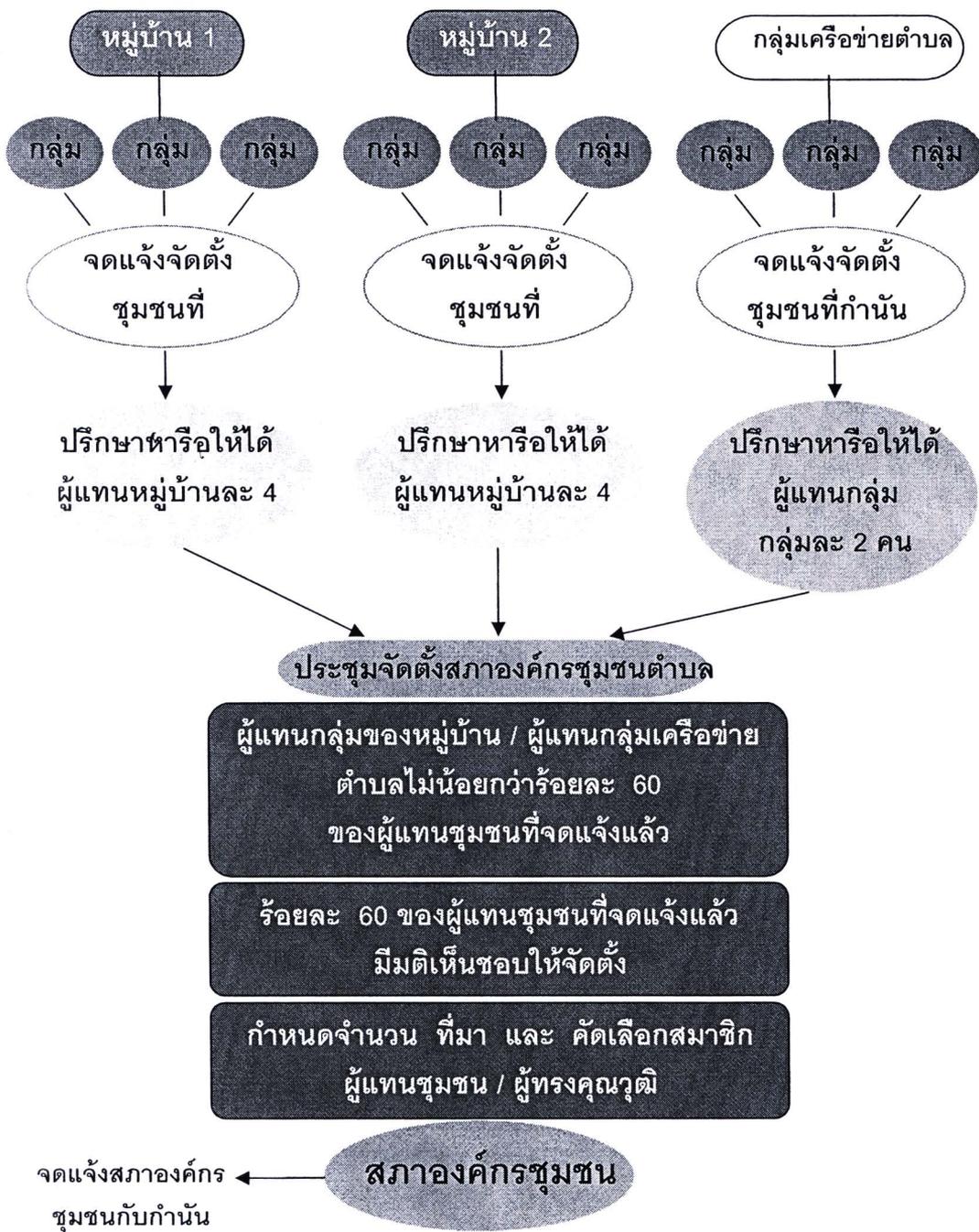
การจัดตั้งสภาองค์กรชุมชนตำบล

ขั้นตอนแรก คือ ในตำบลต้องมีผู้นำจากหมู่บ้านรวมเป็นเครือข่ายผู้นำของตำบล ทำความเข้าใจ พ.ร.บ.สภาองค์กรชุมชนตำบลร่วมกัน แล้วผู้นำแต่ละหมู่บ้านชักชวนตัวแทนกลุ่ม ทุกกลุ่มในหมู่บ้าน มาพูดคุยทำความเข้าใจเรื่องสภาองค์กรชุมชน เหมือนการจำลองสภาหมู่บ้าน แล้วให้รับรองกลุ่มต่าง ๆ ของหมู่บ้านที่มีคุณสมบัติตรงตามที่กำหนด

จากนั้นให้ผู้แทนกลุ่มที่รับรองแล้ว ไปจัดแจ้งการจัดตั้งชุมชน (กลุ่ม) กับผู้ใหญ่บ้าน ส่วนกลุ่มที่มีสมาชิกมาจากหลายหมู่บ้านในตำบล เรียกว่าเป็นกลุ่มเครือข่ายตำบล กลุ่มเครือข่าย

ตำบลเช่นนี้ต้องไปจดแจ้งกับกำนัน หากตำบลใดกำนันไม่รับจดแจ้งก็ให้จดแจ้งกับนายกองค์การบริหารส่วนท้องถิ่น (อบต.) นายกเทศมนตรี ส่วนในกรุงเทพมหานคร ก็จดแจ้งกับผู้อำนวยการเขต เมื่อไปจดแจ้งแล้ว ผู้รับจดแจ้งจะออกไปรับจดแจ้งให้แล้ว ให้ผู้แทนทุกกลุ่มในหมู่บ้านที่จดแจ้งแล้วมาหารือเพื่อคัดเลือกตัวแทนให้ได้หมู่บ้านละ 4 คน ส่วนกลุ่มเครือข่ายตำบลให้คัดเลือกตัวแทนกลุ่มละ 2 คน เพื่อไปประชุมหารือกันจัดตั้งสภาองค์กรชุมชนตำบล โดยปรึกษากันว่า ตำบล (เขต/เทศบาล) ของเรา พร้อมจะมี “สภาองค์กรชุมชน” แล้วหรือไม่ ซึ่งจะต้องมีตัวแทนไม่น้อยกว่าร้อยละหกสิบของจำนวนผู้แทนจากกลุ่มต่าง ๆ ในตำบลทั้งหมดที่จดแจ้งแล้ว และถ้าหากตกลงกันจัดตั้งสภาองค์กรชุมชนตำบล ก็ต้องมีความเห็นสอดคล้องกันไม่น้อยกว่าร้อยละหกสิบของผู้แทนกลุ่มทุกประเภทในตำบลที่จดแจ้งแล้ว จากนั้นจึงร่วมกันกำหนดจำนวนสมาชิกสภา และคัดเลือกสมาชิกสภา ทั้งที่มาจากผู้แทนกลุ่ม และสมาชิกผู้ทรงคุณวุฒิซึ่งเป็นคนที่ชุมชนให้การยอมรับ เคารพนับถือ จำนวนไม่เกินหนึ่งในห้าของสมาชิกที่มาจากตัวแทนชุมชน

ขั้นตอนต่อมา คือ การส่งตัวแทนไปจดแจ้งการจัดตั้งสภาองค์กรชุมชนตำบลกับกำนัน หากตำบลใดกำนันไม่รับจดแจ้งก็ให้จดแจ้งกับผู้บริหารองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (อปท.) หรือผู้อำนวยการเขต โดยผู้รับจดแจ้ง จะออกไปรับจดแจ้งให้ และแจ้งให้สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) ทราบ

แผนภาพ 2 ขั้นตอนในการจัดตั้งสภาองค์กรชุมชนตำบล

ที่มา: สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน ขอบปีที่ผ่านมากับการสร้างสภาองค์กรชุมชน

คุณสมบัติของสมาชิกสภาองค์กรชุมชนตำบล

สภาองค์กรชุมชนตำบล ประกอบด้วย สมาชิกที่เป็นผู้แทนองค์กรชุมชน และสมาชิกผู้ทรงคุณวุฒิ มีวาระคราวละ 4 ปี ซึ่งสมาชิกทั้งสองประเภท ต้องมีคุณสมบัติดังนี้

1. มีภูมิลำเนาหรือถิ่นที่อยู่เป็นประจำ หรือมีชื่อในทะเบียนบ้านในหมู่บ้านในตำบลนั้น เป็นเวลาติดต่อกันไม่น้อยกว่าหนึ่งปีจนถึงวันคัดเลือก
2. ไม่เป็นหรือเคยเป็นผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมือง สมาชิก / ผู้บริหาร อปท. ผู้มีตำแหน่งหรือเจ้าหน้าที่พรรคการเมือง หนึ่งปีก่อนวันคัดเลือก
3. ไม่เคยสมัครรับเลือกตั้งเป็น ส.ส., ส.ว., สมาชิกหรือผู้บริหาร อปท. หรือเข้ารับการสรรหาเป็น ส.ว. หนึ่งปีก่อนวันคัดเลือก
4. ไม่เคยได้รับโทษจำคุกโดยคำพิพากษาถึงที่สุดให้จำคุก เว้นแต่เป็นโทษสำหรับความผิดที่ได้กระทำโดยประมาทหรือความผิดลหุโทษ

นอกจากนี้ เมื่อเป็นสมาชิกสภาองค์กรชุมชนตำบลแล้วต้อง

1. ไม่ช่วยเหลือหรือสนับสนุนการหาเสียงเลือกตั้งของผู้สมัครรับเลือกตั้งเป็นผู้ดำรงตำแหน่งทางการเมือง สมาชิกสภา อปท. หรือผู้บริหาร อปท.
2. ไม่กระทำการอันเป็นการฝ่าฝืนกฎหมายและศีลธรรมอันดี
3. ไม่สมัครรับเลือกตั้งเป็น ส.ส., ส.ว., สมาชิกสภา อปท. หรือผู้บริหาร อปท. หรือเข้ารับการสรรหาเป็น ส.ว.

และถ้าสมาชิกสภาองค์กรชุมชนตำบลที่พ้นวาระไม่ครบปี ไปสมัครรับเลือกตั้ง ส.ส., ส.ว., อปท. จะห้ามเป็นสมาชิกสภาองค์กรชุมชน 1 ปี นับแต่วันสมัคร

เมื่อมีการจัดตั้งสภาองค์กรชุมชนตำบลแล้ว การประชุมของคณะกรรมการสภาองค์กรชุมชนตำบลต้องเลือกผู้แทนคณะกรรมการไปเข้าประชุมในระดับจังหวัด 2 คน ผู้แทนจากทุกตำบลที่จัดแจงมาเข้าร่วมประชุมแล้วเลือกตัวแทนไปเข้าประชุมระดับชาติ 2 คน และคณะกรรมการสภาองค์กรชุมชนตำบลต้องเรียนรู้ถึงภารกิจของสภาองค์กรชุมชนตำบลจาก พ.ร.บ. เพื่อร่วมกันดำเนินการให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชน

ภารกิจของสภาองค์กรชุมชนตำบล

พ.ร.บ.สภาองค์กรชุมชน มาตรา 21 ให้สภาองค์กรชุมชนตำบล มีภารกิจดังนี้

1. ส่งเสริมและสนับสนุนให้สมาชิกองค์กรชุมชนอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของชุมชนและของชาติ
2. ส่งเสริมและสนับสนุนให้สมาชิกองค์กรชุมชนร่วมมือกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานของรัฐในการจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ที่จะประโยชน์ต่อชุมชน และประเทศชาติอย่างยั่งยืน
3. เผยแพร่และให้ความรู้ความเข้าใจแก่สมาชิกองค์กรชุมชน รวมตลอดทั้งการร่วมมือกันในการคุ้มครองคุณภาพสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุล และยั่งยืน
4. เสนอแนะปัญหาและแนวทางแก้ไขและการพัฒนาต่อองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อนำไปประกอบการพิจารณาในการจัดทำแผนพัฒนาองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น
5. เสนอแนะปัญหาและแนวทางแก้ไข หรือความต้องการของประชาชนอันเกี่ยวกับการจัดทำบริการสาธารณะของหน่วยงานของรัฐ หรือองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น
6. จัดให้มีเวทีการปรึกษาหารือกันของประชาชนเพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนในการให้ความคิดเห็นต่อการดำเนินโครงการหรือกิจกรรมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหรือหน่วยงานของรัฐหรือเอกชนที่มีผลหรืออาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมหรือทรัพยากรธรรมชาติ สุขภาพอนามัย คุณภาพชีวิตของประชาชนในชุมชน ทั้งนี้ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหรือหน่วยงานของรัฐซึ่งเป็นผู้ดำเนินการหรือเป็นผู้อนุญาตให้ภาคเอกชนดำเนินการต้องนำความเห็นดังกล่าวมาประกอบการพิจารณาด้วย
7. ส่งเสริมและสนับสนุนให้องค์กรชุมชนในตำบลเกิดความเข้มแข็ง และสมาชิกองค์กรชุมชนรวมตลอดทั้งประชาชนทั่วไปในตำบลสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน
8. ประสานและร่วมมือกับสภาองค์กรชุมชนตำบลอื่น
9. รายงานปัญหาและผลที่เกิดขึ้นในตำบลอันเนื่องจากการดำเนินงานใด ๆ ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหรือหน่วยงานของรัฐ โดยรายงานต่อองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้อง
10. วางกติกาในการดำเนินกิจการของสภาองค์กรชุมชนตำบล
11. จัดทำรายงานประจำปีของสภาองค์กรชุมชนตำบล รวมถึงสถานการณ์ด้านต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในตำบล เพื่อเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนทั่วไปทราบ
12. เสนอรายชื่อผู้แทนสภาองค์กรชุมชนตำบลเพื่อไปร่วมประชุมในระดับจังหวัดของสภาองค์กรชุมชนตำบล จำนวนสองคน

จากภารกิจของสภาองค์กรชุมชนตำบลตาม พ.ร.บ. นี้ คณะกรรมการสภาองค์กรชุมชนตำบลจึงเป็นกลุ่มบุคคลที่สำคัญที่สุด เพราะเป็นกลุ่มคนจำนวนมากที่อยู่ใกล้ชิดกับชุมชนฐานล่างมากที่สุด ในโครงสร้างองค์กรที่จัดตั้งขึ้นตาม พ.ร.บ. ผลที่เกิดจากการดำเนินการตามภารกิจของแต่ละตำบลจะได้รับการนำมาผลักดันให้เป็นแผนของระดับจังหวัด ระดับชาติ ในการประชุมสภาในระดับจังหวัด ระดับชาติ ตามที่กำหนดใน พ.ร.บ. มาตราที่ 27

ในการขับเคลื่อนของสภาองค์กรชุมชนตำบล ให้สามารถปฏิบัติภารกิจตามมาตราที่ 21 เพื่อให้เกิดผลมาถึงมาตราที่ 27 นั้น คณะกรรมการสภาองค์กรชุมชนตำบลจึงต้องเป็นผู้ที่กระบวนทัศน์ในเรื่องของการคิดพึ่งตนเองก่อนมากกว่าจะคิดนำผู้อื่นก่อน การมีศักดิ์ศรีของคนแต่ละคน การมีอิสระในการแสดงความคิดเห็น การตัดสินใจที่จะทำหรือไม่ทำในเรื่องใด ๆ อันจะเป็นประโยชน์ของชุมชน ต้องมีความรู้ มีทักษะในการจัดกระบวนการให้เกิดการมีส่วนร่วมคิดร่วมตัดสินใจกิจกรรมของสาธารณะ ร่วมปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่ให้กิจกรรมประสบผลสำเร็จตามเป้าหมายที่คิดร่วมกัน ร่วมเรียนรู้การแก้ปัญหาที่เกิดจากการปฏิบัติ ร่วมรับประโยชน์ที่เกิดจากผลการปฏิบัติร่วม ซึ่งเป็นกระบวนการสร้างบทบาทการเมืองภาคประชาชนที่ผู้เข้าร่วมกระบวนการต้องมีความเข้าใจหลักการประชาธิปไตยจึงจะสามารถขับเคลื่อนให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมดังกล่าวได้ และเนื่องจากการจัดตั้งสภาองค์กรชุมชนให้มีบทบาทการเมืองภาคประชาชน จึงต้องเป็นการสร้างนวัตกรรมการเรียนรู้ โดยนำหลักการประชาสังคมมาสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมให้เกิดความเข้าใจความเป็นประชาธิปไตย ร่วมกันปฏิบัติการการเมืองภาคประชาชน โดยต้องมีกระบวนการสร้างการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง เพราะกระบวนการเรียนรู้เป็นกระบวนการที่ทำให้คนเกิดการเปลี่ยนแปลงจากการได้ใช้ความรู้มาสู่การปฏิบัติ อันจะนำไปสู่ความเข้มแข็ง สามารถจัดการพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน

ประชาธิปไตย

ความหมายของประชาธิปไตย คำว่าประชาธิปไตยประกอบด้วยคำว่า “ประชา” หมายถึง หมู่คนหรือปวงชน กับคำว่า “อธิปไตย” หมายถึง ความเป็นใหญ่ คำว่า “ประชาธิปไตย” จึงหมายถึงความเป็นใหญ่ในปวงชน (ปรีดี พนมยงค์, ม.ป.ป., หน้า 1) ราชบัณฑิตยสถานให้ความหมายของคำว่าประชาธิปไตยไว้ในหนังสือพจนานุกรมของทางราชการว่า “แบบปกครองที่ถือมติปวงชนเป็นใหญ่” แต่สำหรับความหมายที่มักจะพูดถึงกันมากคือจากวาทะของประธานาธิบดีอับราฮัม ลินคอล์น ประธานาธิบดีของประเทศสหรัฐอเมริกา ที่ว่า “ประชาธิปไตยเป็นการปกครองของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชน”

คำว่าประชาธิปไตยของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชนนั้น เป็นการเตือนให้รู้สึกว่าคุณภาพของประชาธิปไตยอยู่ที่คุณภาพของประชาชน เพราะว่าปกติคุณภาพของการปกครองย่อมขึ้นอยู่กับคุณภาพของผู้ปกครองเป็นสำคัญ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), 2543, หน้า 2) หรือคุณภาพของประชาธิปไตยขึ้นต่อคุณภาพของประชาชน คือ ถ้าประชาชนมีคุณภาพดี ประชาธิปไตยก็มีคุณภาพดีด้วย ถ้าประชาชนมีคุณภาพต่ำ ประชาธิปไตยก็จะเป็นประชาธิปไตยอย่างเลวด้วย เพราะว่าคุณภาพของประชาธิปไตยขึ้นต่อคุณภาพของประชาชนแล้วคุณภาพของประชาชนขึ้นต่ออะไร ก็ขึ้นต่อการศึกษา (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), 2543, หน้า 49) ซึ่งในประวัติศาสตร์โรมันโบราณซึ่งเป็นต้นกำเนิดของประชาธิปไตยประเทศต่าง ๆ ในปัจจุบัน ก็ได้บันทึกไว้เกี่ยวกับประชาธิปไตยโรมันโบราณนั้นมีความรุ่งโรจน์อยู่ระยะหนึ่งซึ่งในยามรุ่งโรจน์นั้นเอเธนส์ได้ผลิตนักปราชญ์ ผู้ทรงภูมิในปรัชญาและสรรพวิทยาความรู้ อย่างที่ไม่มีนครใดหรืออาณาจักรใดเคยทำมาก่อน สถานะทางปัญญาของเอเธนส์ที่ประชาชนปกครองตนเองได้สร้างอยู่แห่งอารยธรรมตะวันตกเป็นแบบฉบับของสถาปัตยกรรม ศิลปกรรม วัฒนธรรมและเทคโนโลยีต่าง ๆ ส่วนในด้านทหารเอเธนส์ก็ไม่ได้เป็นรองใครผลัดกันแพ้ผลัดกันชนะเป็นระยะเวลานานนับศตวรรษ (เอนก เหล่าธรรมทัศน์, 2550, หน้า 25) แต่ประชาธิปไตยของเอเธนส์โบราณก็มาถึงช่วงดับมืด เมื่อพลเมืองแตกแยก อ่อนเขลา และเกียจคร้าน หลงอยู่ในประโยชน์เฉพาะตนและพวกพ้องจนเกินไป

ผู้วิจัยจึงเห็นว่าประวัติศาสตร์ความเป็นประชาธิปไตยเป็นบทเรียนที่สำคัญในการสร้างความเป็นประชาธิปไตยที่แท้จริงให้เกิดขึ้นในระดับตำบล เพื่อขยายจากระดับตำบลไปเป็นระดับอำเภอ ระดับจังหวัด ระดับประเทศ ซึ่งจะทำให้ประเทศไทยเข้าสู่การเป็นประชาธิปไตยทั้งระบบ ตัวแทนสภาผู้แทนราษฎร และประชาธิปไตยภาคประชาชนเกิดการมีส่วนร่วมในการดูแลแก้ปัญหาบ้านเมือง โดยจะหลุดพ้นจากการรอกการพึ่งพิงผู้อุปถัมภ์เพียงอย่างเดียว มาพึ่งพาตนเองได้มากขึ้น เพิ่มการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกันให้มากขึ้น

บทเรียนการเป็นประชาธิปไตยของเอเธนส์

เอเธนส์เมื่อสองพันกว่าปี ความเป็นเอเธนส์นั้นแยกไม่ออกจากความเป็นพลเมืองที่แสดงออกในชีวิตประจำวันของคนในเอเธนส์ในเรื่องการมีส่วนร่วมกับเรื่องสาธารณะ ซึ่งถือเป็นกิจกรรมทางการเมือง เงื่อนไขที่ทำให้คนเอเธนส์มีวิถีชีวิตกลมกลืนไปกับความเป็นพลเมืองนั้น มีผลงานการศึกษาสถานะความเป็นพลเมืองในประชาธิปไตยเอเธนส์ของไชยยันต์ ไชยพร (ไชยยันต์ ไชยพร, 2551) ที่แบ่งเงื่อนไขการเป็นพลเมืองเอเธนส์เป็น 2 มิติ คือ มิติทางประวัติศาสตร์ก่อนเอเธนส์จะเป็นประชาธิปไตย และมิติทางสังคมวิทยาและทางกฎหมายในช่วงเอเธนส์เป็นประชาธิปไตยแล้ว

ในมิตีก่อนเอเธนส์จะเป็นประชาธิปไตยเอเธนส์นั้น ต้องศึกษาเงื่อนไขและพัฒนาการทางเศรษฐกิจการเมืองก่อนเกิดการปฏิรูปภายใต้โซลอน เอเธนส์ปกครองโดยกลุ่มชนชั้นสูงที่กุมทั้งอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ เป็นนักรบและผู้นำในการทำศึกสงคราม เพื่อการปกป้องและขยายเขตแดน ชนชั้นสูงเป็นผู้ครอบครองที่ดินในเอเธนส์ โดยแบ่งที่ดินให้ชนชั้นล่างได้อาศัยทำกินและเลี้ยงชีพ โดยมีเงื่อนไขผูกพันที่จะต้องนำผลผลิตทางการเกษตรที่ได้จากที่ดินทำกินนั้นมามอบให้เจ้าที่ดินเป็นจำนวนหนึ่งในหกของผลผลิตทั้งหมด จึงมีชื่อเรียกตามพันธะผูกพันทางเศรษฐกิจว่าพวกหนึ่งในหก ในช่วง 750-600 ปีก่อนคริสตกาล เอเธนส์เกิดวิกฤตทางเศรษฐกิจเพราะจำนวนประชากรมากขึ้น ที่ดินของพวกหนึ่งในหกต้องแบ่งซอยเล็กลง และผลผลิตไม่พอบริโภค ต้องเป็นหนี้ชนชั้นสูงจนต้องตกเป็นทาสก็มีจำนวนมาก ความวิกฤตนี้รุนแรงมากขึ้น จนถึงปี 594 ก่อนคริสตกาล ทั้งชนชั้นสูงและชนชั้นล่างเห็นตรงกันในการมอบอำนาจให้โซลอนทำการแก้ปัญหาวิกฤตที่เกิดขึ้น

เมื่อผู้ปกครองรัฐชื่อโซลอน ได้ดำเนินการปฏิรูประบบเศรษฐกิจซึ่งก่อให้เกิดการปฏิรูปการเมืองไปพร้อม ๆ กับนโยบายการปลดแอก (Shaking - off Burdens) คือ การนิรโทษกรรมทั่วไปแก่คนที่ต้องทำผิดอันเนื่องมาจากวิกฤตทางเศรษฐกิจที่ผ่านมา ยกเลิกการประกันหนี้สินด้วยการเป็นทาส ให้กรรมสิทธิ์ที่ดินแก่พวกหนึ่งในหกตามจำนวนเท่าเดิมที่เคยทำกิน ซึ่งทำให้พวกหนึ่งในหกเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของและมีความผูกพันกับที่ดินที่ทำกินมากขึ้น รู้สึกว่าตนมีฐานะและศักดิ์ศรีดีขึ้น ก่อให้เกิดทัศนคติ หรือจิตสำนึกหรืออุดมการณ์ (Citizen elite) ของการเป็นพลเมืองของเอเธนส์ (ไชยันต์ ไชยพร, 2551, หน้า 23)

การปฏิรูปเศรษฐกิจ การปฏิรูปการเมือง มีผลถึงเรื่องความเป็นธรรม เรื่องสิทธิของประชาชน การมีกฎหมาย ขยายสิทธิในการฟ้องร้องของประชาชนโดยไม่ได้ยึดติดอยู่กับกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งเท่านั้น เป็นก้าวสำคัญในการปกครองโดยอำนาจอยู่ที่ประชาชนส่วนใหญ่ เป็นการให้อำนาจแก่ประชาชนมากขึ้น ประชาชนมีสิทธิมากขึ้น ความรู้สึกเป็นพลเมืองร่วมกันก่อให้เกิดการรวมเป็นพลังมวลชน (demos) รัฐมีความเป็นประชาธิปไตยมากขึ้น ความรุ่งเรืองด้านต่าง ๆ ก็เกิดตามมา มีการสื่อสารทางการเมืองเป็นลายลักษณ์อักษรมากขึ้น ประชาชนมีช่องทางรับรู้ร่วมกันมากขึ้น การปฏิรูปของโซลอนเป็นการเปิดช่องทางให้มวลชนทุกชนชั้นเข้ามามีส่วนร่วมในการใช้อำนาจทางการเมืองแต่เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นอย่างช้า ๆ สะสมเรื่อยมาจนเกือบ 90 ปี จนเกิดขึ้นจริงในทางปฏิบัติ เมื่อโคลอสิธินีสนำการปฏิวัติเอาชนะการยึดอำนาจจากชนชั้นสูงที่พยายามจะสถาปนากการปกครองของตนขึ้นมาใหม่ในปี 507/2507 ก่อนคริสตกาล และได้ดึงพลังมวลชน (demos) เข้ามาร่วมในการต่อสู้จนได้ชัยชนะในทางการเมือง เงื่อนไขสำคัญของการเป็นพลเมือง จึงไม่ได้อยู่ที่สถานะทางชนชั้นอีกต่อไป แต่อยู่ที่จิตสำนึกการเป็นคนในแผ่นดินนั้น การเป็นเจ้าของผืนแผ่นดินนั้น ความเท่าเทียมกันของการเป็นพลเมือง (ไชยันต์ ไชยพร, 2551, หน้า 15 - 27)

บทเรียนที่ได้จากประชาธิปไตยเอเธนส์ คือ การแก้ปัญหาที่ไม่ได้แก้ที่ต้นตอของปัญหา ก็จะเป็นการแก้ปัญหาที่ไม่ยั่งยืน เป็นเพียงการชะลอเหตุการณ์ร้าย ๆ ในช่วงเวลานั้น ๆ เท่านั้น แล้วปัญหาเดิมนั้นก็จะกลับมาอีกและจะรุนแรงขึ้น เช่นเดียวกับการแก้ปัญหาที่ดินของเอเธนส์ ที่ไม่ได้แก้ปัญหาที่การปฏิรูปที่ดินทำกิน ชนชั้นล่างยังคงมีที่ดินทำกินเท่าเดิม เมื่อประชากรมากขึ้น ปัญหาความไม่เพียงพอในอาหาร ความเป็นหนี้สิน ความล้มละลาย จึงตามมาเช่นเดิม ปัญหาการแย่งชิงอำนาจการปกครองจึงกลับมา และในเรื่องการปลูกฝังความเป็นพลเมืองที่เกิดขึ้น ความสำเร็จในตน การมีความสำคัญในการดูแลตนเองนั้น จะทำให้พลเมืองเข้มแข็ง มีอุดมคติ เรื่องส่วนรวม ซึ่งกฎหมายมีความสำคัญน้อยกว่า เข้ามีส่วนร่วมแก้ปัญหาของชาติ

บทเรียนประชาธิปไตยยุโรปยุคกลาง

หลังจากการปกครองตนเองของพลเมืองเอเธนส์สิ้นสุดลง ยุโรปก็กลับเข้าสู่แว่นแคว้น หรือการปกครองในระบอบที่มีกษัตริย์ เจ้าเป็นชนชั้นปกครอง ส่วนประชาชนก็ตกเป็นไพร่ ทาส หรือข้ารับใช้ของผู้เป็นนายอีกหลายร้อยปี การเมืองมีความสัมพันธ์กับเศรษฐกิจของแต่ละยุค ในช่วงที่ยุโรปเคลื่อนเข้าสู่ยุคกลางที่บางคนเรียกว่ายุคมืด (เอนก เหล่าธรรมทัศน์, 2552, หน้า 37) ในยุคนั้น เมืองหรือนครลดความสำคัญลง เศรษฐกิจแบบค้าขาย พาณิชยกรรมและหัตถกรรม ลดน้อยลง เศรษฐกิจแบบเกษตรกรรมจากสังคมชนบทมีความสำคัญมากยิ่งขึ้น

ยุโรปเริ่มเข้าสู่ปลายยุคกลางช่วงศตวรรษที่ 11-12 เกิดเมืองหรือนครที่เป็นแหล่ง พาณิชยกรรม หัตถกรรม และวิชาชีพในยุโรปตอนใต้ โดยเฉพาะส่วนที่เป็นประเทศอิตาลี ในปัจจุบัน มีเมืองหรือนครที่สำคัญที่สุด คือ เมืองฟลอเรนซ์ ปิซ่า ปาดัว ซิเอน่า ฯลฯ ทางตอนเหนือของยุโรป ปัจจุบันอยู่ในประเทศฝรั่งเศส เนเธอร์แลนด์ เยอรมัน เช่น เมืองเกนต์ เมืองบรูจโคโลญจ์ ฯลฯ เมืองเหล่านี้มีชื่อเสียงทางด้านหัตถกรรม ศิลปกรรม พาณิชยกรรมมาถึงปัจจุบัน เมื่อเมืองเหล่านี้ เข้มแข็งขึ้นได้ขอลิขิตสิทธิ์จากการปกครองโดยกษัตริย์หรือจักรพรรดิที่จะขอมีรัฐธรรมนูญ ในการปกครองตนเอง จากประวัติศาสตร์นี้ทำให้เห็นว่า เศรษฐกิจกับการเมืองนั้น ไม่สามารถ แยกจากกันได้ ถ้าการเมืองอยู่ในอำนาจของผู้ปกครอง พลเมืองอ่อนแอ เศรษฐกิจจะถูกกำหนด โดยฝ่ายผู้ปกครอง ความคิดสร้างสรรค์จะเกิดได้น้อยมาก แต่ถ้าภาคพลเมืองเข้มแข็งขึ้น อำนาจ ต่อดองกับกลุ่มผู้ปกครองก็สูงขึ้น

เอนก เหล่าธรรมทัศน์ ได้ศึกษานักคิดชาวอังกฤษกลุ่มหนึ่ง เช่น ฟิกกิส (Figgis) ลัสกี (Laski) และเมทแลนด์ (Maitland) ที่ว่ารัฐในอุดมคติหรือในอนาคตนั้นควรเอาตัวอย่าง การปกครองตนเองของกลุ่มต่าง ๆ ในสังคมมาจากแบบแผนของยุคกลางในยุโรป คือ ควรจะลด การผูกขาดอำนาจในการบริหารและจัดการสังคม และรัฐเช่นว่านี้ไม่ควรเห็นว่าสังคมประกอบด้วย

บุคคลเท่านั้น แต่ควรจะต้องประกอบด้วยสังคมย่อย ๆ มากมาย ซึ่งเป็นองค์กรคั่นกลาง หรือองค์กรเชื่อมระหว่างรัฐกับบุคคล กลุ่มต่าง ๆ ที่มีมากมายหลากหลายในสังคม ควรมีอำนาจในการบริหารหรือจัดการกับบ้านเมือง รัฐควรให้บทบาทหรือให้อำนาจแก่กลุ่มองค์กรต่าง ๆ แนวคิดเช่นนี้คือหลัก “พหุนิยม” แบบอังกฤษ (อเนก เหล่าธรรมทัศน์, 2552, หน้า 105) หลักพหุนิยมของอังกฤษให้ความสำคัญกับองค์กรภาคสังคม เห็นด้วยว่าประชาธิปไตยในอนาคตจะต้องให้บทบาทและอำนาจหน้าที่แก่องค์กรภาคสังคมที่ดูแลกิจการต่าง ๆ ของตนเอง ดูแลบ้านเมืองให้มากขึ้น ซึ่งหลักพหุนิยมและการนำภาคสังคมมาช่วยบริหารบ้านเมืองนั้น ผู้วิจัยคิดว่าน่าจะเป็นหลักการที่นำมาใช้ในการปกครองส่วนท้องถิ่นของประเทศไทย สำหรับสภาองค์กรชุมชนตำบลนั้นมาจากตัวแทนของกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ที่หลากหลายในตำบล มีจุดมุ่งหมายที่จะมีส่วนร่วมในการพัฒนาตำบลในบทบาทภาคประชาสังคม รัฐธรรมนูญปี 2550 ก็ได้บัญญัติเรื่องสิทธิ ให้ประชาชนมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาท้องถิ่นตามความหลากหลายของวิถีชีวิต ภูมิปัญญา วัฒนธรรม (สถาบันพระปกเกล้า, 2551) จึงสอดคล้องกับแนวคิดพหุนิยม และสภาองค์กรชุมชนจะต้องมีกระบวนการขับเคลื่อนที่ทำให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นทำงานร่วมกับองค์กรชุมชนในบทบาทของประชาสังคม ซึ่งจะอยู่ในกระบวนการวิจัยในครั้งนี้

บทเรียนประชาธิปไตยยุโรปยุคสมัยใหม่

ในการปกครองของอาณาจักรโดยกษัตริย์หรือจักรพรรดิในสมัยนั้น ยุโรปมักแบ่งสังคมเป็น 3 ชั้นันดร เช่น ฝรั่งเศส ในศตวรรษที่ 17-18 คือ ชั้นันดรขุนนาง ชั้นันดรนักบวช และชั้นันดรชนชั้นกลางและชาวนา การมีชั้นันดรที่เหลื่อมล้ำต่ำสูงกัน และผู้อยู่ในชั้นันดรสูงมักเร่งรัดเอาเปรียบจากชั้นันดรที่ต่ำกว่า ประกอบกับการบริหารประเทศที่มีหลายมาตรฐาน เช่น ระบบการจัดเก็บภาษีที่ยกเว้น 2 ชั้นันดรแรก ทำให้คนในชั้นันดร 3 มีความแค้นแค้นมากยิ่งขึ้น จึงเป็นแรงผลักดันให้มีการตื่นตัวในเรื่องความเสมอภาคและเสรีภาพ (วิกิพีเดีย, 2552) เป็นสาเหตุเกิดการปฏิวัติในอังกฤษปลายศตวรรษที่ 17 ต่อด้วยการประกาศเอกราชและสถาปนาสาธารณรัฐในอเมริกาปลายศตวรรษที่ 18 และตามด้วยการปฏิวัติโค่นล้มสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในฝรั่งเศสในศตวรรษที่ 19 อาจกล่าวได้ว่าประชาธิปไตยสมัยใหม่เริ่มต้นตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 17 (อเนก เหล่าธรรมทัศน์, 2552, หน้า 43) นักคิดและผู้นำยุโรปในยุคนั้นได้คิดนำประชาธิปไตยแบบโบราณ แบบสมัยกลาง มาปรับให้สอดคล้องกับชีวิตสมัยใหม่ คือ เปลี่ยนประชาธิปไตยที่ประชาชนร่วมกันดูแลรับผิดชอบบ้านเมืองขนาดเล็กของตนเองให้กลายเป็นระบอบที่ประชาชนทั้งประเทศลงคะแนนเสียงเลือกผู้แทนเข้ามาทำงานทางด้านนิติบัญญัติ หรือบริหารแทนประชาชน เรียกประชาธิปไตยยุคสมัยใหม่นี้ว่า “ประชาธิปไตยที่ประชาชนใช้อำนาจผ่านผู้แทน”

(Representative Government or Representative Democracy) ถึงแม้ทิศทางประชาธิปไตยจะมุ่งสู่การปกครองทางอ้อม เอนก เหล่าธรรมทัศน์ ได้ศึกษาแนวคิดนักปราชญ์จำนวนหนึ่งที่ยืนยันว่าประชาธิปไตยที่แท้จริงนั้นต้องเป็นการปกครองตนเองของประชาชน เช่น มองเตสกีเออ (Montesquieu) ที่สรุปว่าสาธารณรัฐที่ปกครองกันเองนั้นจะมีได้ก็แต่ในบ้านเมืองขนาดย่อมเท่านั้น ส่วนในรัฐใหญ่นั้นการปกครองตนเองของประชาชนกลับทำได้ยาก หรือทำไม่ได้ รัสโซ (Rousseau) เห็นว่าในเมืองหรือนครนั้น สิ่งที่เป็นสาระของมัน คือ มีพลเมืองที่มีจิตใจเพื่อส่วนรวม การสร้างอาคารบ้านเรือน สถาปัตยกรรม ล้วนไม่อาจทำให้พื้นที่หนึ่ง ๆ เป็นนครหรือเมืองได้ มีแต่พลเมืองที่รักษาประโยชน์ให้ส่วนรวมเท่านั้นที่จะทำให้พื้นที่หนึ่ง ๆ กลายเป็นนครหรือเมืองในความหมายที่แท้จริงได้ และเห็นว่าอำนาจอธิปไตยนั้นประชาชนต้องถือไว้เอง ไม่สามารถเลือกใครมาถือแทนตนได้ แนวคิดนี้สอดคล้องกับ เจฟเฟอร์สัน (Jefferson) ผู้เขียนคำประกาศอิสรภาพของอเมริกา ในการก่อตั้งสาธารณรัฐอเมริกา ที่ตอกย้ำว่า การปกครองของสหรัฐนั้นไม่ควรเน้นที่รัฐบาลกลางที่เป็นสาธารณรัฐขนาดใหญ่ ระดับประเทศ ซึ่งอาศัยผู้แทนมาออกกฎหมาย หรืออาศัยผู้นำมาบริหาร หากควรเน้นที่เป็น “สาธารณรัฐขนาดเล็ก” ซึ่งอยู่กันเป็นเมือง หรือนครที่ปกครองตนเองเป็นหลัก และการปกครองตนเองโดยให้คนทั้งเมืองมาปรึกษาหารือและลงมติกันในเรื่องสำคัญ ๆ ตามจารีตที่มีกันอยู่ในอาณานิคมอเมริกันก่อนที่จะได้เอกราชจากอังกฤษนั้น เป็นวัฒนธรรมที่ทรงภูมิที่สุดที่คิดกันขึ้นมาได้เพื่อเป็นเครื่องมือในการปกครองตนเอง (Self-Government) และควรรักษาการปกครองเช่นนี้ต่อไป (เอนก เหล่าธรรมทัศน์, 2552, หน้า 65)

จากบทเรียนที่ได้จากความเป็นมาของประชาธิปไตย ไม่ว่าจะเรื่องความสัมพันธ์ของระบบเศรษฐกิจมีผลต่อระบบการเมืองและความเป็นประชาธิปไตยของประชาชน การสร้างให้ประชาชนมีความรู้สึก มีความเท่าเทียมกัน การมีศักดิ์ศรี การมีความรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของรัฐ จะทำให้เกิดการรวมใจ รวมพลังของประชาชน บทเรียนที่ได้รับอีกเรื่องหนึ่งคือประชาธิปไตยที่แท้จะเกิดขึ้นได้นั้นใช้เวลายาวนาน เหมือนประชาธิปไตยในอเมริกาที่จะเป็นประชาธิปไตยที่เป็นต้นแบบของประชาธิปไตยโลกในปัจจุบันนี้ อเมริกาต้องผ่านทุกข์ ผ่านสุข เผชิญความขัดแย้ง และการต่อสู้ กำเนิดความร่วมมือ สร้างกระบวนการศึกษา อาศัยความเจริญทางวัตถุสถาน ความเจริญทางจิตใจ และผ่านสารพัดประสบการณ์ที่หลอมรวมกันเรียกว่า “วัฒนธรรมประชาธิปไตย” มาอย่างยากลำบาก เวลาแห่งการเดินทางของประวัติศาสตร์ประชาธิปไตยทำให้สังคมเรียนรู้จากความล้มเหลวผิดพลาดในอดีต ประชาธิปไตยไม่ใช่สามารถสร้างได้ในวันเดียว ใน 4 ปี 8 ปี หรือ 12 ปี เพราะผู้สร้างประชาธิปไตยคือประชาชนทั้งสังคมไม่ใช่ผู้ร่างรัฐธรรมนูญหรือรัฐบาลผู้ครองประเทศ (สมเกียรติ อ่อนวิมล, 2551)

การสร้างระบอบประชาธิปไตยในประเทศไทย

ประเทศไทยในยุคต้นรัตนโกสินทร์ได้เปิดเสรีทางการค้า รัฐได้ใช้วิธีการเก็บภาษีเป็นเงินตราแทนการเกณฑ์แรงงาน จ้างแรงงานชาวจีนแทนแรงงานไพร่ มีผลให้ขุนนางแบบเก่า ซึ่งเป็นชนชั้นนำ (Traditional Elite) ซึ่งจะมีควบคู่กับระบบไพร่ ถูกลดอิทธิพล และความสำคัญลงไป การที่รัฐมีเงินตราจากภาษี ได้จ้างมืออาชีพคือเจ้าภาษีนายอากรมาทำหน้าที่แทนมูลนาย ซึ่งเคยชินกับการเก็บภาษีในฐานะบรรณาการจากราชรัฐ และเคยชินกับการเก็บภาษีแบบยึดหยุ่น ในกรอบของวัฒนธรรมอุปถัมภ์ (เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, 2538, หน้า 118 - 119) ต่อมาในช่วงเวลารัฐสมัย การปกครองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประเทศไทยมีภัยคุกคามจากประเทศตะวันตก สภาพการปกครองแบบเจ้าครองนคร ซึ่งมีสายสัมพันธ์ที่คลอนแคลน ทหารก็ขาดกำลังอาวุธ ขาดการฝึกฝนอย่างเป็นระบบ จึงทำให้เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ดำเนินการปฏิรูปการปกครอง และพระองค์ทรงเป็นผู้ริเริ่มสร้างประชาธิปไตยในประเทศไทยในการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ (ประเสริฐ ทรัพย์สุนทร, 2546, หน้า 11) พระองค์ได้ศึกษาทั้งประเพณีการปกครองของไทยอย่างเก่า และการเปลี่ยนแปลงการปกครองอย่างทันสมัยในทวีปยุโรป แล้วนำมาประยุกต์ใช้เข้าด้วยกัน เปลี่ยนแปลงวิธีการปกครองเป็น 3 ขั้นตอนตามลำดับมา เหมาะสมกับเหตุการณ์เหมาะสมกับเวลา ด้วยความยากลำบาก แตกต่างจากประเทศญี่ปุ่น ที่มี 3 ขั้นตอน การเปลี่ยนแปลงเช่นเดียวกัน คือ ขั้นตอนแรก จักรพรรดิเมจิได้ทรงยึดอำนาจกลับคืนมาจากโชกุนได้ เพราะมีชาวมุโหรสนับสนุน และขุนนางทั้งหลายลงความเห็นให้โชกุนถวายอำนาจ แต่พระจักรพรรดิ เพราะขุนนางที่สนับสนุนเป็นฝ่ายเสรีนิยม ในขณะที่เงื่อนไขของประเทศไทยระบบผู้สำเร็จราชการแผ่นดินได้รวบอำนาจเสนาบดีและขุนนางไว้ทั้งหมด และมีแนวคิดแบบอนุรักษนิยม แต่พระองค์มีกลยุทธ์ในการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองแบบใหม่ขึ้นภายใน การปกครองแบบเก่า เมื่อเล็งเห็นว่าจะทำการเปลี่ยนแปลงอย่างถาวรได้แล้วจึงทรงยกเลิกระบบผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน โดยทรงตราพระราชบัญญัติยกเลิกตำแหน่งอัครมหาเสนาบดี เมื่อ พ.ศ. 2435 เป็นขั้นตอนที่ 1 ของการเปลี่ยนแปลง

ขั้นตอนที่ 2 พระองค์ทรงจัดการเปลี่ยนแปลงวิธีการปกครอง ทรงเปลี่ยนการปกครองจากระบบจตุสดมภ์ เป็นตั้งเป็น 12 กระทรวงในส่วนกลาง ทรงใช้การปกครองส่วนท้องถิ่น คือ สุขาภิบาล เป็นเครื่องมือฝึกหัดการเลือกตั้งแบบประชาธิปไตย เช่น การเลือกตั้งกรรมการสุขาภิบาลท่าฉลอม ในสมัยรัชกาล 5 แต่ก็ทำได้ยากเพราะประชาชนยังไม่เข้าใจ (ประเสริฐ ทรัพย์สุนทร, 2546, หน้า 15) สิ่งที่เป็นการปูพื้นฐานความเป็นประชาธิปไตยที่สำคัญอย่างยิ่ง คือ การเลิกทาสที่พระองค์ทรงใช้เวลาในการดำเนินการได้สำเร็จ โดยไม่เกิดการต่อต้านที่จะทำให้เกิดการสู้รบกันของคนไทย

ด้วยกันเอง แต่อย่างไรก็ตามรัฐธรรมนูญสภานิติบัญญัติของไทยยังมีรากฐานอยู่ที่การควบคุมผู้คน แต่ปรับจากให้ขุนนางควบคุมเป็นข้าราชการมาทำหน้าที่แทน เป็นการสร้างวัฒนธรรมการปกครองโดยระบบราชการขึ้น (ยุทธนา วรณปิติสุข และสุพิดา เริงจิต, 2542, หน้า 40)

เมื่อพระองค์เริ่มดำเนินการขั้นตอนที่ 3 คือ การเตรียมความพร้อมของระบบราชการและประชาชนเพื่อการสถาปนาการปกครองแบบประชาธิปไตย แต่พระองค์เสด็จสวรรคตเสียก่อน เมื่อ พ.ศ. 2453 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสืบทอดพระราชกรณียกิจ แต่เพราะพลังอนุรักษ์นิยมในประเทศไทยนั้นยังมีอยู่อย่างหนาแน่นในหมู่พวกที่เคยมีตำแหน่งเสนาบดี และขุนนางมากกว่าในญี่ปุ่นหลายเท่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 จึงเพียงขยายเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นอันเป็นรากฐานของเสรีภาพทั้งปวง การอบรมการปกครองแบบประชาธิปไตยแก่ประชาชน โดยตั้งนครประชาธิปไตยตัวอย่างที่เรียกว่า “ดุสิตธานี” และส่งเสริมลัทธิชาตินิยมด้วยการตั้งกองกำลังเสือป่า การขยายเสรีภาพในสมัยรัชกาลที่ 6 ก่อให้เกิดการเคลื่อนไหวทางการเมืองขยายวงกว้างทั้งทางลับและเปิดเผย การสร้างวัฒนธรรมการปกครองใหม่นั้น เกิดขึ้นเพราะความบีบคั้นทางการเมืองและเศรษฐกิจของจักรวรรดินิยมตะวันตก ไม่ได้เกิดจากพัฒนาการทางสังคม ฐานอำนาจจึงอยู่ที่ระบบราชการที่ตั้งขึ้นใหม่ แต่ข้าราชการมีจำนวนน้อย ระบอบนี้จึงถูกมองว่าเป็นระบอบเจ้า การตัดสินใจที่สำคัญทั้งหมดยังเป็นขององค์พระมหากษัตริย์และข้าราชการใกล้ชิดเพียงไม่กี่คน (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2538, หน้า 126 - 127)

ในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 7) คณะราษฎรคณะหนึ่งเห็นพ้องต้องกันว่าการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นสิ่งล้าสมัยและต้องเลิก การปฏิวัติเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 นับเป็นการสิ้นสุดระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ที่มีอายุเพียงสามสิบปีเศษ โดยคณะราษฎรซึ่งประกอบด้วย ข้าราชการสายทหารบก ทหารเรือ และพลเรือนจำนวน 99 คน โดยมีพระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นหัวหน้า ได้ร่วมกันยึดอำนาจการปกครองจากพระมหากษัตริย์เพื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตยอันมีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุด และมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขภายใต้รัฐธรรมนูญ (วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี, 2552, หน้า 2) พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้พระราชทานรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยแก่เจ้าพระยาพิชัยญาติ (ดั่น บุนนาค) ประธานสภาผู้แทนราษฎร เมื่อวันที่ 10 ธันวาคม 2475 หลังจากนั้นทรงสละราชสมบัติในวันที่ 2 มีนาคม 2477 พร้อมพระราชหัตถเลขาที่อ้างอิงเสมอว่า “ข้าพเจ้ามีความเต็มใจที่จะสละราชอำนาจอันเป็นของข้าพเจ้าอยู่เต็ม ให้แก่ราษฎรโดยทั่วไป แต่ข้าพเจ้าไม่ยินยอมยกอำนาจทั้งหลายของข้าพเจ้าให้แก่ผู้ใด คณะใดโดยเฉพาะ เพื่อใช้อำนาจนั้นโดยสิทธิขาดและโดยไม่ฟังเสียงอันแท้จริงของประชาราษฎร” (บวรศักดิ์ อุวรรณโณ, 26 ธันวาคม 2551)

ในการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น คณะราษฎรเรียกร้องการประกาศใช้รัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดแห่งราชอาณาจักรไทย เพราะมีความเข้าใจว่ารัฐธรรมนูญเป็นเครื่องสร้างระบอบประชาธิปไตย ในทางวิชาการกฎหมายนั้นแนวคิดประชาธิปไตยตะวันตกได้ถ่ายทอดอยู่ในรูปแบบของทฤษฎีกฎหมายที่เรียกว่า ทฤษฎีรัฐธรรมนูญนิยม (Constitutionalism) (วิกิพีเดีย, 2552, หน้า 1) ซึ่งตั้งอยู่บนหลักการสามประการ คือ การรับรองสิทธิเสรีภาพให้กับประชาชน การตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐ และการเสริมสร้างเสถียรภาพและประสิทธิภาพให้กับรัฐ เมื่อมีการนำกรอบการร่างรัฐธรรมนูญตะวันตกมา ควรที่จะเกิดผลตามครรลองประชาธิปไตยเหมือนอย่างประเทศตะวันตก แต่ในทางตรงกันข้ามสิ่งที่เกิดขึ้นในระบอบประชาธิปไตยไทยกลับสวนทางกับประชาธิปไตยตะวันตกที่ยอมรับว่ารัฐธรรมนูญเป็นเพียงกฎหมายลายลักษณ์อักษรสูงสุดของรัฐ แต่ของไทยกลับมองว่ารัฐธรรมนูญเป็นเครื่องสร้างระบอบประชาธิปไตย ซึ่งนักการเมืองไทยส่วนมากคิดอย่างนี้ จึงมีการเรียกร้องให้แก้ไขรัฐธรรมนูญเสมอแทนที่จะแก้ไขที่พฤติกรรมของนักการเมือง ในความเข้าใจผิดในเรื่องนี้ ดร.เกษม ศรีสัมพันธ์ ได้เขียนไว้ในคอลัมน์ “เทศกาลบ้านเมือง” ในหนังสือพิมพ์สยามรัฐ ฉบับวันที่ 11 กรกฎาคม 2521 ว่า

“คนไทยเรา ด้วยการปลุกฝังของคณะราษฎร ทำให้เชื่อมั่นว่า “รัฐธรรมนูญ” เป็นของคู่กับประชาธิปไตย และเชื่อว่าเราสามารถสร้างประชาธิปไตยด้วยการเขียนรัฐธรรมนูญ คณะราษฎรท่านเชื่อว่าจะใช้รัฐธรรมนูญสร้างระบอบประชาธิปไตยขึ้นมาให้ได้ ซึ่งความคิดเช่นนี้ได้สร้างความล้มเหลวในทางการเมืองตลอดมาอย่างที่เห็นกันอยู่แม้ปัจจุบัน บ้านเรามีความเข้าใจผิดในเรื่องประชาธิปไตย เพราะเชื่อกันว่ารัฐธรรมนูญเป็นเครื่องสร้างประชาธิปไตย ซึ่งไม่เป็นความจริง รัฐธรรมนูญมิได้ทั้งระบบเผด็จการและระบอบประชาธิปไตย” (ประเสริฐ ทรัพย์สุนทร, 2546, หน้า 3)

ประเทศไทยมีการเปลี่ยนรัฐธรรมนูญบ่อยครั้ง ซึ่งขัดกับแนวคิดทางนิติศาสตร์ที่ว่ารัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดของรัฐ ซึ่งควรมีความศักดิ์สิทธิ์และคงทนถาวร ตั้งแต่ปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองมีรัฐธรรมนูญฉบับแรกของไทย มีชื่อว่า “พระราชบัญญัติธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช 2475” (บวรศักดิ์ อุวรรณโณ, 2551, หน้า 5) จากนั้นไทยก็ได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญถึง 18 ฉบับ

จากระยะเวลาดั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ที่พระองค์พยายามเตรียมความพร้อมของประชาชน ถ่ายทอดพระราชประสงค์มาจนถึงรัชกาลที่ 6 และรัชกาลที่ 7 จะเห็นว่าแต่ละพระองค์ทรงเห็นถึงผลประโยชน์ที่ประชาชนจะได้รับจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นระบอบประชาธิปไตย แต่เมื่อมีการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองเข้าจริงแล้ว ปรากฏว่า ข้าราชการ นักการเมืองยังคงทำหน้าที่เหมือนผู้มีอำนาจ คิดตัดสินใจแทน สะท้อนออกในเชิงนโยบายต่าง ๆ ที่เร่งรีบ

เพื่อให้ได้ผลเชิงปริมาณมากกว่าเชิงคุณภาพ เป็นผลให้ประชาชนขาดการคิดเชิงวิเคราะห์ ขาดความเป็นตัวของตัวเอง ไม่มีความกล้าหาญที่จะรับหรือปฏิเสธสิ่งที่ใช้ไม่ได้กับสภาพของชุมชน จึงต้องมีการสร้างแนวคิดและความเข้าใจประชาธิปไตยที่แท้จริงให้กับประชาชนว่าไม่ใช่เพียงรูปแบบการไปลงคะแนนเลือกตั้งตามฤดูกาลของการเลือกตั้งเท่านั้น แต่อย่างไรก็ตามประเทศไทยหรือประเทศประชาธิปไตยทั่วไป ก็ต้องมีระบบตัวแทนที่มาจากการเลือกตั้ง ทำอย่างไรให้ระบบตัวแทนทำหน้าที่เพื่อประชาชน และประชาชนทำหน้าที่เลือกตั้งผู้แทนไม่ใช่เพื่อตัวเอง ครอบครัวตัวเองหรือกลุ่มญาติของตัวเอง แต่เลือกตัวแทนเพื่อส่วนรวม ในกรณีเช่นนี้ สตีเฟน ธานานิติโชตินักวิชาการสำนักวิจัยและพัฒนาสถาบันพระปกเกล้า ได้ศึกษาผลงานวิจัยของนักรัฐศาสตร์กลุ่มหนึ่งของสหรัฐอเมริกา อาทิเช่น สตีเฟน มาซิด ยเว็ท อเล็กซ์-แอสเซนซอ โรเบิร์ต ดี พุทนาม และคณะ ซึ่งผลงานวิจัยเผยแพร่เป็นหนังสือชื่อ Democracy at Risk : How Political Choices Undermine Citizen Participation and What We Can Do About it. ในปี พ.ศ. 2548 ซึ่งเป็นการศึกษาเกี่ยวกับประชาธิปไตยในสหรัฐอเมริกา โดยให้ความสำคัญกับการทำความเข้าใจในทุกมิติที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมทางการเมือง (Political Participation) และความผูกพันทางการเมือง (Civic engagement) ของประชาชน คณะผู้ร่วมโครงการวิจัยได้เสนอว่าการที่ประชาชนให้ความสนใจต่อการเลือกตั้งไม่ว่าจะเป็นการเลือกตั้งสมาชิกวุฒิสภา หรือการเลือกตั้งประธานาธิบดีนั้น มาจากการได้รับข้อมูลข่าวสารที่ถูกต้องและทั่วถึงทั้งในรูปนโยบายและความคิดเห็นทางการเมืองของผู้สมัครที่มากขึ้นตามความเข้มข้นของการแข่งขันทางการเมืองจะส่งผลให้ประชาชนมีความเข้าใจในกระบวนการทางการเมือง ตลอดจนนโยบายและจุดยืนของผู้สมัครและพรรคการเมือง ทำให้ประชาชนรู้สึกผูกพันใกล้ชิดกับการเมืองมากขึ้น และมีความปรารถนาเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ในที่สุด ยิ่งกว่านั้นการที่ประชาชนมีความรู้ความเข้าใจทางการเมืองที่เพียงพอ และมีความกระตือรือร้นที่จะเข้าไปทำกิจกรรมทางการเมืองอย่างแข็งขัน ย่อมเป็นการยืนยันคุณภาพของการมีส่วนร่วมทางการเมืองได้เป็นอย่างดี ข้อคิดประการสำคัญจากหนังสือเล่มนี้ที่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่ายต้องตระหนักอยู่เสมอก็คือการออกแบบกฎเกณฑ์ หรือกระบวนการทางการเมืองใด ๆ ก็ตาม ต้องมิใช่เป็นไปเพื่อสนองประโยชน์ทางการเมืองของคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง หรือเพื่อมุ่งทำลายล้างฝ่ายตรงข้าม แต่ต้องให้ความสำคัญกับการสร้างการเมืองที่เอื้อต่อการเรียนรู้ของประชาชน มุ่งทำให้ประชาชนมีความสนใจ เข้าใจ และปรารถนาที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมสาธารณะต่าง ๆ ด้วยความกระตือรือร้น และเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเอง การสร้างการเมืองที่ทำให้ประชาชนรู้สึกถึงความเป็นเจ้าของร่วมกันและยินดีเอาตัวเองเข้าไปผูกพันอย่างใกล้ชิดต่างหาก จึงจะถือว่าการสร้างการเมืองแบบประชาธิปไตยให้เข้มแข็ง และยั่งยืนได้อย่างแท้จริง (สถาบันพระปกเกล้า, 2551, หน้า 116 -120)

ข้อเสนอของนักวิจัยของกลุ่มนี้ให้ความสำคัญกับการให้ความรู้กับประชาชน เพื่อเข้ามามีส่วนร่วม ซึ่งตรงกับความคิดเห็นของนิธิ เอียวศรีวงศ์ (นิธิ เอียวศรีวงศ์, มติชนรายวัน, วันที่ 4 พฤษภาคม 2552) ที่ให้ความสำคัญกับการมีเวทีที่เปิดกว้างของระบอบประชาธิปไตยในโลกปัจจุบันนี้ประกอบด้วยสองส่วน คือ เวทีท้องถิ่นระดับต่าง ๆ และเวทีสื่อ เวทีท้องถิ่นนั้นคือการให้อำนาจหน้าที่กลุ่มองค์กร คณะกรรมการการจัดการเรื่องของส่วนรวมต่าง ๆ ให้ทำงานได้อย่างจริงจัง รวมทั้งองค์การปกครองส่วนท้องถิ่นที่ไม่ถูกรวบงำโดยมหาดไทย และเวทีสื่อนั้นก็คือการเปิดให้มีสื่อทางเลือกให้มากโดยไม่มีกฎหมายมาปิดกั้นการสร้างสรรค์ของสื่อ และจากการรวบรวมและวิเคราะห์หลักคิด แนวทฤษฎีของนักปราชญ์นักคิดจำนวนหนึ่งของชาวตะวันตก กุ้รวบรวมความคิดเกี่ยวกับการเมืองไทยผสมผสานกับความคิดเรื่องประชาธิปไตยและการกระจายอำนาจในฐานะนักเคลื่อนไหว นักวิชาการและนักการเมืองมากกว่า 30 ปี ของ เอนก เหล่าธรรมทัศน์ ยิ่งทำให้ผู้ที่จะดำเนินการในเรื่องประชาธิปไตย การสร้างวัฒนธรรมทางการเมืองใหม่ ต้องตระหนักในเรื่องการทบทวน และแสวงหาความคิด ทฤษฎี หรือกระบวนการทัศน์ใหม่ ล้ำพียงเพียงการเข้าใจ และสัมผัสกับข้อเท็จจริง หาได้ช่วยให้ปฏิบัติได้ดีขึ้นเสมอไป การปฏิบัติที่ดีนั้นจำต้องมาจากความคิดที่ดีด้วย การปกครองที่ดีจะยั่งยืนได้หรือไม่นั้นไม่ได้อยู่ที่บทบัญญัติของรัฐธรรมนูญเพียงเท่านั้น จะเขียนรัฐธรรมนูญให้ดีเพียงใดก็ตาม หากความคิด จิตสำนึก และวัฒนธรรมของประชาชนยังไม่ยกระดับหรือเปลี่ยนแปลงไปเพื่อรองรับบทบัญญัติที่แสนดีทั้งหลายแล้ว ก็กล่าวได้ว่า ความดี ความงาม ความถูกต้องเหล่านั้น จะยังคงเป็นอากาศธาตุ (เอนก เหล่าธรรมทัศน์, 2552, หน้า 156) และจากการศึกษารวบรวมมาอย่างยาวนานทำให้เห็นว่า เมื่อใดที่เปิดช่อง เปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามาร่วมกันดูแลหรือพัฒนาบ้านเมืองด้วยตนเอง ล้วนทำให้พวกเขามีความกระตือรือร้นในการระดมสรรพกำลังและปัญญาช่วยกันทำให้ชุมชนหรือท้องถิ่นของตนดีขึ้นได้

จากการศึกษาที่มาของของประชาธิปไตย กระบวนการพัฒนาประชาธิปไตยของทั้งต่างประเทศและประเทศไทย ผู้วิจัยต้องนำกรอบแนวคิดความเป็นประชาธิปไตย บทเรียนของการเกิดประชาธิปไตย ข้อเสนอวิธีการสร้างประชาธิปไตยให้ยั่งยืนอย่างไร ไปออกแบบในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้สภาองค์กรชุมชนเป็นสภาการเมืองภาคประชาชน ดำเนินการให้เกิดประชาธิปไตยของประชาชน เพราะประชาชนที่เข้าใจแก่นของความเป็นประชาธิปไตย จะช่วยกันทำให้เกิดการเมืองของภาคประชาชน

การเมืองภาคประชาชน

คำที่ใช้เรียกคนในประเทศไทยที่ได้ยินกันเป็นประจำคือคำว่าประชาชน (People) ราษฎร (Subject) และพลเมือง (Citizen) ซึ่งแทบจะไม่ต่างกัน แต่ความจริงแล้วประชาชนมีมาทุกยุคทุกสมัย เพราะหมายถึงคนที่ไม่ใช่ผู้ปกครอง (non - ruler) ซึ่งในสมัยโบราณประชาชนเป็นไพร่หรือทาสเกือบทั้งหมด ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 5) ได้ปลดปล่อยจากการเป็นไพร่หรือทาสกลายเป็นราษฎรหรือเสรีชนที่มีสถานะทางกฎหมายเท่าเทียมกัน รวมเรียกอดีตไพร่ ทาส ขุนนางเจ้าที่ดิน รวมทั้งชนใหม่ ๆ ว่าราษฎร คือ ผู้ที่ต้องเสียภาษีให้กับรัฐ ต้องปฏิบัติตามกฎหมายเช่นเดียวกัน ส่วนคำว่าพลเมืองจะหมายถึงประชาชนที่มีทั้งสิทธิเสรีภาพและหน้าที่ คือ มีเสรีภาพในส่วนบุคคล ในทรัพย์สิน ในทางศาสนา ในเคหสถาน ในการประกอบอาชีพ ในการประชุมและสมาคม ในการเขียนและโฆษณา ในการศึกษา และมีหน้าที่รักชาติ เคารพกฎหมาย ศึกษาหาความรู้ เสียภาษี เป็นทหาร ต้องทำงาน ต้องออกเสียงเลือกตั้งผู้แทน (เอนก เหล่าธรรมทัศน์, 2551, หน้า 11) ในความหมายของคำว่าพลเมือง นายแพทย์ประเวศ วะสี ให้ความหมายว่า คำว่าประชาชนและคำว่าพลเมืองต่างกันตรงที่คำว่าประชาชนไม่ได้บอกคุณภาพ อาจจะเป็นประชาชนที่เป็นทาสอยู่ในระบบอุปถัมภ์ หมอบราบคาบแก้ว ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน แต่คำว่าพลเมือง (Citizen) บ่งบอกถึงคุณภาพ พลเมือง หมายถึง คนที่มีศักดิ์ศรีแห่งความเป็นคน มีอิสระ มีความรู้ มีเหตุผล มีส่วนร่วมในกิจการของส่วนรวมหรือกระบวนการทางนโยบาย (ประเวศ วะสี, 2552) การเมืองภาคพลเมืองคือหัวใจของประชาธิปไตยที่จะทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างดีขึ้น สภาองค์กรชุมชนจึงเป็นการดำเนินการให้เกิดการเมืองภาคประชาชนไปสู่ความเป็นพลเมือง ทำให้ประเทศตั้งต้นสู่ความเจริญความสุขอย่างแท้จริง ซึ่งการดำเนินการให้เกิดการเมืองภาคประชาชนนั้น ขณะนี้มีโอกาสที่จะผลักดันให้เกิดขึ้นจริงได้ เพราะมีหลายปัจจัยที่เอื้อให้เกิด เช่น การที่มีการบัญญัติมาตราเกี่ยวกับความเข้มแข็งของประชาชนในรัฐธรรมนูญ

กระบวนการร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 และ 2550 มีเจตนารมณ์ที่จะปฏิรูปการเมืองโดยการส่งเสริมและคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชนให้ประชาชนมีส่วนร่วมในทางการเมืองและตรวจสอบการใช้อำนาจรัฐเพิ่มขึ้น รวมทั้งได้ปรับปรุงโครงสร้างทางการเมืองให้มีเสถียรภาพและประสิทธิภาพยิ่งขึ้น โดยก่อนการปฏิรูปการเมืองนั้นมีปัญหาสำคัญประการหนึ่งที่เรียกว่า “การเมืองของนักการเมือง” หรือที่เรียกว่า ระบอบประชาธิปไตยโดยอ้อมหรือประชาธิปไตยแบบมีผู้แทนราษฎร (representative democracy) ประชาชนเจ้าของประเทศซึ่งเป็นผู้เลือกตั้งผู้แทนราษฎรมีสิทธิและเสรีภาพน้อย หลังจากที่ได้สิทธิเลือกตั้งไปแล้วก็จะไม่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจทางการเมืองในระดับหรือมิติอื่น ๆ อีก ดังนั้นรัฐธรรมนูญ

ฉบับ 2540 และฉบับ 2550 จึงได้มีบทบัญญัติในหลายๆ มาตรา โดยมีเจตนารมณ์เพื่อเปลี่ยน “การเมืองของนักการเมือง” ให้เป็น “การเมืองของประชาชน” เพิ่มสิทธิเสรีภาพให้ประชาชน และปรับแนวคิดสร้างความเข้าใจประชาธิปไตยแบบมีผู้แทนเป็นประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ของหรือแบบพหุภาคีที่ประชาชนจะเป็นผู้ดำเนินการทางการเมืองไปพร้อม ๆ กับผู้แทนของตน ซึ่งต้องเข้าใจความหมายของการมีส่วนร่วมว่าต่างจากคำว่าทำให้ความร่วมมือ ดังตาราง แสดงความแตกต่างระหว่างการมีส่วนร่วมกับการขอความร่วมมือ

	การมีส่วนร่วม (Participation)	การขอความร่วมมือ (Co-operation)
1. ความหมาย	การมีส่วนร่วมในการพัฒนาตนเอง ด้วยตนเอง ปราศจากการบังคับ ขอร้อง ล้อลวง	ทางการหรือผู้หนึ่งผู้ใดไปร้องขอความร่วมมือโดยแบ่งเป็นฝ่ายผู้ขอความร่วมมือ และผู้ให้ความร่วมมือ
2. สมมติฐาน ความเชื่อ	เชื่อว่ามนุษย์มีศักดิ์ศรี มีความสามารถ และศักยภาพที่จะแก้ไขสถานการณ์ต่าง ๆ ได้ด้วยตนเองเพื่อจักได้พึ่งตนเองได้ ประชาชนจึงเป็นประธานแห่งสิทธิแห่งการเปลี่ยนแปลงมิใช่วัตถุ/กรรมแห่งการเปลี่ยนแปลง	มีความเชื่อมั่นในส่วนลึกว่าผู้ขอความร่วมมือมีความรู้มากกว่าศึกษามากกว่า มีประสบการณ์และทรัพยากรที่เหนือกว่า ขณะที่ภาคประชาชนด้อยกว่าในทุกกรณี ดังนั้นต้องให้ประชาชนเป็นผู้เสนอ มิใช่ผู้เสนอ
3. หลักการ	ร่วมเรียน รับฟัง ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมตัดสินใจ และติดตามประเมินผล โดยประชาชนเป็นผู้ตัดสินใจเอง	ไม่ชอบฟัง แต่ทำให้ฟัง ชอบสั่งการขอให้ความร่วมมือ และปฏิบัติตาม คิดไว้ วางแผนไว้
4. วิธีการ	กิจกรรม / โครงการ ตั้งอยู่บนความต้องการที่แท้จริงของประชาชน ประชาชนเป็นหลักในการระดมทุน บริหารจัดการ บุคคลภายนอกเป็นผู้กระตุ้น	สั่งการอย่างมีศิลป์และใช้เทคนิค ดูเสมือนว่าให้มีส่วนร่วม วิธีการจึงมักจะเป็นการสร้างภาวะความรับผิดชอบให้ ดึงมาให้ความร่วมมือในการทำกิจกรรม/โครงการตามกรอบของหน่วยงาน

	การมีส่วนร่วม (Participation)	การขอความร่วมมือ (Co-operation)
5. กระบวนการ	กระบวนการมีส่วนร่วมจะใช้เวลา เพราะเป้าหมายการพัฒนาอยู่ที่ การสร้างศักยภาพและเพิ่มขีดความสามารถองค์กรชุมชน ความสำเร็จจึงมิใช่ประเมินวัตถุ กระบวนการมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน กิจกรรม เป็นเพียงมรรควิธี มิใช่เป้าประสงค์	ปรากฏในรายงาน “ประชาชนไม่ให้ความร่วมมือ” หรือโทษมือที่ 3 ว่า “ยุ่งให้เกิดการต่อต้าน”
6. ประโยชน์	ประโยชน์จะตกอยู่กับประชาชนที่เข้าร่วมกลุ่ม ร่วมกิจกรรมในการแก้ปัญหา ซึ่งเป็นปัญหาร่วมของคนในชุมชน	หน่วยงาน/องค์กรที่เข้าไปขอความร่วมมือจักได้รับประโยชน์มากกว่าประชาชน
7. บทบาทขององค์กรภายนอก	เป็นผู้อำนวยความสะดวกให้เกิดกิจกรรม ความสำเร็จคือความภาคภูมิใจของประชาชน	เป็นผู้นำกิจกรรม ผู้ตัดสินใจ ผู้ชักจูงให้ชาวบ้านมาร่วมทำกิจกรรม

ดังนั้น การสร้างการเรียนรู้สภาองค์กรชุมชนตำบลให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมการเมืองภาคประชาชน ซึ่งมีทั้งผู้นำและผู้ตามนั้น ต้องมีหลักการทำงานร่วมกัน ซึ่งนายแพทย์ประเวศ วะสี ได้กล่าวถึงหลักประชากรธรรมคือประชาธิปไตยที่แท้ ซึ่งประกอบด้วย การเคารพศักดิ์ศรีและคุณค่าความเป็นคนทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน มีความเสมอภาค ภราดรภาพความยุติธรรม ประชาชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (ประเวศ วะสี, 2550, หน้า 8) การเป็นสังคมประชากรธรรม สังคมต้องเปลี่ยนโครงสร้างจากการมีความสัมพันธ์แนวดิ่งระหว่างผู้มีอำนาจ ซึ่งในเรื่องของสภาองค์กรชุมชน ตำบลอาจจะหมายถึงผู้ทำหน้าที่เป็นประธานสภาองค์กรชุมชนกับคณะกรรมการสภาฯ หรือผู้เป็นคณะกรรมการสภากับสมาชิกกลุ่มองค์กรต่าง ๆ มาเป็นมีความสัมพันธ์แนวราบ คือ ทุกคนมีสิทธิเสรีภาพที่มาร่วมคิดร่วมทำอย่างเป็นอิสระ ไม่ถูกใครครอบงำ จะเกิดสภาการเมืองที่มีความคิดอย่างรอบด้าน มองเห็นปัญหาสาธารณะและทางออกร่วมกัน ซึ่งสังคมไทยวันนี้และวันหน้ามีความต้องการและให้ความสำคัญกับการเมืองภาคประชาชนเช่นนี้ เพราะประชาชนหวังพึ่งพาการเมืองระบบตัวแทนไม่ได้ เพราะระบบการเมืองแบบตัวแทนกำลังมีปัญหาของโครงสร้าง และกลไกการทำงาน เมื่อผลประโยชน์ของรัฐชาติถูกถือครองโดยบรรษัทรวมชาติ รัฐไม่สามารถ

อ้างความชอบธรรมในการดำเนินการเรื่องต่าง ๆ โดยเฉพาะเรื่องการพัฒนาประเทศ ก่อให้เกิดปัญหาความไม่ชอบธรรมของรัฐในการใช้อำนาจบริหารประเทศ แม้นักการเมืองเหล่านั้นจะผ่านการเลือกตั้งมาจากประชาชนก็ตามแต่ความเชื่อถือศรัทธาของประชาชนที่มีต่อนักการเมืองที่ใช้เงินในการเลือกตั้งนั้นมีน้อยมากและเพิ่มขึ้นทุกปี การเมืองภาคประชาชนจึงเป็นจุดคานงัดของการแก้ปัญหาของประเทศ เนื่องจากเป็นกระบวนการประชาธิปไตยทางตรง (เกษียร เตชะพีระ, มติชนรายวัน, 18 มิ.ย. 2547)

เพื่อเป็นการสนับสนุนว่าความเป็นการเมืองภาคประชาชนมีความสำคัญต่อการแก้ไขปัญหาในขณะที่ประเทศกำลังต้องการแก้ปัญหาวิกฤติของประเทศในหลายเรื่อง งานวิจัยของอาจารย์เสกสรร ประเสริฐกุล เรื่องบทบาทการเมืองภาคประชาชนในการพัฒนาระบบประชาธิปไตย เป็นข้อยืนยันถึงความสำคัญของการเมืองภาคประชาชนได้อีกแนวคิดหนึ่ง ที่มองเห็นความสำคัญของการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน ภาคประชาชนต้องยกระดับการเคลื่อนไหวให้มีคุณภาพ และมีพลังเพื่อผู้มีอำนาจหันมาสดับตรับฟังเสียงของประชาชน ทั้งนี้เพื่อประโยชน์ของประเทศและประชาชนในระยะยาว (เกษียร เตชะพีระ, มติชนรายวัน, 18 มิ.ย. 2547) ในงานวิจัยของอาจารย์เสกสรร ได้จับประเด็นหลักทางแนวคิดทฤษฎี ประวัติความเป็นมา และบทบาทสำคัญเชิงปฏิบัติของการเมืองภาคประชาชนในฐานะแม่กัญญาที่อาจารย์มีศักยภาพจะช่วยไขปัญหาหลักทั้ง 3 ของการเมืองไทยปัจจุบัน ได้แก่ ปัญหาประชาธิปไตยที่ไร้อิทธิพล ปัญหาหนึ่งรัฐสองสังคม และปัญหาการใช้อำนาจรัฐโดยขาดฉันทามติจากประชาชน คือ กระบวนการใช้อำนาจโดยตรงโดยประชาชนหมู่เหล่าต่าง ๆ ซึ่งมีมากกว่าการเมืองจากการเลือกตั้ง มาร่วมกันกำหนดนโยบายตลอดจนตัดสินใจเรื่องที่เกี่ยวข้องกระทบถึงตน เนื้อแท้ของการเมืองภาคประชาชนคือประชาชนมีส่วนร่วมทางการเมืองเพื่อจำกัดขอบเขตการใช้อำนาจของรัฐ ถ่วงดุลอำนาจรัฐด้วยประชาสังคมโดยไม่ยึดอำนาจ จุดมุ่งหมายของการพัฒนาการเมืองคือลดระดับการปกครองโดยรัฐลง (less government) และให้สังคมดูแลตนเองมากขึ้น โดยรัฐกับประชาชนมีความสัมพันธ์อย่างสมดุล บนพื้นฐานการส่งเสริมให้ประชาชนมีความสามารถในการจัดการดูแลแก้ปัญหาของตนเองที่เป็นจริง (เกษียร เตชะพีระ, 2547, หน้า 3)

พหุนิยม "Pluralism" ซึ่งหมายถึงแนวคิดการจัดสรรอำนาจรูปแบบหนึ่ง ที่ให้อำนาจแก่กลุ่มหรือองค์กรย่อยหลายกลุ่มภายใต้องค์กรใหญ่ คือ รัฐ กลุ่มผลประโยชน์หรืออำนาจหลายกลุ่มจะมีกลไกจัดสรรอำนาจระหว่างกลุ่มต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลา ในระบบเศรษฐกิจแบบพหุนิยม องค์กรธุรกิจอาจกระจายอำนาจไปยังผู้ปฏิบัติงาน ผู้บริหาร นักลงทุน และผู้บริโภค แต่การกระจายอำนาจแบบพหุนิยมมักจะเป็นไปอย่างไม่เท่าเทียมกันระหว่างกลุ่มบริษัท

ขนาดใหญ่จะมีอิทธิพลเหนือกว่ารัฐบาลและประชาชนกลุ่มอื่นที่มีอำนาจต่อน้อยกว่า และรัฐก็ควรเลือกนโยบายการจัดตั้งกลุ่มโดยรัฐ (State Corporatism) ซึ่งทำให้รัฐเข้าไปแทรกแซงควบคุมกลุ่ม เพื่อใช้กลุ่มเป็นเครื่องมือของรัฐ แต่ควรปล่อยกลุ่มต่าง ๆ พัฒนาไปเองตามสภาพ รัฐควรใช้นโยบาย Social Corporatism การให้กลุ่มหรือองค์กร เช่น กลุ่มสหภาพแรงงาน กลุ่มธุรกิจอุตสาหกรรม เข้าไปมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายระดับรัฐ แล้วรัฐให้การสนับสนุนช่วยเหลือกลุ่ม โดยไม่เข้าไปควบคุมหรือทำแทน ให้กลุ่มมีความเป็นตัวของตัวเอง และมีการปกครองแบบประชาธิปไตยภายในองค์กรเพื่อให้สมาชิกดูแลควบคุมกันเอง (เอนก เหล่าธรรมทัศน์, 2546, หน้า 43)

แต่ในเรื่องบทบาทของประชาชนในการเมืองภาคประชาชนนั้น ในขณะนี้ยังไม่เป็นที่เข้าใจของคนเป็นส่วนมาก เพราะถูกบันทึกความคิดไว้อย่างต่อเนื่องยาวนานว่า การเมืองคือเรื่องของนักการเมือง แม้แต่ในประเทศสหรัฐอเมริกาที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมกับเรื่องที่เป็นสาธารณะอยู่มาก เช่น คนในชุมชนมาร่วมกันพิทักษ์รักษาคุณภาพน้ำให้สะอาดตลอดเวลา การมีส่วนร่วมแก้ปัญหาเสพติดของชุมชน แต่ก็จะไม่เรียกสิ่งที่เขาทำเพื่อส่วนร่วมนั้นว่า “การเมือง” แต่ถ้าเป็นเรื่องเกี่ยวกับการผ่านกฎหมาย เกี่ยวกับเรื่องที่รัฐบาลทำ จึงจะเป็นการเมือง

คำว่า “การเมือง” (Politics) นั้นมีรากศัพท์มาจากคำว่า Polis ซึ่งในภาษากรีกโบราณแปลว่า เมือง การเมืองคือกิจกรรมที่ทำกันในเมืองเพื่อทำให้เกิดสิ่งที่ดีสำหรับชีวิตส่วนรวม การเมืองมิใช่มีไว้สำหรับนักการเมือง ดังที่อริสโตเติลได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่า “โดยธรรมชาติแล้วพวกเราล้วนแต่เป็นผู้สร้างการเมือง” ดังนั้นแล้วการเมืองจึงมีการปฏิบัติอยู่ 2 ประเภท คือ การเมืองแบบเลือกตั้ง และการเมืองภาคประชาชน (วีรบูรณ์ วิสารทสกุล, ม.ป.ป., หน้า 1) กิจกรรมที่ภาคประชาชนดำเนินการเพื่อเป็นการแก้ปัญหาของตน การมีส่วนร่วมของกลุ่มชนเพื่อหาทางออกในเรื่องที่เกี่ยวกับการดำเนินวิถีชีวิตของตนด้วยกลวิธีต่าง ๆ เป็นแนวทางการดำเนินการการเมืองภาคประชาชน ตัวอย่างเช่นนี้มีให้เห็นทั้งในและต่างประเทศ เช่น ที่โดมินีกา เดือนเมษายน 1979 มายด์ ริเวอริ (Myld Riviere) แม่ม่ายลูกติดสาม หรือกับกลุ่มเพื่อนบ้านที่อยู่ในภาวะสิ้นหวังพอกันถึงหนทางที่จะมีเงินมาเลี้ยงดูลูก ๆ ในยามที่มองไปทางไหนก็ไม่มีงานจ้างงานเลย หนำซ้ำกลัวผลผลิตหลักก็ไม่ได้มาตรฐานการส่งออก เบลตี ไมเยอร์ (Belty Meyer) อาสาสมัครซึ่งทำงานในพื้นที่ตั้งคำถามขึ้นใหม่ว่า มีอะไรใหม่ที่ทำให้เราสามารถสร้างงานขึ้นมาเองได้ จากนั้นกลุ่มผู้หญิงก็ได้เริ่มคิดถึงวัตถุดิบที่มีอยู่จำนวนมากคือกล้วย และคิดถึงการแปรรูปเป็นกล้วยแผ่นส่งตลาดท้องถิ่นแทน 7 ปีต่อมา มายด์ (Myld) ไม่เหลือเค้าความท้อแท้ เธอกลายเป็นผู้นำกลุ่มธุรกิจของชุมชน มีสำนักงานเล็ก ๆ ดำเนินกิจการกล้วยแผ่น เธอเต็มไปด้วยพลัง ตระหนักและเชื่อมั่นในศักยภาพของตน

(Leet Mildeed, 1997, p.221) บทเรียนจากตัวอย่างนี้จะเห็นว่ากลุ่มแม่บ้านมีผู้นำกลุ่มที่เข้มแข็ง มีผู้ทำหน้าที่กระตุ้นให้คิด (Facilitator) มีการใช้ข้อมูลทุนของชุมชน การใช้ความสามารถภูมิปัญญาของคนในกลุ่ม การมีความรู้มีเทคโนโลยีมาช่วยสร้างนวัตกรรม มีการวิเคราะห์ตลาดที่เหมาะสม กระบวนการนี้คือกระบวนการการเมืองภาคประชาชนที่คิดโดยคนในกลุ่มทำโดยคนในกลุ่ม เพื่อคนในกลุ่ม ซึ่งมีกระบวนการเหมือนกลุ่มผู้นำชุมชนไม่เรียง และกลุ่มอื่น ๆ ในประเทศไทยที่มีกระบวนการเช่นนี้ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าการเมืองภาคประชาชนจะช่วยให้ไทยรอดพ้นจากวิกฤตเศรษฐกิจ สังคม การเมืองระบบตัวแทนลงได้ ซึ่งนายณรงค์ บุญสววยขวัญ ได้นำเสนอแนวคิด เพื่อการพัฒนาการเมืองภาคประชาชน เพื่อเป้าหมายในการยกระดับการเมืองนี้ให้เป็นทางเลือก หรือกิจกรรมทางอำนาจคู่ขนานไปกับการเมืองเชิงสถาบัน โดยพิจารณาที่กลไกกระบวนการของการเมืองภาคประชาชนโดยสังเคราะห์จากงานต่าง ๆ ถึงคุณลักษณะของประเด็นกลไก กระบวนการการเมืองภาคประชาชน ซึ่งใช้กรอบความคิดทางทฤษฎีการจัดการทางสังคม (Social Management) เป็นกรอบในการอธิบายกลไกกระบวนการเมืองภาคประชาชนว่ามีประเด็นอะไรบ้าง โดยที่ลักษณะการจัดการทางสังคมที่สังเคราะห์ขึ้นประกอบด้วย องค์การ (Organization) ความไว้วางใจ (Trust) ผู้นำ (Elite) การเชื่อมโยงเครือข่าย (Networks) การเกณฑ์หรือการระดม (Mobilizing) การสื่อสาร (Communicational) และการทำให้เป็นข่าวหรือเป็นประเด็นสาธารณะ (Public Issue) (ณรงค์ บุญสววยขวัญ, 2551, หน้า 28)

จากผลการศึกษาวิจัยและแนวคิดของนักวิชาการ นักปฏิบัติการเกี่ยวกับการเมืองภาคประชาชนนั้น ผู้วิจัยมีความเห็นว่าการเมืองภาคประชาชนจะเกิดขึ้นได้นั้นมักจะเป็นเรื่องที่ผูกพันกับวิถีของชาวบ้าน เป็นเรื่องที่ชาวบ้านเห็นปัญหาและต้องการแก้ปัญหา การจะสร้างการเรียนรู้การเมืองภาคประชาชนจึงควรจะดำเนินการให้คนในชุมชนเกิดความต้องการที่จะแก้ปัญหาของตนเอง ซึ่งตรงกับหลักคำสอนของพุทธศาสนา คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค การกระตุ้นให้คนในชุมชนเข้าใจถึงสาเหตุของปัญหานั้นคือการให้ความสำคัญกับข้อมูล นำข้อมูลมาวิเคราะห์จะเห็นว่าทุกข์ของชุมชนเกิดจากอะไร แล้วหาวิธีการที่จะดับทุกข์ ซึ่งต้องมียุทธศาสตร์ มีแผนปฏิบัติการแล้วมีการตรวจสอบผลการดำเนินการ ปรับปรุงแก้ไขพัฒนาจนเกิดผล ซึ่งผู้มีส่วนเสริมสร้างความเป็นการเมืองของประชาชนทั้งภาคราชการ ภาคเอกชน หรือแกนนำของชุมชน ต้องมีกลยุทธ์ในการดำเนินงาน เน้นเรื่องการมีส่วนร่วม การมีส่วนร่วมจะทำให้ได้ใจของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้อง การทำงานต้องเริ่มที่ใจ คณะทำงานขับเคลื่อนการเมืองภาคประชาชนต้องมาจากหลายภาคส่วน ในหลายระดับของการทำงานที่มีการดำเนินงานและความรับผิดชอบต่างกัน ซึ่งหลักการจัดตั้งสภาองค์กรชุมชนตำบลได้ระบุไว้ใน พ.ร.บ. แล้วว่า คณะกรรมการต้องมาจาก

ตัวแทนกลุ่มองค์กรต่าง ๆ และมีผู้มีความรู้เข้าร่วมเป็นคณะกรรมการ มีที่ปรึกษาที่คนในชุมชนเลือกกันเอง แต่ในส่วนของหน่วยงานที่จะให้การสนับสนุนให้สภาองค์กรชุมชนตำบลมีความเข้มแข็ง และเป็นแกนในการดำเนินงานภาคประชาชน ก็ต้องมีการจัดตั้งทีมงานที่หลากหลาย

การที่รัฐเห็นความสำคัญของการมีส่วนร่วมของประชาชนแล้วได้กำหนดเป็นเงื่อนไขการปฏิบัติงานของหน่วยงานราชการทุกจังหวัด การเสริมสร้างระบบการบริหารราชการแบบมีส่วนร่วมระดับจังหวัดเป็นตัวอย่างของการตอบสนองต่อการบริหารราชการแผ่นดิน และการปกครองในระบอบประชาธิปไตย เป็นการเปิดระบบราชการสู่กระบวนการความเป็นประชาธิปไตย (Democratic governance) เป็นการนำแนวนโยบายด้านการบริหารราชการแผ่นดิน มาตรา 78 ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยปี 2550 ไปปฏิบัติให้เป็นจริง (ถวิลดี บุรีกุล, 2551, หน้า 97) การนำกระบวนการมีส่วนร่วมไปใช้อย่างแท้จริงและต่อเนื่อง ค่อยเป็นค่อยไป และขยายผลเช่นนี้ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ประชาธิปไตยของประชาชน และข้าราชการ ทั้งส่วนราชการระดับจังหวัดและจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ได้เข้าใจและเรียนรู้ได้มากขึ้น ซึ่งจะมีผลให้ภาคประชาชนเข้มแข็ง เกิดการผลักดันให้เกิดกระบวนการการมีส่วนร่วมมากขึ้นในที่สุด และเมื่อนั้นการเมืองภาคประชาชน (People's Politics) จะเกิดขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมอย่างเป็นรูปธรรมที่ส่งผลกระทบต่อประโยชน์ของส่วนร่วม ที่มาจากประชาชนที่เข้มแข็ง มีความกระตือรือร้น การที่ประชาชนจะมีพลังในการขับเคลื่อนสังคมนั้นประชาชนต้องมีอำนาจอำนาจที่สร้างได้และสำคัญคือความรู้ คือ มีความรู้และเข้าใจเรื่องการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยที่ประชาชนมีบทบาทหน้าที่ไม่ใช่เพียงการไปใช้สิทธิเลือกตั้ง มีอำนาจในการปฏิบัติ หมายถึงมีทักษะในการรวมกลุ่ม การแสดงความคิดเห็น การคิดวิเคราะห์ ไตร่ตรอง และใคร่ครวญ (Deliberate) และการค้นหาและการใช้ข้อมูลข้อเท็จจริง และอำนาจความคิดและทัศนคติของพลเมือง ซึ่งแสดงออกมาทางการกระทำ เช่น การยอมรับความขัดแย้งเป็นเรื่องธรรมชาติ การเคารพสิทธิของผู้อื่น การเคารพความแตกต่างและความเห็นต่างของบุคคล มีความรับผิดชอบในหน้าที่ของตน (ถวิลดี บุรีกุล, 2551, หน้า 104)

การสร้างนวัตกรรมการเรียนรู้ที่ผู้วิจัยจะดำเนินการจึงเป็นการจัดการเรียนรู้ที่ทำให้กรรมการสภาองค์กรชุมชนตำบลมีความรู้ ตระหนักและมั่นใจในการเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย มีทักษะในการสร้างการมีส่วนร่วมของคณะกรรมการและสมาชิกกลุ่ม ให้มีทัศนคติและแรงจูงใจในการทำหน้าที่เพื่อส่วนรวม หรือมีพฤติกรรมที่แสดงถึงวิถีแห่งประชาธิปไตย การเสริมสร้างการเมืองภาคประชาชนเช่นนี้มีตัวอย่างในต่างประเทศหลายประเทศ เช่น ประเทศเยอรมัน มีการตั้ง

ศูนย์การศึกษาการเมืองเพื่อเผยแพร่ความรู้ด้านการเมืองการปกครอง กลุ่มเป้าหมายหลัก คือ เยาวชนในประเทศแคนาดา สร้างหลักสูตรเพื่อสร้างพลเมืองมีความแตกต่างกันไปตามรัฐ โดยมุ่งสร้างพลเมืองที่กระตือรือร้น (Active Citizenship) เข้าร่วมทางการเมืองและจัดการชุมชน (Public Participation) ในประเทศอังกฤษ มีหลักการสอนความเป็นการเมืองภาคประชาชน ในเรื่องการมีความรับผิดชอบของประชาชนต่อสังคมและการมีจริยธรรม (Social and moral responsibility) มีความรู้ด้านการเมืองการปกครอง (Political literacy) และการมีส่วนร่วมในชุมชน (Community involvement) ประเทศไทยก็เริ่มกำหนดเรื่องการสร้างความรู้ความเข้าใจการปฏิบัติ ในความเป็นประชาธิปไตย โดยกระทรวงศึกษาธิการให้ความสำคัญ กำหนดเป็นนโยบายให้ สถานศึกษาดำเนินการเรื่อง 3D หนึ่งใน 3D คือ Democracy

สำหรับแนวทางการสร้างการเรียนรู้ในประเทศไทยตามกระบวนการเรียนรู้นี้ ศรัณยู หมั่นทรัพย์ นักวิชาการอบรม สำนักฝึกอบรมเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ สถาบันพระปกเกล้า ได้ให้ข้อเสนอแนะในการจัดการศึกษาเพื่อสร้างพลเมืองของไทยให้กับสถานศึกษาในระบบ โรงเรียนนั้นใช้กิจกรรมเพื่ออำนวยความสะดวกให้เกิดการเรียนรู้ กิจกรรมจะทำให้เกิดการปรับทัศนคติ ไปสู่การปรับพฤติกรรม ในการจัดกระบวนการเรียนรู้นั้น ควรใช้ชุมชนเป็นพื้นที่เพื่อจัดบรรยากาศ การเรียนรู้ผ่านปัญหาสาธารณะของชุมชน โรงเรียนจัดทำหลักสูตรของสถานศึกษาเพื่อสนับสนุน ทางวิชาการ และพัฒนาทางสังคมโดยโรงเรียนเป็นศูนย์กลาง และมีกิจกรรมนอกห้องเรียน มีกระบวนการสร้างครอบครัวเพื่อนบ้านและชุมชนที่กระตือรือร้นและมีส่วนร่วม ครูและโรงเรียน ต้องเชื่อมโยงสัมพันธ์กับชุมชน โดยโรงเรียนต้องคำนึงถึงความร่วมมือระหว่างองค์กร การสร้างนวัตกรรม การเรียนการสอน ติดตามประเมินผลอย่างต่อเนื่อง สร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ประชาธิปไตย โดยให้เรื่อง การเมืองเป็นเรื่องที่ทุกคนต้องรับรู้และเรียนรู้ ความเป็นอิสระของการเรียนรู้ ต้องมีอิสระจากเศรษฐกิจ และอิทธิพลทางการเมือง และเริ่มต้นที่ท้องถิ่น (ศรัณยู หมั่นทรัพย์, 2551, หน้า 101 - 104)

จากข้อเสนอแนะนี้ถึงแม้จะเป็นข้อเสนอสำหรับการจัดการศึกษาสำหรับเด็กในระบบ โรงเรียน แต่ก็สามารถนำมาเป็นหลักการจัดให้กับผู้ใหญ่ที่เป็นกรรมการสภาองค์กรชุมชนตำบลได้ โดยใช้หลักการเรียนรู้การศึกษานอกระบบและอภัยาศัยสำหรับวัยผู้ใหญ่ต่อไป ซึ่งในการขับเคลื่อน ให้เกิดความเป็นการเมืองภาคพลเมืองนั้น คณะกรรมการสภาองค์กรชุมชนต้องมีเวทีสาธารณะ ในการทำกิจกรรมร่วมกัน การมีการเรียนรู้ร่วมกันจะหลอมรวมให้คณะกรรมการมีความเป็น ประชาสังคม เกิดพลังในการทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม

ประชาสังคม

จากพัฒนาการของความเป็นประชาธิปไตยของตะวันตกและอเมริกาจะเห็นได้ว่าความเป็นประชาธิปไตย ประชาชนต้องมีบทบาทในการเป็นการเมืองภาคประชาชน และความเป็นการเมืองภาคประชาชนนั้นมีความเป็นหนึ่งเดียวกันกับคำว่าประชาสังคม ดังที่ เอนก เหล่าธรรมทัศน์ มีแนวคิดที่ว่าประชาสังคมประกอบด้วย 3 ส่วน ได้แก่ รัฐ - ประชาสังคม - ปัจเจกชน ซึ่งต้องเป็นอิสระต่อกัน แต่ก็ต้องโยงใยเกี่ยวข้องกัน ต้องขัดแย้งกันได้ ขณะเดียวกันก็ต้องปรองดองประสานสามัคคีกันไปด้วย ประชาสังคมจึงเป็นแนวทางสร้างนวัตกรรมการเรียนรู้การเมืองภาคประชาชน โดยประชาชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมสาธารณะ เกิดเป็นการเมืองภาคประชาชน (เอนก เหล่าธรรมทัศน์, 2542, หน้า 35) และนายแพทย์ประเวศ วะสี ให้ทรรศนะว่า “ประชาสังคม” คือ ภาคประชาชนหรือภาคสังคม ได้แก่ ประชาชน ชุมชน หมู่บ้านหรือองค์กรชุมชน ที่มีคุณลักษณะคือมีความเข้มแข็ง มีความรัก ความเอื้ออาทร มีมิตรภาพ และการเรียนรู้ร่วมกัน ซึ่งเกิดจากกระบวนการที่ประชาชนจำนวนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีอุดมคติเดียวกัน มีความเชื่อร่วมกันในบางเรื่อง มีการติดต่อสื่อสาร มีการรวมกลุ่มในการปฏิบัติบางสิ่งบางอย่าง และมีการจัดการร่วมกันได้ นั่นคือเกิดความสมดุลระหว่างภาครัฐ ภาคธุรกิจ ภาคประชาชนได้ (ชูชัย ศุภวงศ์, ยุวดี คาดการณ์ไกล, 2540, หน้า 6)

การที่จะเกิดความเป็นประชาสังคมได้ต้องมีองค์ประกอบที่สำคัญ คือ การมีเวทีพบปะของผู้คน รวมไปถึงต้องการช่องทางหรือเครือข่ายการสื่อสาร พูดถึงปัญหาร่วม ไม่ว่าจะเป็นการพูดคุยที่เป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ (เดวิท แมทธิวส์, 2540, หน้า 5) เมื่อคนมาพูดคุยกันถึงปัญหาร่วมกัน ต้องมีการตัดสินใจที่จะจัดการหรือหาทางออกของปัญหาร่วมกัน ซึ่งต้องมีกระบวนการตัดสินใจในเวลาที่เหมาะสม ผู้นำต้องจัดกระบวนการให้มีการสื่อสารสองทาง ผู้นำชุมชนไม่ควรอย่างยิ่งที่จะสื่อสารกับชาวบ้านเพียงเพื่อหาเหตุผลมาสนับสนุนการตัดสินใจงานศึกษาหลายชิ้น พบว่าชุมชนที่ประสบความสำเร็จยากในการระดมความร่วมมือของผู้คนนั้น กระบวนการตัดสินใจของชุมชนมักเป็นกระบวนการที่บังคับให้ประชาชนตัดสินใจ ผลที่ได้คือการต่อต้าน และให้การสนับสนุนน้อย การตัดสินใจเรื่องสาธารณะจึงจำเป็นต้องดำเนินการหลังกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน การเรียนรู้ของชุมชนเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาชุมชนในวิถีทางที่ทำให้ประชาชนรู้สึกเป็นเจ้าของ การสร้างความเป็นชุมชนจึงเป็นหนึ่งเดียวกับการกระตุ้นให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน องค์ประกอบที่สำคัญอีกประการ คือ ภาวะความเป็นผู้นำของชุมชนที่พร้อมเสมอที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเพื่อสิ่งที่ดีกว่า เป็นผู้นำที่มีวิสัยทัศน์กว้างและไกล เป็นผู้พร้อมจะเรียนรู้จากความล้มเหลวอย่างไม่ยอมจำนน ชุมชนที่เป็นประชาสังคมจะมีผู้นำหลากหลาย ไม่มีชนชั้นผู้นำที่แยกจากผู้ตาม แต่เป็นผู้นำที่ผนึกตัวเองเข้ากับชุมชนอย่างแนบแน่น และทำประโยชน์เพื่อชุมชน

(เดวิท แมททิวส์, 2540, หน้า 9) สอดคล้องกับงานวิจัยของโรเบิร์ต พัทแนม (Robert Putnam) ที่ได้ศึกษาเศรษฐกิจ การเมือง และประชาธิปไตยในอิตาลี พบข้อสรุปว่าการรวมตัวกันเป็นกลุ่มชมรม สมาคม หรือองค์กรต่าง ๆ ที่ชักนำให้คนมาพบปะ คบค้าสมาคมกันโดยสมัครใจนี้ เป็นการสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมที่ก่อให้เกิดความไว้วางใจกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน เป็นความสัมพันธ์แนวราบ (Horizontal) ซึ่งความไว้วางใจกัน ความช่วยเหลือเกื้อกูลกันเป็นค่านิยมหรือบรรทัดฐานของชุมชน ประชาสังคมเป็นทรัพยากรทางสังคมที่สามารถแปรเปลี่ยนเป็นการสร้างสรรค์ความมั่งคั่ง ความเป็นประชาธิปไตย และความสงบสุขของสังคมได้ (Putnam, 1993, p.106)

จากการศึกษาประชาสังคม ผู้วิจัยประมวลความรู้ได้ว่า กระบวนการประชาสังคมเป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับเรื่องชุมชน เน้นความรับผิดชอบของบุคคลทุกคนในสังคม และการพึ่งพาตนเองของชุมชน ซึ่งตรงกับหลักทางพระพุทธศาสนา เช่น อตตาทิ อตตโน นาโต ตนแลเป็นที่พึ่งแห่งตน ซึ่งประชาชนจะต้องมีบทบาทหน้าที่เป็นผู้ปฏิบัติให้เกิดขึ้นเอง ซึ่งเมื่อปฏิบัติไปจนเป็นวัฒนธรรมแล้วจะเกิดการเมืองภาคประชาชนกระจายอยู่เต็มแผ่นดิน

ในเรื่องบทบาทของภาคประชาชนนี้ ธีรนารถ กาญจนอักษร ซึ่งมีบทบาทในการขับเคลื่อนบทบาทผู้หญิงกับรัฐธรรมนูญ ได้พูดไว้น่าสนใจว่า “การเมืองภาคประชาชนเป็นปัจจัยชี้ขาดที่สำคัญต่ออนาคตของการเมืองไทย หากประชาชนอ่อนแอทางการเมือง รัฐบาลที่ดีและความมั่นคงทางการเมืองย่อมเกิดขึ้นไม่ได้ ที่ผ่านมามาเราไม่ได้ลงทุนใด ๆ เพื่อสร้างวัฒนธรรมทางการเมืองให้เกิดขึ้นในหมู่ประชาชน ได้แต่ทุ่มเททรัพยากรไปให้แก่การพัฒนาทางการเมืองของฝ่ายที่ยึดกุมทุนกับอำนาจรัฐ และในการทำให้ประชาชนของเรากลายเป็นมนุษย์เป็นสมาชิกของชุมชน และสังคม ให้เหลือเพียงแค่ปัจจัยการผลิตและปัจจัยทางการเมืองเท่านั้น” (ธีรนารถ กาญจนอักษร, 2541, หน้า 26) คำกล่าวนี้ถึงแม้เวลาจะผ่านมา 11 ปี ก็ยังเห็นว่าประเทศไทยประชาชนยังไม่เข้าใกล้ความเป็นการเมืองภาคประชาชนเท่าใดนัก ปัญหาสาธารณสุขของบ้านเราจึงมักไม่เกิดการแก้ไขแบบมีส่วนร่วมของประชาชน ถึงแม้ว่าจะมีประชาชนที่ลุกขึ้นมา รวมกลุ่มดูแลทรัพยากรตนเอง ดูแลปัญหายาเสพติด ดูแลรักษาวัฒนธรรม ป้องกันปัญหาสังคม มีมากขึ้นในช่วง 11 ปีที่ผ่านมา แต่ยังไม่มากพอจะแก้ปัญหาโดยรวมของประเทศได้ การแก้ปัญหาด้วยปัญญา ความรู้ สร้างนวัตกรรมยังมีน้อยมาก เพราะกระบวนการพัฒนายังมองข้ามพลังปัญญาของภาคประชาชนที่อยู่นอกระบบการศึกษา ซึ่งเป็นประชาชนจำนวนมากของประเทศ การพัฒนาประชาชนไม่ได้ดำเนินการเพื่อปรับทัศนคติ เพื่อสร้างกระบวนการคิดวิเคราะห์อย่างมีวิจารณญาณ (Deliberate) กระบวนการประชาสังคมจะเป็นกระบวนการให้ประชาชน ได้เข้ามามีส่วนร่วมในเรื่องที่เป็นสาธารณะอย่างมีจิตสาธารณะ

ต้นแบบแนวคิดความเป็นประชาสังคมนั้นมาจากซีกโลกตะวันตก เริ่มตั้งแต่ต้นคริสต์ทศวรรษ 1970 เป็นต้นมา มีขบวนการเคลื่อนไหวเรียกร้องของประชาชนธรรมดาเกิดขึ้นมากมายในประเทศอุตสาหกรรมก้าวหน้าในซีกโลกตะวันตก เช่น ขบวนการเรียกร้องสิทธิของคนพื้นเมืองดั้งเดิม สิทธิคนรักเพศเดียวกัน หรือการเรียกร้องให้กินอาหารธรรมชาติอย่างขบวนการมังสวิวัต ซึ่งขบวนการเรียกร้องนี้นักทฤษฎีทางสังคมไม่สามารถอธิบายตามหลักทฤษฎีทางสังคมที่มีอยู่ในขณะนั้นได้ เพราะประการแรก ขบวนการเคลื่อนไหวไม่ได้มาจากชนชั้นใดชนชั้นเดียวอย่างขบวนการเคลื่อนไหวในอดีตที่ทฤษฎีมาร์กซิสต์พยายามจะอธิบาย ประการที่สอง เรื่องที่เคลื่อนไหวไม่ใช่เรื่องเฉพาะกลุ่ม อย่างที่ทฤษฎีกลุ่มผลประโยชน์ในวิชารัฐศาสตร์ว่าไว้ ประการที่สาม การเคลื่อนไหวไม่ได้เรียกร้องผ่านกลไกการเมืองที่ดำรงอยู่ แต่เรียกร้องด้วยตัวเอง เนื่องจากไม่เชื่อเรื่องระบบตัวแทนของระบบพรรคการเมือง และไม่เชื่อในความสามารถ และความจริงจังของรัฐ และประการสุดท้ายเป้าหมายการเคลื่อนไหวเรียกร้องมิใช่เพื่อช่วงชิงอำนาจรัฐ แต่ต้องการสร้างกติกาหรือกฎเกณฑ์ชุดใหม่ในการดำรงชีวิต (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2542, หน้า 64)

นักทฤษฎีมองว่าโลกและสังคมได้เปลี่ยนแปลงไปมาก แต่ระบบการเมืองที่ดำรงอยู่ไม่สามารถปรับเปลี่ยนได้ทัน ตามปัญหาไม่ทัน แก่ปัญหาใหม่ ๆ ที่เผชิญอยู่ไม่ได้ จึงหันไปใช้ความรุนแรงเข้าจัดการกับปัญหา ทำให้ประชาชนเสื่อมศรัทธาในรัฐ รัฐบาล ฝ่ายค้าน รัฐสภา ฯลฯ เมื่อเสื่อมศรัทธาในระบบที่ดำรงอยู่ จึงไม่มีเหตุผลใดที่จะไปช่วงชิงอำนาจรัฐที่ไร้อำนาจในการแก้ปัญหา นอกจากหาทางสร้างอำนาจขึ้นมาเพื่อเป็นทางเลือกให้กับระบบ นั่นคือการสร้างสิ่งที่เรียกว่า “ประชาสังคม” (Civil Society) ให้เข้มแข็งขึ้นมานั่นเอง ความไม่ต้องการช่วงชิงอำนาจรัฐ แต่ต้องการสร้างความหมาย กฎเกณฑ์ กติกา หรือค่านิยมชุดใหม่ให้กับสิ่งที่เคลื่อนไหวเรียกร้อง ด้วยการลงมือเคลื่อนไหวเรียกร้องด้วยตัวเองมากกว่าเรียกร้องผ่านระบบตัวแทนต่าง ๆ นี้เอง ทำให้บางครั้งมีการเรียกชื่อขบวนการเหล่านี้แตกต่างกันออกไปอีกมากมาย เช่น การเมืองเอกลักษณ์ (Identity Politics) ขบวนการเคลื่อนไหวด้านเอกลักษณ์ (Identity Movements) และกระบวนกรเคลื่อนไหวประชาสังคม (Civil Society Movements) เป็นต้น (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2542, หน้า 65)

ขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคมในต่างประเทศที่ผู้วิจัยศึกษาจากบทความของไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร เรื่องขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมรูปแบบใหม่และนัยยะเชิงทฤษฎีต่อการพัฒนาประชาธิปไตย ทำให้พบบทเรียน พบปัจจัยที่นำมาเป็นแนวทางการสร้างนวัตกรรมกรเรียนรัฐสภาองค์กรชุมชนได้ เช่น การศึกษาขบวนการเรียกร้องประชาธิปไตยในประเทศโปแลนด์

ขบวนการโซลิดาริตี (Solidarity) เป็นผลมาจากการประท้วงอย่างสันติวิธีของคนงานในโปแลนด์ ในปี 1980 เพื่อเรียกร้องสิทธิของคนงาน และรัฐบาลคอมมิวนิสต์ของโปแลนด์ในขณะนั้นยอมรับในสิทธิการรวมตัวของคนงาน และนำไปสู่การตั้งสหภาพแรงงานเสรีแห่งแรกในโลกคอมมิวนิสต์ ในความหมายที่ไม่อยู่ภายใต้การบงการของพรรคคอมมิวนิสต์ เมื่อวันที่ 31 สิงหาคม 1980 ขบวนการโซลิดาริตีมีผู้ร่วมสนับสนุนการประท้วงหลากหลาย เช่น ปัญญาชน ผู้นำศาสนาคริสต์ นิกายโรมันคาทอลิก และประชาชนทั่วไป ความสำเร็จของขบวนการโซลิดาริตี คือ ความสามารถของผู้นำ คือ นายวาเลนซ่า ที่มียุทธศาสตร์ในการเคลื่อนไหวที่กล้าทำในสิ่งที่ผู้นำคนก่อน ๆ ไม่กล้าทำ คือ การใช้สื่อเผยแพร่การเคลื่อนไหวเรียกร้องของตนให้กว้างขวางออกไปแทนการใช้ความรุนแรงเข้าปะทะกับเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลบนท้องถนน การใช้สื่อของขบวนการเรียกร้องทำให้รัฐบาลไม่กล้าใช้ความรุนแรงเข้าจัดการกับขบวนการประท้วงได้อย่างที่ผ่านมา เพราะเกรงประชาคมโลกจะประณาม หรือการเคลื่อนไหวของเอิร์ธเฟิร์ส : ขบวนการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในประเทศสหรัฐอเมริกา เป็นขบวนการเคลื่อนไหวประชาสังคมในระดับท้องถิ่นในสหรัฐอเมริกา เริ่มที่มลรัฐอริโซนา ก่อนในปี ค.ศ. 1980 แล้วขยายไปยังมลรัฐอื่น ๆ จนมีเครือข่ายโยงใยไปหลายประเทศทั่วโลก เป้าหมายของขบวนการอยู่ที่การอนุรักษ์ธรรมชาติ โดยเฉพาะป่าไม้ และที่ดินสาธารณะต่าง ๆ และความหลากหลายทางชีวภาพเพื่อความสมดุลของระบบนิเวศน์ของโลกไว้ ยุทธศาสตร์ของขบวนการเอิร์ธเฟิร์ส คือ การพยายามเข้าไปสร้างความเสียหายให้กับบรรดาเครื่องจักร เครื่องมือ อุปกรณ์ หรือกิจกรรมที่ได้ชื่อว่าทำลายสภาพแวดล้อม โดยการทำให้สังคมรับรู้โดยสื่อรูปแบบต่าง ๆ (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร, 2542) โดยที่อาจารย์ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร ได้ตั้งคำถามและหาคำตอบในเชิงทฤษฎีซึ่งทำให้เกิดความเข้าใจในขบวนการประชาสังคม คือ คำถามแรก ความใหม่ของขบวนการเอิร์ธเฟิร์สคืออะไร คำถามที่ 2 บทเรียนของขบวนการสามารถนำไปใช้กับสังคมอื่น ๆ หรือไม่ และคำถามที่ 3 ขบวนการเคลื่อนไหวเป็นการละเมิดกฎหมายละเมิดสิทธิผู้อื่น วิธีการเคลื่อนไหวที่ไม่ชอบด้วยกฎหมายและไม่เป็นประชาธิปไตยเหล่านี้จะเป็นที่ยอมรับกันได้หรือไม่ ซึ่งคำตอบนั้นสามารถเป็นแนวคิดของการสร้างความเป็นประชาคม คือ ความใหม่ของขบวนการประชาสังคม ว่าการเคลื่อนไหวทางสังคมเป็นการเคลื่อนไหวที่ไม่ต้องการช่วงชิงอำนาจรัฐ แต่เป็นเรื่องที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนมากที่ไม่เฉพาะกลุ่มของตนเอง เป็นเรื่องจิตสำนึกของคนไม่ใช่บนฐานผลประโยชน์ส่วนตัว แต่เป็นการหาประเด็นปัญหาสู้ด้วยกัน (ซึ่งในขบวนการเอิร์ธเฟิร์สโลกเป็นศูนย์กลาง) การจัดองค์กรเป็นแบบกว้างและหลวม ในรูปของเครือข่ายที่โยงใยไม่เป็นการจัดแบบสายบังคับบัญชาแบบระบบราชการ ไม่มีผู้นำเป็นทางการ ไม่มีการรวมศูนย์อำนาจ แต่ละกลุ่มแต่ละสาขาเคลื่อนไหวอิสระ การเคลื่อนไหวต้องคิดยุทธศาสตร์การตั้งและตั้งความสนใจของ

คนหนุ่มมากด้วยสื่อต่าง ๆ เพื่อเป็นการปลุกจิตสำนึกของคนในสังคมให้ตระหนักรู้ถึงปัญหาสิ่งแวดล้อม อันจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในการดำรงชีวิตแบบใหม่ การทำให้คนรู้จักและเข้าเป็นส่วนร่วมด้วยการสร้างการเมืองเชิงสัญลักษณ์ เช่น การใส่เสื้อที่มีข้อความในเชิงอนุรักษ์ธรรมชาติ การเคลื่อนไหวในลักษณะนี้เป็นไปได้ยาก และต้องกระทำด้วยความระมัดระวังที่จะนำไปใช้กับสังคมที่ไม่มีจารีตเรื่องประชาสังคมที่เข้มแข็ง ส่วนคำถามที่สามนั้น อาจารย์ได้นำทฤษฎีเสรีนิยมที่เน้นเรื่องสิทธิส่วนบุคคล ทำให้เห็นว่าถ้าไม่มีละเมิดสิทธิเกิดขึ้นก็ใช้สิทธิในการไม่เชื่อฟังรัฐของประชาชนไม่ได้ก็จะไม่สามารถสร้างสิทธิใหม่ ๆ ให้เกิดขึ้นได้ และทฤษฎีประชาธิปไตย นักคิดที่โดดเด่นในแนวคิดนี้มองว่าการแสดง ความไม่เชื่อฟังรัฐ การแสดงไม่เห็นด้วยกับระบบเป็นเรื่องปกติในระบบประชาธิปไตย ระบบประชาธิปไตยเป็นมากกว่าระบบกฎหมาย การมองในแง่ความถูกต้องตามกฎหมาย ไม่เกิดความยืดหยุ่น การใช้สิทธิในการไม่เชื่อฟังรัฐของประชาชนเป็นการสร้างให้เกิดการเรียกร้อง สิทธิใหม่ ๆ ที่ถูกเก็บกดปิดไว้เพื่อผลของการเปลี่ยนแปลงทั้งในทางกฎหมายและทางสังคม ไม่ใช่ปล่อยให้รัฐ ผู้พิพากษา นักกฎหมาย นักการเมือง นักเทคนิควิชาการ และข้าราชการผูกขาด การกำหนดทิศทางการเมืองแต่เพียงอย่างเดียว ตัวอย่างชัดเจนคือ การเรียกร้องสิทธิต่าง ๆ ของ คนผิวดำโดยการนำของมาร์ติน ลูเธอร์คิง ในประเทศสหรัฐอเมริกา

อย่างไรก็ตามการพัฒนาประชาธิปไตยไม่มีทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่งเป็นหลักเสมอไป เพราะประชาธิปไตยต้องเป็นกระบวนการเรียนรู้ (Learning Process) แบบหนึ่งที่เปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ เพราะในความเป็นจริงย่อมไม่มีกฎหมายใดหรือทฤษฎีใดสามารถเปิดพื้นที่ให้กับสิทธิ ทุกแบบ เนื่องจากโลกมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ทำให้สิทธิบางอย่างไม่จำเป็นอีกต่อไป ในขณะที่มีสิทธิบางอย่างที่จำเป็นเพิ่มขึ้นมา โดยมีการให้คุณค่าทางศีลธรรมเกิดขึ้น

คำว่าประชาสังคม นักเคลื่อนไหวเรื่องการเมืองมีส่วนร่วมของภาคประชาชนในประเทศไทย เริ่มนำมาใช้ประมาณช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (เริ่ม พ.ศ. 2535) เป็นต้นมา โดยองค์กรพัฒนาเอกชน (NGOs) เป็นผู้เปิดพื้นที่ทางความคิดเรื่องประชาสังคม ในกระบวนการสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน กระบวนการทำงานของ NGOs เป็นการสร้างความตื่นตัวให้กับประชาชน กลุ่มองค์กรในระดับรากหญ้า บางครั้งก็สร้างให้ประชาชนเรียกร้องสิทธิ และไม่เชื่อฟังรัฐที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกฎหมาย เพื่อสิทธิของประชาชนที่ถูกมองข้าม การเคลื่อนไหวภาคประชาสังคมนี้เกิดการเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายทั้งกลุ่ม NGOs ต่าง ๆ และองค์กรชาวบ้าน เช่น เครือข่ายประมงพื้นบ้าน เครือข่ายออมทรัพย์ เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก เครือข่ายอนุรักษ์ทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เกิดขึ้นเป็นเครือข่ายความร่วมมือเพื่อสิ่งแวดล้อมและพัฒนาไทย (Thai Environment and Development Network : TEDNET) การเคลื่อนไหวประชาสังคมเริ่มมีแนวทางในการดำเนินงานอย่าง

จริงจัง ในปี 2540 TEDNET ได้ร่วมกับสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา โครงการวิจัยและพัฒนา ประชาสังคม บางกอกฟอรัม และประชาชนผู้สนใจ ผลักดันให้เกิดเครือข่ายการเรียนรู้และพัฒนา ประชาสังคม (Civicnet) และต่อมาเชื่อมต่อกับข่ายสื่อมวลชนและพลเมืองเพื่อประชาสังคม (Mass Media Net) พัฒนาการประชาสังคมเข้าไปมีบทบาทผลักดันให้เกิดประชาคมแผน 8 โดยมี นายแพทย์ประเวศ วะสี เป็นประธาน มีผลให้มูลนิธิพัฒนาไทยมีการดำเนินการให้เกิดประชาคม จังหวัดทั่วทุกจังหวัด ร่วมกับสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา โดยมีหลักการในการให้ผู้ที่ทำหน้าที่ เชื่อมประสานแกนนำของจังหวัดให้เกิดการขับเคลื่อนประชาคม คือ การค้นหาผู้มีจิตอาสาที่สนใจเรื่อง ของส่วนรวม เชื่อมโยงบุคคลเหล่านั้นให้มาสู่เวทีพูดคุยกัน ค้นหาประเด็นการพูดคุยจากเรื่องที่เป็น ความสนใจร่วมกัน เป็นปัญหาของจังหวัดร่วมกัน แล้วร่วมกันสร้างพื้นที่สาธารณะเป็นเวทีพูดคุยอย่าง ไม่เป็นทางการ มีการประสานสื่อเข้าร่วมเวทีกระบวนการเช่นนี้หลายจังหวัด เกิดการขับเคลื่อนเรื่อง วัฒนธรรม บางจังหวัดสามารถแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่คนภายนอกเข้ามาทำลาย เช่น ประชาคมคนรัก แมงกลองต่อต้านการใช้เรือขนถ่ายน้ำมันเตาของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตที่จะผ่านแม่น้ำแมงกลอง ไปสู่อำเภอที่จังหวัดราชบุรีได้สำเร็จ ในช่วงปี 2543 ซึ่งการรวมตัวประชาสังคมเริ่มแรกไม่ใช่ เพื่อประเด็น การต่อต้านเรือขนถ่ายน้ำมันเตา แต่จากการทำเวทีประชาสังคมร่วมกันทำให้เกิดการ ผันกำลังของ ทุกภาคส่วน เมื่อมีข้อมูลว่าการไฟฟ้าฝ่ายผลิตจะขนส่งน้ำมันเตาทางเรือผ่านแม่น้ำแมงกลอง จึงมีเวที ที่พร้อมจะขับเคลื่อนป้องกันปัญหาที่จะเกิดขึ้นร่วมกัน มีการวางแผนกลยุทธ์ในการขับเคลื่อนของ ทั้งฝ่ายนักธุรกิจ ฝ่ายวิชาการ ฝ่ายชาวนา ฝ่ายประมง ฝ่ายสื่อมวลชน ซึ่งมีกระบวนการขับเคลื่อน คล้ายกับของประเทศตะวันตกเช่นเดียวกัน

จากการถอดบทเรียนกระบวนการขับเคลื่อนประชาสังคมทั้งต่างประเทศ และในประเทศ ทั้งระดับเครือข่ายจังหวัด เครือข่ายกลุ่มในท้องถิ่น จะเห็นว่าการขับเคลื่อนนั้นจะต้องประกอบด้วย บุคคลที่มีเป้าหมาย จุดประสงค์ร่วมกันมารวมกัน และใช้การขับเคลื่อนด้วยความรู้จึงจะ ประสบความสำเร็จ ในฐานะที่สภาองค์กรชุมชนเกิดขึ้นจากการรวมตัวของกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ที่ไม่แสวงหาอำนาจ ไม่ขัดแย้งกับใคร เป็นประชาธิปไตยตั้งแต่เริ่มต้น ต้องมีการพัฒนาศักยภาพ แกนนำชุมชนซึ่งเป็นเรื่องที่ใหญ่มาก เพื่อให้สภาองค์กรชุมชนเป็นเครื่องมือที่เชื่อมต่อฐานของความคิด ความจริง ไปสู่นโยบายได้ทุกระดับ ไม่มีเจตย์องค์ใดที่จะสร้างจากยอดได้สำเร็จการสร้างพระเจดีย์ ต้องสร้างจากฐานก่อน ฐานในที่นี้คือชุมชนท้องถิ่น คือ การมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่น (ประเวศ วะสี, 2551) การพัฒนาให้สภาองค์กรชุมชนดำเนินการการเมืองภาคประชาชน อย่างมีศักยภาพ ประสิทธิภาพ คุณภาพ ที่จะบรรลุภารกิจที่มีความสร้างสรรค์ จะต้องทำความคิด คือ ทำสิ่งที่เป็นคุณ เป็นประโยชน์ สร้างสรรค์ พัฒนาจิตใจให้บริสุทธิ์ มีความสามารถด้านการคิด ด้านเทคนิค และการจัดการ มีความฉลาดเรียนรู้ คือ รู้จักเรียนรู้ศึกษาแลกเปลี่ยนกับผู้อื่น เรียนรู้

เพื่อการปรับปรุงพัฒนาอยู่เสมอ (ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม, 2551) ซึ่งในเรื่องการสร้างพลเมืองให้มีจิตใจเพื่อส่วนรวมนั้น เอนก เหล่าธรรมทัศน์ ได้มีข้อเสนอไว้ว่าการให้การศึกษาเพื่อความเป็นพลเมืองนั้น ต้องให้ประชาสังคมเป็นคนสร้างหรือให้การศึกษาเป็นหลัก โดยรัฐต้องมีงบประมาณให้ และต้องส่งเสริมสนับสนุน แต่รัฐต้องไม่เข้าอบรมบ่มเพาะสั่งสอนเอง แต่ควรเปิดโอกาสให้สถาบันการศึกษา ชมรม ชุมชน มูลนิธิ และสมาคมต่าง ๆ เป็นผู้จัดการศึกษาให้ประชาชนที่สนใจ หรืออาจต้องมีคณะกรรมการศึกษาเพื่อความเป็นพลเมือง ซึ่งมีอำนาจหน้าที่จัดการศึกษา หรือสนับสนุนกลุ่ม ชุมชน ชมรม หรือมูลนิธิ ที่เหมาะสม จัดการศึกษาทำนองนี้ขึ้นมา โดยที่คณะกรรมการชุดนี้ต้องเป็นอิสระ ไม่ใช่องค์กรข้าราชการและไม่ใช่องค์กรนักการเมือง (เอนก เหล่าธรรมทัศน์, 2542, หน้า 121)

จากแนวคิดเหล่านี้ คณะกรรมการสภาองค์กรชุมชนตำบลที่เลือกตัวแทนมาตำบลละ 2 คน มาร่วมกันทำหน้าที่ประชุมร่วมกันในระดับจังหวัด จึงควรพัฒนาเป็นประชาสังคมเพื่อร่วมกันสร้างการเมืองของประชาชน และมีส่วนร่วมกันพัฒนาศักยภาพของสภาองค์กรชุมชนตำบล ให้เป็นการทำงานในลักษณะการเมืองภาคประชาชน จึงต้องมีการวิจัยว่านวัตกรรมการเรียนรู้ อะไรที่ทำให้สภาองค์กรชุมชนมีการทำงานร่วมกันในลักษณะประชาสังคมที่ยึดโยงให้คนในตำบล เข้ามามีส่วนร่วมกันทำกิจกรรมในเรื่องที่เป็นประโยชน์ต่อสาธารณะร่วมกัน จากการศึกษาปรัชญา เศรษฐกิจพอเพียง และตัวอย่างของชุมชนที่มีการนำปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไปสร้างกระบวนการเรียนรู้การจัดทำแผนแม่บทชุมชน คนในชุมชนจะมีเป้าหมายร่วมกัน แล้วร่วมกันเดินทางไปให้ถึงเป้าหมายนั้น โดยที่มีหลักการดำเนินชีวิตที่นำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน จนชุมชนนั้น เกิดการแก้ปัญหาของชุมชนเองได้ เกิดการรวมกลุ่ม การจัดการกลุ่มให้เข้มแข็ง เป็นนวัตกรรมทางสังคมอย่างหนึ่งที่ทำให้เกิดการเมืองภาคประชาชน

กระบวนการพัฒนาที่ยั่งยืนสร้างการเมืองภาคประชาชน

การพัฒนาของประเทศที่ผ่านมา มีผลที่เกิดขึ้นกับสังคมไทยที่น่าจะเป็นปัญหาร่วมของคนในประเทศ คือ การพัฒนาที่ทำให้เกิดความไม่ยั่งยืน คือ ทรัพยากรถูกนำมาใช้หมดอย่างรวดเร็ว ไม่มีการสร้างทดแทน สิ่งแวดล้อมเป็นปัญหาทั้งเรื่องน้ำ อากาศ มลพิษ ประชาชนขอรับมากกว่าร่วม มักมองไม่เห็นปัญหาสาธารณะของชุมชน ปัญหาการคิดแบบแยกส่วน ไม่เห็นความสัมพันธ์ของเหตุปัจจัยต่าง ๆ ที่มีผลกระทบถึงกัน ปัญหาเหล่านี้อยู่ใกล้ตัวของคนใน ทุก ๆ ชุมชน การแก้ปัญหาที่ใหญ่เช่นนี้แก้ด้วยวิธีการทำทีละเรื่องไม่ได้ ต้องแก้ปัญหาไปพร้อม ๆ กัน อย่างเป็นองค์รวม นั่นคือ การนำแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนมาสู่กระบวนการคิดการปฏิบัติของ สภาองค์กรชุมชนตำบล

การพัฒนาที่ยั่งยืนนั้น แนวคิดของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต, 2541, หน้า 1) ได้อธิบายการพัฒนาที่ยั่งยืนว่า “การพัฒนาที่ยั่งยืนมีลักษณะที่เป็นบูรณาการ (Integrated) คือทำให้เกิดเป็นองค์รวม (Holistic) หมายความว่า องค์ประกอบทั้งหลายที่เกี่ยวข้องจะต้องมาประสานกันครบองค์ และมีลักษณะอีกอย่างหนึ่ง คือ มีดุลยภาพ (Balance) หรือพูดอีกนัยหนึ่งคือ การทำให้กิจกรรมของมนุษย์สอดคล้องกับกฎเกณฑ์ของธรรมชาติ”

นอกจากนี้ ในการจัดทำข้อเสนอของประเทศไทยในการประชุมสุดยอดของโลกว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน ณ นครโจฮันเนสเบิร์ก ประเทศแอฟริกาใต้ในเดือนกันยายน 2545 คณะอนุกรรมการกำกับการอนุรักษ์ตามแผนปฏิบัติการ 21 และการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งมีหน้าที่เป็นคณะกรรมการเตรียมการประชุมสุดยอดของประเทศได้ร่วมกับสถาบันสิ่งแวดล้อมไทย จัดระดมความคิดเห็นจากภาคีต่าง ๆ ได้ข้อยุติด้านค่านิยมของการพัฒนาที่ยั่งยืนว่า “การพัฒนาที่ยั่งยืนในบริบทไทย เป็นการพัฒนาที่ต้องคำนึงถึงความเป็นองค์รวมของทุก ๆ ด้านอย่างสมดุลบนพื้นฐานของทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทย ด้วยการมีส่วนร่วมของประชาชนทุกกลุ่ม ด้วยความเอื้ออาทร เคารพซึ่งกันและกัน เพื่อความสามารถในการพึ่งตนเอง และคุณภาพชีวิตที่ดีอย่างเท่าเทียม” (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2546, หน้า 34)

แนวคิดที่หลากหลายดังกล่าว สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ได้สรุปเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืน ได้เป็น 3 แนวทางใหญ่ ๆ คือ

1. แนวทางด้านนิเวศวิทยา การพัฒนาที่ยั่งยืนให้ความสำคัญลำดับสูงกับคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติ โดยเน้นเรื่องความยั่งยืนของการทำงานและประสิทธิภาพของระบบนิเวศเพื่อก่อให้เกิดความยั่งยืนทางนิเวศในระยะยาว ทั้งนี้ เพื่อส่งมอบทุนทางธรรมชาติ ได้แก่ ทรัพยากรธรรมชาติต่าง ๆ และทุนที่มนุษย์สร้างขึ้น ได้แก่ ปัจจัยการผลิตและสินค้าต่าง ๆ ให้คนรุ่นอนาคตได้ใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน

2. แนวทางด้านสังคม การพัฒนาที่ยั่งยืนจะต้องสามารถตอบสนองความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ได้อย่างต่อเนื่อง โดยคำนึงถึงความเป็นธรรมทางสังคมและกลุ่มชนระดับต่าง ๆ เพื่อมุ่งสู่เป้าหมายที่สำคัญ คือ การรักษาคุณภาพชีวิตของประชากรให้มีระดับสูงขึ้นอย่างยาวนาน

3. แนวทางด้านเศรษฐกิจ การพัฒนาที่ยั่งยืน หมายถึง การขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างยั่งยืนยาวนาน บนพื้นฐานการสงวนรักษาทุนธรรมชาติไว้ใช้ประโยชน์ สำหรับคนรุ่นปัจจุบันและรุ่นอนาคต ทั้งนี้จำเป็นต้องปรับปรุงโครงสร้างการผลิต และการบริโภค และการพัฒนาเทคโนโลยี ที่ไม่เป็นอันตรายต่อสิ่งแวดล้อม

แนวทางในการพัฒนาที่ทำให้เกิดความยั่งยืนนั้น ต้องมีจุดที่ทุกคนยึดถือร่วมกันให้เดินไปด้วยกัน และในวันนี้เป็นที่ยอมรับกันของสังคมไทยแล้วว่า ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวทางในการพัฒนาที่ยั่งยืน เพราะเศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาซึ่งถึงแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชนจนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อก้าวทันต่อโลกยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควรต่อการมีผลกระทบใด ๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้จะต้องอาศัย ความรอบรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอน และขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติ ปัญญา และความรอบคอบ เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง ทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.), 2549, หน้า 8) ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงจึงเป็นหลักปฏิบัติให้นำให้คณะกรรมการสภาองค์กรชุมชนตำบลดำเนินการตามภารกิจในมาตราที่ 21 เพื่อนำไปสู่การพัฒนาที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง พึ่งพาตนเองได้ ซึ่งต้องมีแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน

แนวทางการดำเนินชีวิตตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงจึงเป็นแนวทางในการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยคนในชุมชนเป็นผู้ดำเนินการพัฒนาเพื่อคนในชุมชน ซึ่งการพัฒนาเช่นนี้ต้องมีกระบวนการที่สร้างการเรียนรู้ในการปรับกระบวนการทัศน์ของคนในชุมชนในเรื่องการมีส่วนร่วมพัฒนาให้เกิดการพึ่งพาตนเอง โดยการเรียนรู้ให้คนในชุมชนให้คุณค่าของทุนในชุมชน การนำความรู้และเทคโนโลยีมาเสริมสร้างให้เกิดนวัตกรรมทางสังคม นำไปสู่นวัตกรรมผลผลิตต่าง ๆ ซึ่งกระบวนการแผนแม่บทชุมชนเป็นแนวทางหนึ่งที่สามารถสร้างการเรียนรู้ให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมคิดร่วมปฏิบัติในเรื่องของชุมชน ซึ่งจะทำให้เกิดการสร้างการเมืองภาคประชาชน

กระบวนการแผนแม่บทชุมชน

แผนแม่บทชุมชนต้นแบบ

แนวคิดการทำแผนแม่บทชุมชนยุคใหม่มาจากไม้เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช มีนายประยงค์ รณรงค์ เป็นผู้นำคนสำคัญของไม้เรียงที่เป็นคนกล้าหาญเด็ดเดี่ยวที่จะแก้ปัญหาของตนเองและดำเนินงานพัฒนาตนเองโดยไม่ต้องพึ่งพาอาศัยราชการ

เหมือนที่พบเห็นกันทั่วไป ความเข้มแข็งของไม้เรียงอยู่ที่ความเชื่อมั่นว่าชุมชนสามารถค้นหาข้อมูล พัฒนาความรู้และค้นหาคำตอบด้วยตนเองได้ ความเชื่อดังกล่าวทำให้ไม้เรียงเห็นว่าการแก้ไขปัญหาราคายางโดยการตั้งโรงงานแปรรูปยางเพื่อประกันคุณภาพยางให้ดีสม่ำเสมอ นั้นไม่ได้แก้ปัญหาระยะยาว ปัญหายางพาราเป็นปัญหายุทธศาสตร์การพัฒนา ปัญหานโยบาย ปัญหาเชิงโครงสร้าง ในปีพ.ศ. 2540 นายประยงค์ วรรณรงค์ และผู้นำชุมชนตัดสินใจทำแผนแม่บทชุมชนยางพาราไทยขึ้นมา พวกเขาไม่ต้องการให้มูลนิธิหมู่บ้านทำวิจัยให้แต่ต้องการเพียงคำแนะนำว่าจะไปหาข้อมูล ที่ไหนที่สุด แผนแม่บทยางพาราไทยก็ออกมาจากคณะทำงานที่เป็นเกษตรกรชาวสวนยางนครศรีธรรมราช มูลนิธิหมู่บ้านทำหน้าที่ช่วยจัดระบบข้อมูล และเรียบเรียงให้ออกมาดูดีเท่านั้น นั่นคือ แผนแม่บทแผนแรกที่ “ชาวบ้าน” ได้ทำขึ้นมา พิสูจน์ให้เห็นว่าชาวบ้านมีศักยภาพที่จะทำวิจัยได้ เก็บข้อมูลได้ วิเคราะห์ได้ และทำแผนได้ ขอให้ได้รับคำแนะนำบ้างในการทำงาน มีกรอบมีวิธีการมีเครื่องมือในการเก็บข้อมูล การวิจัย การวิเคราะห์ข้อมูล (เสรี พงศ์พิศ, 2548, หน้า 23) ผลจากกระบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชน ทำให้ตำบลไม้เรียงเกิดสภาผู้นำที่มีการประชุมร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ ในเรื่องที่เป็นเรื่องของส่วนรวม ซึ่งเป็นลักษณะของการเมืองภาคประชาชนนั่นเอง โดยมีหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวทางในการดำเนินการ

แผนแม่บทชุมชนเริ่มขยายแนวคิดและนำไปสู่กระบวนการเรียนรู้อย่างเป็นรูปธรรม กว้างขวางมากขึ้นในช่วงปี พ.ศ. 2544-2545 โดยสำนักงานกองทุนเพื่อสังคม (SIF) ได้ค้นพบชุมชนไม้เรียงที่มูลนิธิหมู่บ้านร่วมกับชุมชนในการพัฒนานวัตกรรมการพัฒนาท้องถิ่นโดยใช้แผนแม่บทชุมชนเป็นเครื่องมือในการกำหนดทิศทางการพัฒนาชุมชน แผนแม่บทชุมชนตำบลไม้เรียงจึงเป็นศูนย์เรียนรู้และเป็นต้นแบบการจัดทำแผนแม่บทชุมชน มีการถอดบทเรียน และนำไปสู่สร้างการเรียนรู้ให้กับกลุ่มแกนนำชุมชน ให้มีการดำเนินการจัดทำแผนแม่บทชุมชน โดยมีผู้ทำหน้าที่เป็นวิทยากรกระบวนการสร้างการเรียนรู้ให้กับกลุ่มแกนนำชุมชน

ในปัจจุบันนโยบายของภาครัฐให้ความสำคัญกับการจัดทำแผนแม่บทชุมชนของทุกหมู่บ้านทุกตำบลทั่วประเทศ โดยมุ่งให้แผนแม่บทชุมชนเป็นเครื่องมือในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน และชุมชนมีบทบาทในการขับเคลื่อนการพัฒนาโดยใช้ทุนทางสังคม วัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นฐานในการพัฒนาชุมชนของตนเองไปสู่เป้าหมาย และความต้องการของชุมชนทั้งนี้เพื่อเสริมสร้างศักยภาพในการประกอบอาชีพ เสริมสร้างเศรษฐกิจชุมชนยกระดับคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน จากจุดนี้แผนแม่บทชุมชนจึงเข้าสู่นโยบายให้ทุกตำบลได้จัดทำแผนแม่บทชุมชนอย่างเป็นรูปธรรมตั้งแตปี พ.ศ. 2547 เป็นต้นมา โดยเน้นให้หน่วยงานหรือแกนนำชุมชนให้ความสำคัญในเรื่องการเปลี่ยนกระบวนทัศน์และการบริหารจัดการแก้ไขปัญหาระยะยาว

โดยเน้นให้ชุมชนมีบทบาทสำคัญในการแก้ไขปัญหาความยากจนในท้องถิ่นของตนเอง ในการแก้ปัญหานั้นต้องเป็นการแก้ปัญหาให้ตรงกลุ่มเป้าหมาย และต้องเพิ่มบทบาทภาคประชาสังคม และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในการสนับสนุนการแก้ไขปัญหาความยากจนใน ระดับพื้นที่ โดยหน่วยงานภาครัฐต้องปรับบทบาทจากการสั่งการ ควบคุม กำกับ มาเป็นการสนับสนุนและอำนวยความสะดวกแก่ภาคชุมชน (คณะทำงานประสานงานและเตรียมวิทยากรกระบวนการ, ม.ป.ป., หน้า ก)

ขั้นตอนการเรียนรู้การจัดทำแผนแม่บทชุมชน

จากการที่ผู้วิจัยเป็นผู้ผ่านการศึกษาและลงมือปฏิบัติการจัดกระบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชนมาตั้งแต่ปี 2545 ด้วยการเข้าร่วมเป็นวิทยากรกระบวนการกับกองทุนเพื่อสังคม (SIF) ที่ขับเคลื่อนการจัดทำแผนแม่บทของหมู่บ้าน การเป็นผู้มีบทบาทหน้าที่ในการพัฒนาครู กศน. ในการจัดการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน จึงได้ศึกษากระบวนการเรียนรู้แผนแม่บทชุมชนจากมูลนิธิหมู่บ้าน โดย ดร.เสรี พงศ์พิศ ประธานมูลนิธิหมู่บ้าน (พ.ศ. 2546) การศึกษาดูงานชุมชนไม่เรียง อำเภอฉวาง จังหวัดนครศรีธรรมราช การเป็นตัวแทนของหน่วยงานการศึกษา นอกโรงเรียนเข้าร่วมเป็นภาคีการพัฒนาที่เกี่ยวข้องจัดทำโครงการบูรณาการแผนแม่บทชุมชน เพื่อความเข้มแข็งของชุมชน และเอาชนะความยากจน โดยมีสำนักงานพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติเป็นหน่วยงานหลัก ในช่วงปี 2546 - 2548 การเป็นวิทยากรกระบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชนให้กับหน่วยงานภาครัฐ ภาคประชาชน และลงมือปฏิบัติการสร้างการเรียนรู้แผนแม่บทชุมชนในหลายตำบล จึงสามารถประมวลความรู้ขั้นตอนการสร้างการเรียนรู้การจัดทำแผนแม่บทชุมชนได้ว่า

การจัดทำแผนแม่บทชุมชนนั้น หัวใจสำคัญอยู่ที่การสร้างกระบวนการเรียนรู้ของแกนนำชุมชนกับคนในชุมชน จากการทำแผนแม่บทชุมชนมีจุดเริ่มต้นที่การปรับกระบวนการทัศน์ของผู้ทำหน้าที่ที่เรียกว่า เป็นนักพัฒนา ก่อนว่าไม่ใช่เป็นผู้ไปคิดหรือให้คนในชุมชนทำตาม แต่ต้องเปลี่ยนบทบาทมาเป็นผู้ไปสร้างกระบวนการให้คนในชุมชนร่วมคิด ร่วมปฏิบัติ แต่ละชุมชนก็มีภูมิโนเวศน์แตกต่างกัน จึงไม่มีรูปแบบตายตัวว่าจะต้องดำเนินการอย่างไรให้ขึ้นอยู่กับสภาพของแต่ละพื้นที่ที่แตกต่างกัน แต่ต้องมีหลักการเดียวกัน และเป้าหมายสร้างการเรียนรู้เหมือนกัน ส่วนกระบวนการขั้นตอนอาจแตกต่างกัน โดยต้องมีความเข้าใจถึงพื้นฐานการคิดที่ในแต่ละขั้นตอนนั้นทำไปเพื่ออะไร

1. การเตรียมชุมชน เพื่อทำความเข้าใจกับชุมชนให้ชุมชนได้มีมุมมองใหม่จากเดิมที่โครงการของชุมชนมักจะมาจากคนภายนอกคิดให้ นำมาให้เปลี่ยนมาเป็นคิดใหม่ว่าควรจะมาจกคนในชุมชนร่วมคิดกันเอง (ปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์) และการเตรียมนักวิจัยชุมชนควรเป็นกำนัน

ผู้ใหญ่บ้าน สมาชิก อบต. และคนในกลุ่มต่าง ๆ เป็นหลัก เพื่อเป็นแกนนำของชุมชนขับเคลื่อนกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน

2. การเปิดเวทีการเรียนรู้ หมายถึง การจัดให้เกิดการเรียนรู้ในลักษณะต่าง ๆ ทั้งเป็นทางการและไม่เป็นทางการ ซึ่งนักวิจัยชุมชนจะเป็นผู้จัดให้เกิดเวทีการเรียนรู้เพื่อเกิดการพูดคุย แลกเปลี่ยนเรียนรู้เรื่องข้อมูลต่าง ๆ ของคนในชุมชนหรืออาจมีคนนอกชุมชนมาร่วมแลกเปลี่ยนหรือการไปศึกษาดูงานแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่น การเปิดเวทีการเรียนรู้จึงไม่มีการกำหนดตายตัวว่า จะต้องจัดทำเวทีมากน้อยเท่าใด ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับกระบวนการเรียนรู้ของแต่ละพื้นที่

3. การเรียนรู้ข้อมูลชุมชน เพื่อให้ชุมชนได้รู้ว่าครอบครัวของตนเป็นอย่างไร ชุมชนเป็นอย่างไร จึงเป็นการเรียนรู้ให้เข้าใจเรื่องการเก็บข้อมูลแต่ละด้านมาดำเนินการวิเคราะห์ข้อมูล โดยการนำข้อมูลมาจัดทำเป็นหมวดหมู่หาความสัมพันธ์เชื่อมโยงกัน ซึ่งเป็นขั้นตอนที่คนในชุมชนได้ความรู้ว่าทุกเรื่องมีความสัมพันธ์กัน เป็นหัวใจสำคัญในการศึกษาชุมชน

4. การสร้างวิสัยทัศน์ เป็นกระบวนการที่ให้ชุมชนเรียนรู้เรื่องความสัมพันธ์ของอดีต-ปัจจุบัน และปัจจุบัน-อนาคต ที่ต้องสัมพันธ์กัน เพื่อเข้าใจความหมายและการสร้างวิสัยทัศน์ร่วมกัน วิสัยทัศน์ที่ดี ไม่ใช่เกิดขึ้นลอย ๆ และในวิสัยทัศน์จะมีเป้าหมายแฝงอยู่

5. การเขียนแผนแม่บทชุมชน มีที่มาจากตั้งแต่การเตรียมชุมชน มีเวทีการเรียนรู้ต่อเนื่อง มาจนเห็นว่าควรจะมีแผนแม่บทชุมชนที่เป็นแม่ของกิจกรรมและโครงการต่าง ๆ ที่จะตามมา แผนแม่บทชุมชนจึงมีรากที่มาจากที่ไป

6. การประชาพิจารณ์แผน เพื่อให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมวิพากษ์วิจารณ์แผน เพราะเป็นแผนของชุมชน เปิดโอกาสให้ชุมชนได้เข้าใจว่าแผนนี้เป็นแผนของทุกคนในชุมชน แผนแม่บทชุมชนจึงจะมีความหมายต่อชุมชน

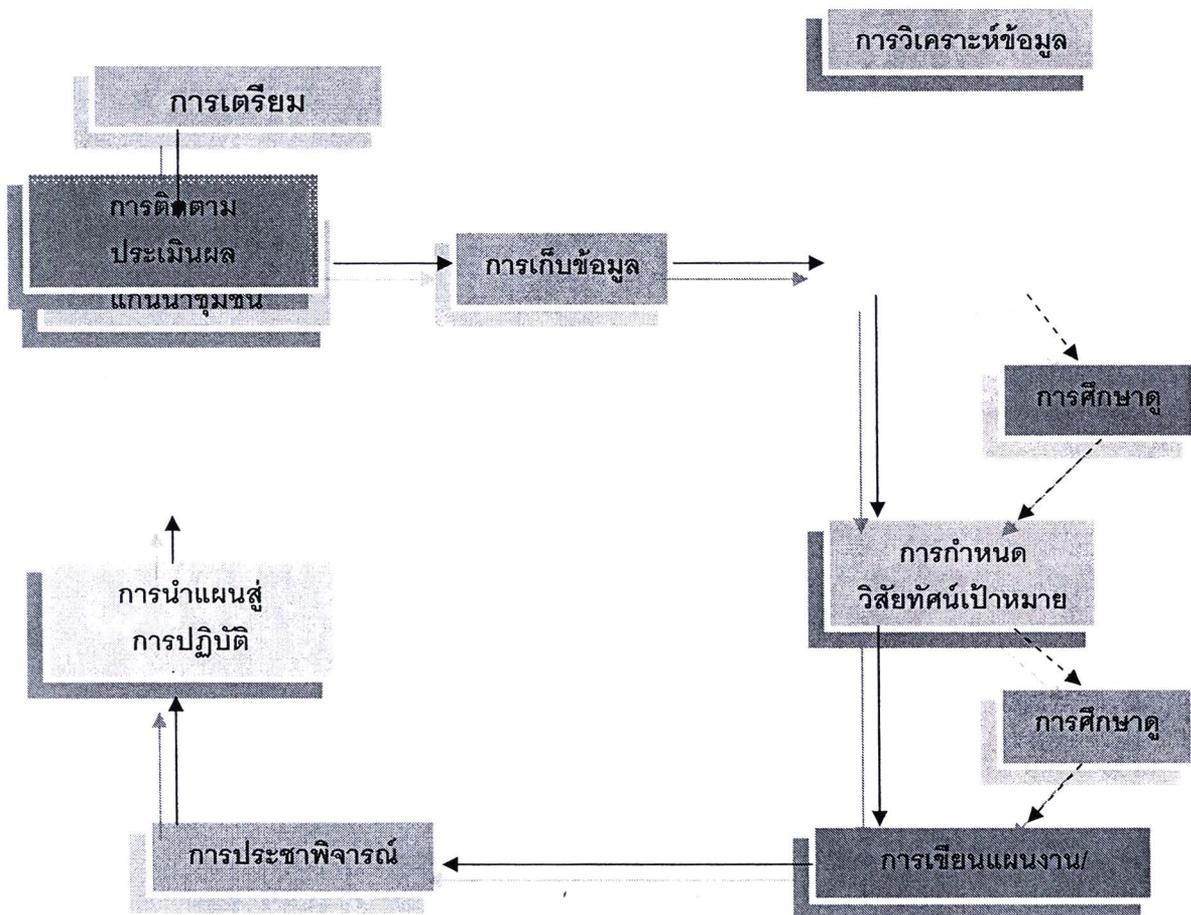
7. การนำแผนสู่การปฏิบัติ เมื่อได้โครงการหรือกิจกรรมที่ปรากฏในแผนแม่บทชุมชนแล้ว ต้องพิจารณาร่วมกันว่าโครงการใดจะดำเนินการก่อน-หลัง โดยพิจารณาจากข้อมูลทุนของชุมชนเป็นหลัก เพื่อการพึ่งพาตนเองจึงควรมีการเสริมสร้างกระบวนการจัดการเสริมองค์ความรู้ให้กับชุมชนต่อเนื่อง มีการติดตามผลประเมินผลการดำเนินการร่วมกัน

8. การศึกษาดูงานจะอยู่ในช่วงไหนของกระบวนการแผนแม่บทชุมชน แล้วแต่แกนนำและคนในชุมชนจะตกลงกันตามความเหมาะสมของกาลเวลา และประโยชน์ที่จะนำมาจากการศึกษาดูงานที่จะนำมาใช้ในการพัฒนาบางช่วงไปศึกษาเพื่อพัฒนาการปรับกระบวนการแผนแม่บทชุมชน บางช่วงไปศึกษาเพื่อเรียนรู้การพัฒนาอาชีพชุมชน บางครั้งไปเพื่อศึกษาการจัดการของชุมชน

9. การมีผู้นำที่เป็นวิทยากรกระบวนการเพื่อจัดกระบวนการให้ชุมชนได้มาร่วมเรียนรู้ ซึ่งบุคคลผู้ทำหน้าที่นี้ควรทำงานเป็นทีม ซึ่งทีมนี้ควรเป็นการมีส่วนร่วมกันของผู้เป็นวิทยากรกระบวนการกับนักวิจัยชุมชนซึ่งต่อไปนักวิจัยชุมชนจะสามารถทำหน้าที่เป็นวิทยากร

กระบวนการจัดการให้เกิดเวทีการเรียนรู้ มีเทคนิค มีเครื่องมือซึ่งทำให้คนในชุมชนได้เข้ามาคิดร่วมกัน มีข้อสรุปร่วมกัน ปฏิบัติการร่วมกัน เป็นผู้จัดกระบวนการให้เกิดการเรียนรู้ต่อเนื่อง และมีผลต่อการปรับกระบวนการทัศนนักวิจัยชุมชนให้พึ่งตนเองได้ต่อไป

โดยสรุป จากกระบวนการเรียนรู้แผนแม่บทชุมชน คนในชุมชนต้องเป็นผู้ลงมือปฏิบัติด้วยตนเองจากการมีกลุ่มแกนนำที่ต้องมีเวทีประชาคมอย่างต่อเนื่อง ต้องนำหลักการประชาธิปไตยมาใช้ในกระบวนการแผนแม่บทชุมชน คนในชุมชนจะปรับกระบวนการทัศนจากมองเฉพาะประโยชน์ส่วนตนเป็นประโยชน์ส่วนรวม ชุมชนจะพัฒนาการทำงานเป็นกลุ่ม เอื้อเพื่อต่อกัน เข้าใจกัน กระบวนการแผนแม่บทชุมชนจึงเป็นเครื่องมือการสร้างการเรียนรู้ที่นำไปสู่การมีส่วนร่วมของคนในตำบล ซึ่งเป็นการสร้างการเมืองภาคประชาชนได้แนวทางหนึ่งซึ่งสามารถประมวลเป็นแผนภาพกระบวนการเรียนรู้แผนแม่บทชุมชนได้ดังนี้

แผนภาพ 3 กระบวนการเรียนรู้แผนแม่บทชุมชน

จากการประมวลแผนภาพกระบวนการเรียนรู้แผนแม่บทชุมชนของผู้วิจัย

จากการศึกษาและปฏิบัติการให้เกิดแผนแม่บทของชุมชนนี้ จะพบว่ากระบวนการที่ดำเนินการอย่างต่อเนื่องนี้เป็นการพาให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ในแต่ละขั้นตอนด้วยตนเอง ดังหลักการในเรื่องการสร้างการจัดการความรู้และการสร้างกระบวนการเรียนรู้

การจัดการความรู้และการสร้างการเรียนรู้

การจัดการความรู้และการเรียนรู้มีความสัมพันธ์กัน การเรียนรู้คือกระบวนการที่ทำให้คนเปลี่ยนความคิด และพฤติกรรม ในกระบวนการให้คนเกิดการเรียนรู้ขึ้นต้องมีความเข้าใจในหลักการจัดการความรู้ และนำหลักการจัดการความรู้มาใช้ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงคณะกรรมการสภาองค์กรชุมชนตำบลจะมีพฤติกรรมปฏิบัติตนในลักษณะการเมืองภาคประชาชนได้ จะต้องมีการสร้างการเรียนรู้ควบคู่ไปกับการจัดการความรู้ให้กับคณะกรรมการสภาองค์กรชุมชนตำบล

การจัดการความรู้

จุดเริ่มต้นของการจัดการความรู้ (Knowledge Management - KM) ได้เกิดขึ้นเมื่อดร็กเกอร์ (Drucker) กล่าวถึง คนงานที่มีความรู้ (Knowledge worker) เป็นครั้งแรกในปี 1964 ทำให้เกิดมุมมองในเรื่องความรู้ขึ้น หลังจากนั้นในปี 1990 เซ็งเก้ (Senge) ได้กล่าวถึง องค์การแห่งการเรียนรู้ (Learning Organization) ซึ่งทำให้แต่ละองค์การหันมามองเรื่องการเรียนรู้ของคนและขององค์การมากขึ้น ต่อมาในปี 1991 นาโนกะ และทาเคอูชิ (Nonaka & Takeuchi) ได้เขียนบทความเรื่อง “The Knowledge Creating Company” ใน Harvard Business Review เป็นการจุดประกายเรื่อง การจัดการความรู้ ถัดจากนั้นในปี 1995 บารอน-ลีโอนาด (Baron-Leonard) เขียนบทความเกี่ยวกับประเด็นความสำเร็จของการจัดการความรู้ของ Chapparral Steel และในปีเดียวกัน นาโนกะ และทาเคอูชิ ได้ตีพิมพ์หนังสือ “The Knowledge Creating Company” ซึ่งเป็นการศึกษาถึงการสร้างความรู้ การใช้ความรู้ และการกระจายความรู้ในองค์การ รวมทั้งการนำความรู้ที่มีอยู่ในสร้างนวัตกรรมใหม่ (Dalkir, 2005)

แนวคิดของการจัดการความรู้ (Knowledge Management) ซึ่งต่อไปจะเขียนย่อว่า KM นั้น การจัดการความรู้มีความเชื่อว่าทรัพยากรที่มีค่ามากที่สุดขององค์กร คือ คน (People are our most important asset) โดยเชื่อมั่นว่าบุคลากรเป็นปัจจัยหลักที่จะทำให้องค์กรบรรลุเป้าหมายได้

ความรู้ได้มีการให้คำจำกัดความกันอย่างแพร่หลายโดย Hideo Yamasaki ผู้เชี่ยวชาญชาวญี่ปุ่น (บุญดี บุญญาภิจ และคณะ, 2547, หน้า 14) ได้ให้คำจำกัดความของความรู้ในรูปของพีระมิด โดยให้ความหมายของ “ข้อมูล” ว่าเป็นข้อเท็จจริง ข้อมูลดิบ หรือตัวเลขต่าง ๆ ที่ยังไม่ได้ผ่านการแปลความ ส่วน “สารสนเทศ” เป็นข้อมูลที่ผ่านกระบวนการสังเคราะห์ วิเคราะห์

เพื่อนำมาใช้ประโยชน์ในการบริหารจัดการและตัดสินใจ มีบริบทซึ่งเกิดจากความเชื่อ สามัญสำนึก หรือประสบการณ์ของผู้ใช้สารสนเทศนั้น ๆ โดยมักอยู่ในรูปของข้อมูลที่วัดได้หรือจับต้องได้ อย่างไรก็ตาม สารสนเทศอาจมีข้อจำกัดในเรื่องช่วงเวลาที่ใช้และขอบข่ายของงานที่จะนำมาใช้ ในขณะที่ “ความรู้” คือ สารสนเทศที่ผ่านกระบวนการคิด เปรียบเทียบ เชื่อมโยงกับความรู้อื่น ๆ ได้โดยไม่จำกัดช่วงเวลา หรือกล่าวได้ว่าเป็นสารสนเทศที่ก่อให้เกิดประโยชน์กับเรา ในการนำไปใช้งาน และ “ปัญญา” คือ ความรู้ที่ฝังอยู่ในตัวคน ก่อให้เกิดประโยชน์ในการนำไปใช้

ซึ่งสอดคล้องกับนายไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม ที่แบ่งระดับความรู้เป็น 4 ระดับ คือ ข้อมูล ก็คือข้อมูลดิบ (Data) เช่น มีชาวบ้านรวมตัวกันได้กี่กลุ่ม การทำงานเป็นกลุ่มได้ผลแค่ไหน หมู่บ้านนี้มีกี่ครัวเรือน ราษฎรได้ต่อครัวเรือนเป็นอย่างไร สารสนเทศ (Information) เพื่อเป็นความรู้ระดับที่ 2 เช่น นำข้อมูลมาจัดทำในตำบลหนึ่งถ้าเป็นข้อมูลก็อาจจะเป็นว่าตำบลนี้มีกี่ครัวเรือน แต่ถ้าเป็นสารสนเทศก็อาจจะกลายเป็นการจัดหมวดหมู่ว่าเป็นครัวเรือนยากจนเท่าไร ไม่ยากจนเท่าไร ที่ยากจนมีลักษณะอย่างไรบ้าง ที่ไม่ยากจนมีลักษณะอย่างไร แล้วยกระดับเป็นความรู้ (Knowledge) คือ การนำข้อมูลสารสนเทศมาผสมผสาน ประมวลผลเชื่อมโยงวิเคราะห์ สังเคราะห์ เพื่อให้เกิดความเข้าใจ เช่น คนที่ยากจนทำไมถึงยากจน คนไม่จนมีปัจจัยอะไรที่ทำให้ไม่ยากจน เป็นความรู้ระดับที่ 3 เมื่อรู้ปัจจัยหรือสาเหตุของความยากจนแล้วสามารถวิจรรณญาณต่อไปได้ว่า ควรทำอย่างไร ไม่ควรทำอะไร อะไรเป็นเรื่องที่ดีหรือไม่ดี วิจรรณญาณพวกนี้เรียกว่า เป็นปัญญา (Wisdom) เป็นการยกระดับจากความรู้ระดับที่ 4 สามารถใช้วิจรรณญาณได้

ศ.นพ. วิจารย์ พานิช (2546, หน้า 2) กล่าวว่า การจัดการความรู้ หมายถึง การยกระดับความรู้ขององค์กร เพื่อสร้างผลประโยชน์จากต้นทุนทางปัญญา โดยเป็นกิจกรรมที่ซับซ้อนและกว้างขวางไม่สามารถให้นิยามด้วยถ้อยคำสั้น ๆ ได้ ดังนั้นต้องให้นิยามหลายข้อจึงจะครอบคลุมความหมาย ได้แก่ การรวบรวม การจัดระบบ การจัดเก็บ และการเข้าถึงข้อมูล เพื่อสร้างเป็นความรู้ เทคโนโลยีด้านข้อมูลและด้านคอมพิวเตอร์เป็นเครื่องมือช่วยเพิ่มพลังในการจัดการความรู้ แต่เทคโนโลยีด้านข้อมูลและคอมพิวเตอร์โดยตัวของมันเองไม่ใช่การจัดการความรู้

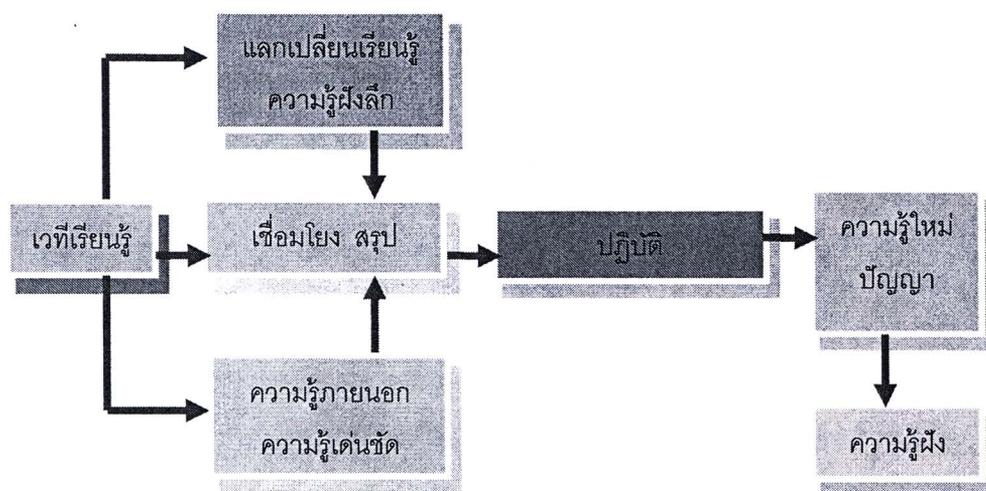
สำนักบริหารงานการศึกษาออกโรงเรียน ได้สรุปความหมายการจัดการความรู้ไว้ในเอกสารประกอบการประชุมสัมมนาทิศทางการจัดการความรู้เพื่อพัฒนาศักยภาพกองทุนหมู่บ้าน และชุมชนเมืองว่า การจัดการความรู้มีคำอยู่ 2 คำ คือ ความรู้กับการจัดการ ความรู้ คือ สิ่งที่ทำให้คนเข้าใจ แล้วนำความเข้าใจนั้นมาปฏิบัติหรือประยุกต์ให้เกิดประโยชน์ ความรู้มีอยู่ในทุกที่ที่ต้องการใช้ มีอยู่ในคน ในเอกสาร หนังสือพิมพ์ ระบบเทคโนโลยี ความรู้อยู่ที่การลงมือปฏิบัติ ความรู้คือ สิ่งที่น่าไปใช้จะไม่หมด ไม่สึกหรอ แต่จะยิ่งงอกเงยและงอกงาม ในยุคที่สังคมใช้ความรู้

เป็นฐาน (Knowledge Based Society) ความรู้จะเป็นฐานปัญญา สร้างมูลค่าทางเศรษฐกิจ และคุณค่าทางสังคม ส่วนการจัดการ คือ การที่เราดำเนินการกับสิ่งต่าง ๆ เพื่อให้บรรลุความสำเร็จหรือได้ผลตามที่เราร้องการ การจัดการความรู้เป็นกระบวนการ (Process) ที่ดำเนินการร่วมกันของผู้ปฏิบัติงาน ไม่ใช่กิจกรรมของนักวิชาการ นักทฤษฎี การจัดการความรู้เป็นกระบวนการที่เป็นวงจรต่อเนื่อง เกิดการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง เป้าหมาย คือ การพัฒนาคน พัฒนาคน พัฒนาสังคมและชุมชน โดยมีความรู้เป็นเครื่องมือ มีกระบวนการจัดการเป็นเครื่องมือการจัดการความรู้เป็นเครื่องมือไม่ใช่เป้าหมาย ซึ่งความรู้นั้นมาจากข้อมูลที่ได้มีการจัดการประมวลผลเชื่อมโยงให้เป็นข่าวสารและความรู้ การเรียนรู้จึงอยู่ที่การค้นหาข้อมูล การเก็บข้อมูล การสำรวจข้อมูล การรวบรวมและวิเคราะห์ สังเคราะห์เกิดเป็นความรู้ และความรู้ที่ดีที่สุดมาจากการปฏิบัติจริง

จากการประมวลแนวคิดของนักจัดการความรู้หลายท่านจึงเห็นว่าความรู้จะเกิดขึ้นอยู่เสมอ ความรู้สามารถแบ่งเป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ

1. ความรู้เด่นชัด (Explicit Knowledge) เป็นความรู้ที่อยู่ในรูปแบบที่เป็นเอกสารหรือวิชาการ อยู่ในตำรา คู่มือการปฏิบัติงาน
2. ความรู้ฝังลึก (Tacit Knowledge) เป็นความรู้ที่แฝงอยู่ในตัวคน เป็นประสบการณ์ที่สั่งสมมายาวนาน เป็นภูมิปัญญา

โดยความรู้ทั้ง 2 ประเภทนี้มีวิธีการจัดการที่แตกต่างกัน ซึ่งความรู้เด่นชัดจะเน้นไปที่การเข้าถึงแหล่งความรู้ ตรวจสอบ และตีความ เมื่อนำไปใช้เกิดความรู้ใหม่จะนำมาสรุปไว้เพื่อใช้อ้างอิงหรือให้ผู้อื่นเข้าถึงได้ต่อไป ส่วนการจัดการความรู้ซ่อนเร้น นั้น จะเน้นไปที่การจัดเวทีเพื่อให้มีการแบ่งปันความรู้ที่อยู่ในตัวผู้ปฏิบัติงานให้สามารถนำความรู้ออกมาแลกเปลี่ยนกันได้ ในชีวิตจริงความรู้ทั้ง 2 ประเภทนี้ จะเปลี่ยนสภาพ สลับปรับเปลี่ยนไปมาตลอดเวลา บางครั้งความรู้ซ่อนเร้น ก็ถูกนำออกมาเป็นความรู้เด่นชัด หรือบางครั้งความรู้เด่นชัดถูกนำไปใช้และปรับเปลี่ยนเป็นความรู้ฝังลึก ผู้วิจัยประมวลสรุปเป็นแผนภาพได้ดังนี้

แผนภาพ 4 การจัดการความรู้เด่นชัดและความรู้ฝังลึก

ที่มา: จากการประมวลสรุปแผนภาพการจัดการความรู้ของผู้วิจัย

การจัดการความรู้เกี่ยวข้องกับการแลกเปลี่ยนความรู้ ถ้าไม่มีการแลกเปลี่ยนความรู้แล้ว ความพยายามในการจัดการความรู้ก็จะไม่ประสบความสำเร็จ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ทำให้เกิดความสัมพันธ์ในองค์กร ดังนั้น พฤติกรรมภายในองค์กรเกี่ยวกับวัฒนธรรม และสังคมมีความสำคัญต่อการจัดการความรู้อย่างยิ่ง ดังที่ เดลมอนเต้ (Delmonte, 2003) ได้ทำการวิจัยเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างปฏิสัมพันธ์ในองค์กรกับความสำเร็จของระบบการจัดการความรู้ มีผลทั้งทางบวกและทางลบกับความสำเร็จและประสิทธิผลของระบบการจัดการความรู้ในทางปฏิบัติ การจัดการความรู้ต้องอาศัยผู้รู้ในการตีความและประยุกต์ใช้ความรู้ ในการสร้างนวัตกรรมและเป็นผู้นำในองค์กร รวมทั้งต้องการผู้เชี่ยวชาญในสาขาหนึ่งแนะนำวิธีประยุกต์ใช้การจัดการความรู้ ดังนั้น กิจกรรมเกี่ยวกับคน ได้แก่ การดึงดูดคนดีและเก่ง การพัฒนาคน การติดตามความก้าวหน้าของคน และดึงดูดคนมีความรู้ไว้ในองค์กร ถือเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการความรู้ (วิจารณ์ พานิช, 2546, หน้า 2 - 5) การเพิ่มประสิทธิผลขององค์กร การจัดการความรู้เกิดขึ้นเพราะเรามีความเชื่อว่าจะช่วยสร้างควมมีชีวิตชีวาและความสำเร็จให้องค์กร และประเมินต้นทุนทางปัญญา และผลสำเร็จของการประยุกต์ใช้การจัดการความรู้เป็นดัชนีบอกว่างค์กรมีการจัดการความรู้ได้อย่างได้ผลหรือไม่

เป้าหมายของสภาองค์กรชุมชนที่จะขับเคลื่อนไปสู่การเมืองภาคพลเมืองนั้น คนในองค์กรจึงต้องมีความเข้าใจ และไม่สามารถปฏิเสธได้ว่าโลกปัจจุบันหรือเรียกว่า โลกาภิวัตน์นั้น การเปลี่ยนแปลงด้านองค์ความรู้และกระบวนการบริหารภายในองค์กร ต้องมีการจัดการองค์กร ให้เป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ องค์กรแห่งการเรียนรู้ หมายถึง องค์กรที่ผู้คนต่างขยายขีดความสามารถเพื่อสร้างผลงานที่พวกเขาต้องการให้เกิดขึ้นในอนาคต และผู้คนในองค์กรต้องการเรียนรู้วิธีที่จะเรียนรู้ด้วยกันอย่างต่อเนื่อง (Peter M. Senge, 2545) การจะทำให้เป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้นั้น Peter M. Senge กล่าวว่าต้องมีวินัยที่สำคัญ 5 ประการ คือ การเรียนรู้ขององค์กรจะเกิดขึ้นต่อเมื่อบุคคลมีการเรียนรู้เท่านั้น บุคคลในองค์กรจึงต้องเป็นบุคคลที่รอบรู้ (Personal Mastery) มีรูปแบบการคิด (Mental Models) เป็นสิ่งกำหนดพฤติกรรมการปฏิบัติงาน มีวิสัยทัศน์ร่วม เรียนรู้เป็นทีม มีความคิดเป็นระบบ องค์กรต้องมีการสร้างบรรยากาศของการแลกเปลี่ยนแนวความคิดระหว่างกัน ทำให้คนในองค์กรมีแนวความคิดไปในทางเดียวกัน และนำไปสู่ผลงานที่มีประสิทธิภาพ

ในการสร้างกระบวนการเรียนรู้นั้นเป็นกระบวนการที่สามารถสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน และก่อให้เกิดเครือข่ายการเรียนรู้ของชุมชน โดยมีปัจจัยที่ส่งผลต่อการนำกระบวนการเรียนรู้สร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน คือ ในการสร้างการเรียนรู้ของชุมชนต้องมีผู้นำ ซึ่งผู้นำจะเป็นผู้ที่ผ่านกระบวนการฝึกจนเกิดเป็นความรู้ สะสมเป็นประสบการณ์ในตน ผู้นำชุมชนนั้นจะเป็นผู้นำการสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้คนในชุมชนค้นหาศักยภาพของชุมชนสร้างผู้นำรุ่นต่อไป สร้างความสัมพันธ์เอื้ออาทรในชุมชน ฟื้นฟูภูมิปัญญาของชุมชน สร้างระบบการสื่อสารในชุมชน สร้างระบบการจัดการความรู้ในชุมชน และสร้างกิจกรรมการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นในชุมชน (กาญจนา รอดแก้ว, 2550, หน้า 3)

ซึ่งคำว่าชุมชนอาจมีความหมายรวมไปถึงองค์กรต่าง ๆ ในชุมชนได้ ดังนั้นการสร้างให้องค์กรเป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ นั้น ภาวะผู้นำจึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งในองค์กร ทั้งผู้มีบทบาทเป็นผู้นำจากการแต่งตั้ง ผู้นำตามธรรมชาติ และสมาชิกองค์กร ซึ่งผู้นำยุคใหม่ไม่ใช่ผู้นำแนวตั้ง แต่เป็นผู้นำแนวระนาบที่สร้างเครือข่าย ซึ่งต้องมีความสัมพันธ์กับเรื่องของการจัดการให้เกิดบรรยากาศการเป็นเครือข่าย สร้างวัฒนธรรมใหม่ในองค์กร ตามวินัย 5 ประการของปีเตอร์ เซ็งเก้ การจัดการความรู้ในกระบวนการเรียนรู้จึงต้องมีผู้ทำหน้าที่เป็นวิทยากรกระบวนการ หรือกระบวนการ (Facilitator) สร้างการเรียนรู้ให้แก่ชุมชนเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ ซึ่งเดวิด แมทธิวส์ (2540, หน้า 15) ได้เสนอยุทธศาสตร์ในการเสริมสร้างการเรียนรู้แก่ชุมชน 4 ยุทธศาสตร์หลัก ที่ผู้เป็นวิทยากรกระบวนการหรือกระบวนการควรได้รับการพัฒนาให้มีความสามารถในการวางแผนการจัดกระบวนการ คือ 1) การนำเทคนิควิธีการที่เหมาะสมมาใช้ในกระบวนการเรียนรู้ ควรมีการกำหนดประเด็นปัญหาโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน 2) มีการสร้างทางเลือกโดยการผ่านกระบวนการสนทนา

แบบพินิจพิจารณา 3) มีการดำเนินกิจกรรมสาธารณะ โดยมีความสัมพันธ์แนวระนาบ และ 4) มีการประเมินกิจกรรมสาธารณะโดยสาธารณะ ยุทธศาสตร์ทั้ง 4 ต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่อง จนกลายเป็นการปฏิบัติที่มีคุณค่าในตัวเอง

การเรียนรู้

การเรียนรู้คือกระบวนการที่ทำให้คนเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม และความคิด ซึ่งพฤติกรรม และความคิดของมนุษย์นั้นมีความสัมพันธ์กันเป็นกระบวนทัศน์ (Paradigm)(NovaAce: Paradigm กระบวนทัศน์, 2551, หน้า 1)

กระบวนทัศน์ มีผู้ให้ความหมายไว้หลาย ๆ อย่าง เริ่มจากกระบวนทัศน์ในมุมมองของ วิทยาศาสตร์ โทมัส คูณ (Thomas S. Khun) นักปรัชญาวิทยาศาสตร์เป็นต้นตำรับของคำว่า Paradigm ได้นิยามไว้ว่าเป็นตัวอย่างต่าง ๆ ที่เป็นที่ยอมรับของการทำงานด้านวิทยาศาสตร์อย่างแท้จริง รวมไปถึง กฎ ทฤษฎี การนำไปใช้และเครื่องมือรวมกัน ซึ่งทั้งหมดนี้ก่อให้เกิดรูปแบบที่นำไปสู่ แนวปฏิบัติที่เชื่อมโยงกันอย่างเฉพาะพิเศษในงานวิจัยทางวิทยาศาสตร์ คนที่มีงานวิจัยอยู่ใน กระบวนทัศน์เดียวกันจะมีกฎและมาตรฐานการปฏิบัติทางวิทยาศาสตร์เหมือนกัน และได้ผลออกมา เหมือนกัน โทมัส คูณ ได้เคยกล่าวไว้ว่าการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์คือที่มาของการปฏิบัติทาง วิทยาศาสตร์ (เดวิท แมททิวส์, 2540, หน้า 1) ต่อมา อัดัม สมิท (Adum Smith) จากหนังสือ Power of the Mind ให้คำจำกัดความว่า กระบวนทัศน์ คือ วิธีทางที่เรามองโลกดังเช่นปลาที่มองไปที่น้ำที่ตัวเอง ว่ายอยู่ สิ่งที่เราเรามองคงไม่เห็นว่าเป็นน้ำ ซึ่งอาดัม สมิท พูดว่าเมื่อเราอยู่ท่ามกลางกระบวนทัศน์ใด เราจะนึกไม่ออกถึงกระบวนทัศน์อื่น ๆ (วันชัย วัฒนศัพท์, 14 มีนาคม 2546)

กระบวนทัศน์ในความหมายของนักปรัชญา เสรี พงษ์พิศ กระบวนทัศน์ หมายถึง วิธีคิด วิธีปฏิบัติ วิธีให้คุณค่า ซึ่งตั้งอยู่บนฐานการมองโลกความเป็นจริงแบบหนึ่ง (เสรี พงษ์พิศ, 2547, หน้า 14) เพราะเป็นทัศนะพื้นฐานที่เป็นตัวกำหนดวิธีคิด วิธีปฏิบัติ วิธีให้คุณค่า และวิถีชีวิต ทั้งหมดของผู้คน นายแพทย์ประเวศ วะสี ได้กล่าวไว้ในการประชุมมหิดลพัฒนาวิชาการ (ประเวศ วะสี, 2541, หน้า 6) ว่าสิ่งที่เป็นพื้นฐานที่สุด คือ การคิด ความคิดนำไปสู่พฤติกรรม ของสังคม การแก้ไขการกระทำโดยไม่แก้ไขความคิด จะไม่เกิดผลจริงจังยั่งยืน เพราะถ้ายังคิด เหมือนเดิมก็จะนำไปสู่พฤติกรรมเดิม ๆ ถ้าต้องการแก้วิกฤตต้องคิดใหม่

การคิดเกิดจากการเห็น (ทรรศนะ) การได้รับรู้จากข้อมูลจากการถ่ายทอด อบรมสั่งสอน การลงมือปฏิบัติจนสะสมฝังลึก ตัวอย่างการคิดต่างกัน เช่น ตาบอดคลำช้าง คนตาบอด ไม่เคยเห็นช้าง ไม่รู้ช้างเป็นอย่างไร เรียกว่าไม่มีโลกทรรศน์เกี่ยวกับช้าง เมื่อคลำไปเจอส่วนไหนของช้างก็ไป คิดถึงสิ่งที่ตนเองเคยเข้าใจ เคยสัมผัสเป็นส่วน ๆ บางคนคลำเจอขา ก็ว่าขาเหมือนเสา บางคนเจอหางก็ว่าขาเหมือนเชือก บางคนเจอหูก็ว่าขาเหมือนพัด แล้วแต่ละคนก็เถียงกัน

เพราะรู้เป็นส่วน ๆ ไม่เหมือนกัน เพราะไม่เห็นจึงไม่รู้ที่แท้จริงส่วนที่ต่างกันเป็นของข้างตัวเดียวกัน เพราะไม่เห็นข้างทั้งตัว ถ้าเห็นข้างทั้งตัวก็จะรู้ว่าส่วนต่าง ๆ เป็นของข้างตัวเดียวกัน การเรียนรู้ของมนุษย์ จึงมีองค์ประกอบตั้งแต่การได้ยิน (รับรู้ข้อมูล) การได้เห็นการได้สัมผัส การได้ลงมือปฏิบัติ ฝึกฝน หรือการมีประสบการณ์ จนเกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอย่างค่อนข้างถาวร (ประเวศ วะสี, 2541, หน้า 8)

มีข้อน่าสังเกตเกี่ยวกับการเปลี่ยนกระบวนทัศน์ของมนุษย์โลกนั้นมีครั้งใหญ่ ๆ อยู่ 3 ครั้งเท่านั้นในสังคมมนุษย์ คือ ครั้งแรกเปลี่ยนจากมนุษย์เร่ร่อน เก็บพืชผลตามธรรมชาติ มาเป็นการทำการเกษตรแบบตั้งรกราก ครั้งที่สอง เกิดยุคเรเนซอง ซึ่งเกิดนักวิทยาศาสตร์ เช่น นิวตัน และการปฏิวัติอุตสาหกรรมตามมา ในยุคนี้ได้แบ่งจิตกับกายออกจากกัน นิวตันมองสรรพสิ่งต่าง ๆ ว่ากระทบกับภายนอกหรือสัมพันธ์กันแต่ภายนอก ครั้งที่สาม มนุษย์ก้าวเข้าสู่ยุคคอนตัมฟิสิกส์ ที่มีความสัมพันธ์แบบเครือข่ายอันเป็นพลวัตภายในกายกับจิต คือหนึ่งเดียวไม่อาจแบ่งแยกกันได้ เคลื่อนไหวแทรกตัวอยู่ในทุกสรรพสิ่ง (NovaAce : Paradigm กระบวนทัศน์, 2551, หน้า 2)

โดยสรุปกระบวนทัศน์ คือ กระบวนการทางความคิดที่ส่งผลออกมาในการปฏิบัติ กระบวนทัศน์เปลี่ยนได้ขึ้นอยู่กับ การอยู่ในสังคมการเรียนรู้แบบใด การให้คุณค่าต่อสิ่งต่าง ๆ รอบตัวอย่างไร การจะพัฒนาให้ประชาชนมีวิถีชีวิตแบบประชาธิปไตย เป็นการเมืองภาคประชาชน ต้องให้ประชาชนมีกระบวนทัศน์แบบประชาธิปไตย เข้าใจและปฏิบัติเรื่องการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง จึงต้องเริ่มต้นจากการปรับกระบวนทัศน์ให้อยู่ในกระบวนทัศน์เดียวกัน ซึ่งต้องเข้าใจรากฐานของการเรียนรู้

ทฤษฎีการเรียนรู้

ทฤษฎีการเรียนรู้ (Learning theory) การเรียนรู้ คือ กระบวนการที่ทำให้คนเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ความคิด คนสามารถเรียนได้จากการได้ยิน การสัมผัส การอ่าน การใช้เทคโนโลยี การเรียนรู้ของเด็ก และผู้ใหญ่จะต่างกัน เด็กจะเรียนรู้ด้วยการเรียนในห้อง การซักถาม ผู้ใหญ่มักเรียนรู้ด้วยประสบการณ์ที่มีอยู่ แต่การเรียนรู้จะเกิดขึ้นจากประสบการณ์ที่ผู้สอนนำเสนอ โดยการปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้สอน และผู้เรียน ผู้สอนจะเป็นผู้ที่สร้างบรรยากาศทางจิตวิทยาที่เอื้ออำนวยต่อการเรียนรู้ ที่จะให้เกิดขึ้นเป็นรูปแบบใดก็ได้ เช่น ความเป็นกันเอง ความเข้มงวด กวดขัน หรือความไม่มีระเบียบวินัย สิ่งเหล่านี้ผู้สอนจะเป็นผู้สร้างเงื่อนไขและสถานการณ์เรียนรู้ให้กับผู้เรียน ดังนั้น ผู้สอนจะต้องพิจารณาเลือกรูปแบบการสอน รวมทั้งการสร้างปฏิสัมพันธ์กับผู้เรียน

ทฤษฎีการเรียนรู้ของนักจิตวิทยาตะวันตกมีหลายกลุ่มซึ่งผู้วิจัยนำมาเป็นแนวคิดในการสร้างการเรียนรู้ในการวิจัยครั้งนี้ คือ

1. กลุ่มพฤติกรรมนิยม (Behavioral Theory) ทฤษฎีในกลุ่มนี้อธิบายว่าการเรียนรู้ในสิ่งต่าง ๆ เป็นการสนองความสัมพันธ์หรือเชื่อมโยงระหว่างสิ่งเร้ากับการตอบสนอง ทฤษฎีที่สำคัญในกลุ่มนี้ ได้แก่ ทฤษฎีการเรียนรู้วางเงื่อนไขแบบคลาสสิกหรือแบบสิ่งเร้า และทฤษฎีการเรียนรู้การวางเงื่อนไขแบบการกระทำ ผู้ค้นพบการเรียนรู้คือ อีวาน พาฟลอฟ ที่ได้ทดลองกับสุนัข (หลักการและทฤษฎีการเรียนรู้, 2553, หน้า 1)

2. กลุ่มปัญญานิยม หรือปัญญาทางสังคม (Social Cognitive Theory) แบนดูราได้ให้แนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับพฤติกรรมของมนุษย์มีปฏิสัมพันธ์กับปัจจัยหลัก 2 ปัจจัย คือ ปัจจัยทางปัญญา และปัจจัยส่วนบุคคลอื่น ๆ และอิทธิพลของสภาพแวดล้อม คนเราอาจเรียนรู้อะไรหลายอย่างแต่ไม่จำเป็นต้องแสดงออกทุกอย่าง แบนดูราเชื่อว่าการเรียนรู้ของมนุษย์ส่วนมากเป็นการเรียนรู้โดยการสังเกต หรือการเลียนแบบจากตัวแบบ (Modeling) ซึ่งต้องเกิดจากการใส่ใจ (Attentional Processes) เมื่อใส่ใจก็จะเกิดกระบวนการเก็บจำ (Retention Processes) โดยการบันทึกสิ่งที่ตนสังเกตจากตัวแบบไปเก็บไว้ในความทรงจำ ถ้าได้เห็นตัวแบบแสดงสิ่งที่จะต้องเรียนรู้ ซึ่งก็จะเป็นการช่วยความจำให้ดียิ่งขึ้น หลังจากนั้นนำมาสู่การกระทำ (Production Processes) ปัจจัยที่สำคัญของกระบวนการนี้ คือ ความพร้อมทางด้านร่างกายและทักษะที่จำเป็น แบนดูรากล่าวว่าการเรียนรู้เช่นนี้ไม่ใช่การลอกเลียนแบบอย่างตรงไปตรงมา แต่เป็นกระบวนการทางปัญญาที่บางคนทำได้ดีกว่าตัวแบบด้วยซ้ำไป (หลักการ และทฤษฎีการเรียนรู้, 2553) ซึ่งบุคคลจะปฏิบัติหรือไม่นั้นก็ขึ้นอยู่กับกระบวนการแรงจูงใจ (Motivation Process) ของแต่ละบุคคลด้วย บางคนประสบปัญหาที่ต้องแก้ไข เป็นแรงจูงใจที่จะต้องปรับเปลี่ยนเพื่อให้ปัญหานั้นหมดไป

แรงจูงใจของมนุษย์มีมากมายหลายอย่าง เราถูกจูงใจให้มีการกระทำหลายรูปแบบ เพื่อสนองความต้องการทางร่างกาย สังคม แรงจูงใจมีทั้งแรงจูงใจภายนอก (Extrinsic Motives) เป็นสิ่งผลักดันภายนอกตัวบุคคลที่มากระตุ้นให้เกิดพฤติกรรม เช่น การจะให้รางวัลได้ เกียรติยศชื่อเสียง ค่ายกย่องชมเชย แรงจูงใจเหล่านี้ไม่ทำให้เปลี่ยนพฤติกรรมคงทน เมื่อได้รางวัลได้เหรียญ ได้โล่แล้วก็อาจเลิกทำ ซึ่งการสร้างแรงจูงใจเช่นนี้เป็นการให้ชุมชนเพียงอย่างเดียวจะไม่ยั่งยืน การสร้างแรงจูงใจต้องสร้างให้คนในชุมชนเกิดจิตสำนึก มีเจตคติที่ดีต่อการพัฒนาท้องถิ่น พัฒนาองค์กรของตนด้วยความรักองค์กร อยากเห็นองค์กรมีความเข้มแข็ง เป็นการสร้างแรงบันดาลใจจึงต้องสร้างให้เกิดจากภายใน ระเบิดจากข้างใน พฤติกรรมของแกนนำในการทำงานเพื่อส่วนรวม จะเกิดได้อย่างจริงจัง ผู้วิจัยจึงนำหลักพุทธศาสนาที่เป็นการสร้างแรงจูงใจให้เกิดการเรียนรู้มาแทรก

ในส่วนนี้ เพื่อให้เห็นว่าทฤษฎีตะวันตกกับหลักทางพุทธศาสนาไม่แตกต่างกัน แรงจูงใจภายในเป็น การสร้างอุดมการณ์ ซึ่งหมายถึงระบบความเชื่อมั่นอันเป็นพื้นฐานของสังคม และการปฏิบัติตาม ความเชื่อมั่นในชีวิตประจำวันนั้น เป็นทั้งจินตนาการ (Imagination) โลกทัศน์ (World Views) ค่านิยม (Values) และปทัสถาน (Norms) ที่ถือว่าเป็นมาตรฐานแห่งความดี ความงาม และความจริงทางใด ทางหนึ่งอันเป็นเป้าหมายแห่งชีวิตของคนในสังคม (สันติกโรภิกขุ และคณะ, 2542, หน้า 183) หลักพระพุทธศาสนา การสร้างแรงจูงใจ คือ การสร้างปัจจัยที่ดึงามทั้งทางสังคมและในตัวบุคคล ซึ่งทั้งสองอย่างจะช่วยเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน มีหลักธรรมมากมายที่สามารถนำมาใช้ในการ สร้างให้คนในสังคมอยากทำดีเพื่อสังคม เพื่อชุมชน ซึ่งต้องทำให้เห็น และเปลี่ยนทัศนคติไป พร้อมกันได้ และเป็นหลักที่ผู้ขับเคลื่อนประชาสังคมให้ชุมชนเข้มแข็ง นำมาสร้างกระบวนการเรียนรู้ คือ หลักการพึ่งตนเอง ซึ่งประชาชนคนไทยได้รับแรงผลักดัน การสร้างแรงจูงใจให้ปฏิบัติในเรื่องนี้มา อย่างยาวนาน คือ ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทาน เป็นแนวดำเนินชีวิตให้คนไทยมานานแล้ว หลักกาลามสูตร เป็นการสร้างให้เห็นว่าการคิด อย่างไตร่ตรอง มีวิจารณ์ญาณด้วยสติปัญญา ไม่ใช่เห็นว่าใครคิดไม่เหมือนเรา คือ ผิด ไม่ใช่ พวกเดียวกัน หลักกาลามสูตรเป็นหลักให้คนคิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น หลักทศ 6 คือ หลักความสัมพันธ์กับคนอื่นในสังคม ทำให้เห็นว่าทุกคนในสังคมมีคุณค่า ต้องพึ่งพากัน มีบทบาทสถานะแตกต่างกัน แต่ล้วนมีความสัมพันธ์ และในความสัมพันธ์เหล่านั้นมีหน้าที่ที่จะต้อง ประพฤติต่อกันและกัน (duty) หลักการนี้เน้นหน้าที่มากกว่าสิทธิ และที่ขรวาสทุกคนควรยึดถือ คือ หลักศีลธรรม ถ้าทุกคนในสังคมมีหลักศีล คือ ข้อควรปฏิบัติต่อตนเอง ต่อสังคม อยู่ร่วมกันสังคม ก็เป็นสังคมประชาธิปไตย ที่ทำให้ประชาชนมีความสุข (สันติกโรภิกขุ และคณะ, 2542, หน้า 183 - 208)

นอกจากจะมาจากกระบวนการแรงจูงใจ อาจจะมีปัจจัยที่ทำให้เกิดการเรียนรู้ได้อีก เช่น การหยั่งรู้ มีนักจิตวิทยาสนใจเรื่องการเรียนรู้โดยการหยั่งรู้ และทำการทดลองไว้ คือ โคห์เลอร์ (Kohler) ซึ่งการหยั่งรู้ไม่ใช่การลองผิดลองถูกแต่จะเกิดขึ้นทันทีทันใด เมื่อเจอปัญหา และจะต้องแก้ปัญหา ซึ่งผู้ที่สามารถเรียนรู้ได้จากการหยั่งรู้นั้นต้องเป็นผู้มีประสบการณ์ใน การแก้ปัญหาในทำนองเดียวกันมาก่อน และยังคงต้องเป็นผู้นำที่มองเห็นความสัมพันธ์ต่าง ๆ เกี่ยวข้องกันกับปัญหานั้น ๆ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีความสติปัญญาดีพอสมควรจึงสามารถแก้ปัญหา โดยการหยั่งรู้ได้ (หลักการและทฤษฎีการเรียนรู้, 2552)

นอกจากทฤษฎีการเรียนรู้พฤติกรรมนิยมและทฤษฎีปัญญาทางสังคมแล้ว ได้เกิดทฤษฎี การศึกษาใหม่ คือ ทฤษฎีสร้างความรู้ใหม่โดยผู้เรียน (Constructionism) เป็นทฤษฎีการศึกษาที่ พัฒนาขึ้นโดย Professor Saymon Papert แห่ง M.I.T. (Massachusetts Institute of Technology)

เป็นทฤษฎีที่มีพื้นฐานมาจากทฤษฎีของความรู้ (Theory of Knowledge) โดย Jean Piaget (ทฤษฎีสร้างความรู้ใหม่โดยผู้เรียน, 2551) เป็นการเรียนการสอนที่ผู้เรียนเรียนรู้จากการสร้างงาน ผู้เรียนได้ดำเนินกิจกรรมการเรียนรู้ด้วยตนเองโดยการลงมือปฏิบัติหรือสร้างงานที่ตนเองสนใจ ในขณะที่เดียวกันก็เปิดโอกาสให้สัมผัสและแลกเปลี่ยนความรู้กับสมาชิกในกลุ่ม ผู้เรียนจะสร้างองค์ความรู้ขึ้นด้วยตนเองจากการปฏิบัติงานที่มีความหมายต่อตนเอง

แต่ในเรื่องการเรียนรู้นี้ แนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการเรียนรู้ของมนุษย์ในหลักการของพุทธศาสนามองว่าพฤติกรรมก็คือกิจกรรมของชีวิตที่เป็นธรรมชาติ ซึ่งเป็นความจริงพื้นฐานที่มีอยู่ในตัวของมันเองอยู่แล้ว พร้อมกันนั้นอีกด้านหนึ่งก็มาสัมพันธ์กับการที่มนุษย์จะกำหนดเป็นข้อตกลงในสังคม เพื่อให้เรามีชีวิตที่ดีงาม มีความสุขที่แท้ การที่มนุษย์จะมีชีวิตที่ดีงามในระบบการดำเนินชีวิตของเราซึ่งประกอบด้วยพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา เมื่อเราฝึกพัฒนามีการศึกษา ก็ทำให้การดำเนินชีวิตของเราดีขึ้น หลักการของพระพุทธศาสนาสอนตามธรรมชาติว่ามนุษย์เป็นสัตว์ที่ต้องฝึก และฝึกได้ ฝึกให้การดำเนินชีวิตดียิ่งขึ้น จะได้ใช้ชีวิตที่ดีงาม มีความสุข เป็นอิสระ และอยู่ร่วมกันได้อย่างมีสันติสุขในสังคมและในโลก ชีวิตของเราที่เกิดมาตั้งแต่เริ่มต้น เราได้เรียนรู้มาได้ฝึกหัดมา เราจึงอยู่รอดมาได้ และอยู่ได้ด้วยดี (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2543, หน้า 30)

จากแนวคิดทฤษฎีและหลักการทางพุทธศาสนา การเรียนรู้จึงต้องมีการฝึกปฏิบัติจะทำให้ชีวิตสังคมชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงดีขึ้น ในการจัดกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มขององค์กรต้องปรับกระบวนการทัศน์ใหม่ พลิกวิธีคิดจากการมอง มนุษย์คือวัตถุดิบที่เข้าสู่โรงงานผ่านสายพานเข้าสู่การผลิตผลผลิตมีลักษณะเหมือนกันจำนวนมาก (Mass Production) ความรู้ที่เคยมีผู้ผลิตเป็นจำนวนน้อย ผู้ที่เหลือส่วนใหญ่เป็นผู้บริโภคความรู้สำเร็จรูปที่ไม่ต้องคิดไม่ต้องใช้สติปัญญา เพียงต้องการให้จํานำไปใช้ได้เป็นพอ ต้องปรับมาเป็นวิธีคิดใหม่ เน้นศักยภาพในการเรียนรู้และการจัดการความรู้ โดยถือว่าความรู้เป็นสินทรัพย์ที่สำคัญที่สุด ความรู้ที่หลากหลายแบบซึ่งต้องมีกระบวนการเรียนรู้ และการจัดการความรู้หลายลักษณะ ในการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มีการเปลี่ยนกระบวนการทัศน์จากการวัดความรู้ในเชิงวิทยาศาสตร์เพียงอย่างเดียว มาเป็นวิธีคิดใหม่ที่ถือว่าความจริงถูกประกอบสร้างขึ้นจากความคิด ภาษา และระบบสังคม จินตนาการจึงมีส่วนสำคัญเพราะมีพลังในการผลิตความจริงใหม่ ๆ ที่เอื้อต่อการเรียนรู้ของมนุษย์ ซึ่งอัลเบิร์ต ไอน์สไตน์ (Albert Einstein) กล่าวว่า จินตนาการสำคัญกว่าความรู้ (สม รุจิรา, 2551, หน้า 121)

ในการจัดกระบวนการเรียนรู้ในปัจจุบันจึงหันมาให้ความสนใจและศึกษาการจัดกระบวนการเรียนรู้ตามแนวคิดปัญญาศึกษากันมากขึ้น ซึ่งหมายถึงการศึกษาที่เน้นการพัฒนาจิตใจและปัญญาอย่างแท้จริง เพื่อให้ผู้เรียนสามารถเข้าถึงความจริง ความดี ความงาม

ผ่านกิจกรรมการเรียนรู้ในรูปแบบต่าง ๆ ที่จะนำไปสู่การใคร่ครวญและตระหนักรู้ในตนเอง ซึ่งจะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขั้นพื้นฐานตั้งแต่ระดับบุคคล (Individual Transformation) ไปสู่ระดับกลุ่มองค์กร (Organization Transformation) และระดับสังคม (Social Transformation) ในท้ายที่สุด (ชุดความรู้การอบรมกระบวนการแนวจิตตปัญญาศึกษา, 2552)

การจัดกระบวนการเรียนรู้ มีคำสำคัญอยู่ 3 คำ คือ การจัดการ กระบวนการ และการเรียนรู้ ในคำ 3 คำนี้มีความสัมพันธ์กับเรื่องการจัดการความรู้ ในการจัดกระบวนการเรียน ผู้ทำหน้าที่เป็นผู้จัดกระบวนการเรียนรู้จึงต้องมีความเข้าใจในหลักการแนวคิดเรื่องการจัดการความรู้ เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้

ในกรอบแนวคิดทางพุทธศาสนาและในฐานะที่สภาองค์กรชุมชนมาจากองค์กรต่าง ๆ ในชุมชน อยู่บนพื้นฐานภูมิปัญญาไทย คือ เกษตรกรรมและปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง จึงควรสร้างการเรียนรู้บนพื้นฐานแนวคิดไทย ซึ่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้วิจัยเรื่องกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาปัญญาบนพื้นฐานแนวคิดไทย มีผลการวิจัยสรุปได้ว่า ปัญญาคือความสามารถในการคิด แบ่งเป็น 3 ระดับ คือ 1) การรับรู้ข้อมูลจากความรู้ภายนอก 2) นำเข้าสู่กระบวนการทำงานของจิต 3) นำไปสู่การลงมือปฏิบัติ กระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างปัญญามี 4 ขั้นตอน คือ การรับรู้และตระหนักถึงปัญหา ค้นหาสาเหตุของปัญหา แสวงหาทางออกของปัญหา และค้นพบทางออกของปัญหา รูปแบบของการพัฒนากระบวนการเรียนรู้มี 3 รูปแบบ คือ กระบวนการพัฒนาจากภายนอก กระบวนการพัฒนาจากภายใน และกระบวนการพัฒนาจากการปฏิบัติ ผลงานวิจัยนี้เป็นการยืนยันว่ากระบวนการเรียนรู้ต้องมีกระบวนการฝึกปฏิบัติ เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น และการจัดการเรียนรู้ต้องให้ความสำคัญกับความรู้ทั้งภายในตัวคนและความรู้ภายนอกตามหลักการของการจัดการความรู้ (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550)

หลักการสร้างนวัตกรรมการเรียนรู้

ความสามารถในการคิดสร้างสรรค์ของมนุษย์ผนวกกับความพากเพียรอุตสาหะ ได้รังสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ออกมาในโลกตลอดเวลา เราเรียกสิ่งใหม่ที่เกิดขึ้นนี้ว่า “นวัตกรรม” ตรงกับคำว่า Innovation ในภาษาอังกฤษ (ประพันธ์ ผาสุกยี่ต, 254, หน้า 1) ซึ่งเป็นสิ่งใหม่ที่เกิดจากการใช้ความรู้และความคิดสร้างสรรค์ที่มีประโยชน์ต่อเศรษฐกิจและสังคม นวัตกรรมไม่เพียงแต่มีคุณค่า แต่คนอื่น ๆ ในสังคมต้องสามารถนำไปใช้ได้ด้วย (สำนักงานนวัตกรรมแห่งชาติ, 2551)

การสร้างนวัตกรรมคนทั่วไปมักจะเข้าใจผิดคิดว่านวัตกรรมเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับเฉพาะสิ่งใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นในวงการด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี แต่แท้ที่จริงแล้วในสังคมต้องการคนที่มีความคิดสร้างสรรค์ยิ่งในภาวะวิกฤต จึงต้องการนวัตกรรมทั้งระบบโดยรวมถึงตั้งแต่สังคม เศรษฐกิจ และวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรม นวัตกรรมทางด้านการเรียนรู้ก็เช่นเดียวกัน จะเกิดขึ้นได้ ต้องเข้าใจใหม่ว่าการเรียนรู้ไม่ใช่เพียงการให้ความรู้ แต่ต้องเป็นวิธีการที่สามารถนำความรู้ไปพัฒนางาน พัฒนาชีวิต พัฒนาสังคมและชุมชนได้ ดังนั้นการสร้างนวัตกรรมการเรียนรู้ให้กับ คณะกรรมการสภาองค์กรชุมชนตำบลให้มีการจัดการตนเองเป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้ สภาเป็นองค์กรแห่งการเรียนรู้ และมองเห็นความสำคัญของเรื่องสาธารณะ สร้างกระบวนการเรียนรู้ให้กับ ชุมชนคิดและปฏิบัติในเรื่องที่เป็นส่วนรวมได้ กระบวนการนี้ก่อให้เกิดนวัตกรรมทางสังคม นวัตกรรมทางสังคม หมายถึง กลยุทธ์ใหม่ แนวคิดใหม่ ความคิด และการจัดองค์กรใหม่ที่สนอง ความต้องการของสังคมทุก ๆ ด้าน เพื่อขยายและเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ตั้งแต่สภาพ การทำงานและการศึกษา ตลอดจนจนถึงการพัฒนาชุมชนและเรื่องสาธารณะ (นวัตกรรมทางสังคม, 2552) ซึ่งปัจจุบันมีนวัตกรรมทางสังคมเกิดขึ้นหลายเรื่อง แม้แต่ พ.ร.บ.สภาองค์กรชุมชนก็ถือเป็น นวัตกรรมทางสังคมเช่นเดียวกัน ดังนั้นโจทย์ที่สำคัญในการสร้างนวัตกรรมการเรียนรู้ น่าจะอยู่ ตรงที่ว่า ผู้วิจัยต้องทำอะไรให้คณะกรรมการสภาองค์กรชุมชนตำบลเกิดการปรับเปลี่ยนวิธีคิด วิธีปฏิบัติ ในเรื่องการมีความสัมพันธ์เชิงอำนาจของประธานกับผู้เข้าร่วมประชุมที่มีลักษณะคล้าย ๆ การป้อนความรู้จากผู้รู้สู่ผู้ไม่รู้ การมีรูปแบบการประชุมที่ตายตัว สร้างบรรยากาศการมีส่วนร่วมได้ ยาก มาเป็นการประชุมที่มีพลัง มีข้อมูลประกอบการคิดตัดสินใจอย่างมีวิสัยทัศน์ มีเป้าหมายที่จะ เดินไปร่วมกัน และความสำคัญของคณะกรรมการสภา ไม่ใช่เพียงการเข้าร่วมประชุมปีละ ไม่น้อยกว่า 4 ครั้งตาม พ.ร.บ. กำหนด แต่ความสำคัญอยู่ที่การนำผลจากการประชุมในสภาไปสู่ การปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง ซึ่งต้องอยู่บนเป้าหมายว่าเกิดความเป็นการเมืองภาคประชาชน

การเมืองภาคประชาชน แนวคิดเรื่องการเมืองภาคประชาชนหรือการเมืองภาคพลเมืองนั้น นับว่ามีพลังและมีคุณค่าต่อประชาชนเพราะค้ำนึ่งถึงสิทธิเสรีภาพของบุคคล กลุ่มคนเพราะเป็น การเปิดพื้นที่ให้กลุ่มคน บุคคล ได้มีโอกาสในสังคมการเมือง ในขณะที่ระบบการเมืองแบบ ตัวแทนกำลังมีปัญหาและมีข้อจำกัด การเมืองภาคประชาชนจะมีบทบาทสำคัญขึ้นใน การปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ประชาชนต้องปฏิบัติให้คำว่าการปกครองของประชาชน โดยประชาชน เพื่อประชาชนนั้นเป็นจริง แต่รูปแบบการเมือง

ภาคประชาชนจะเป็นอย่างไร มีมาตรฐานอย่างไร มีตัวแบบอย่างไร จะพัฒนาการเมืองภาคประชาชนให้เข้มแข็งอย่างไร ยังมีคนกล่าวถึงกันน้อยมาก ณรงค์ บุญสววยขวัญ ได้นำเสนอผลงานวิจัยเกี่ยวกับการพัฒนาการเมืองภาคประชาชน เป้าหมายยกระดับการเมืองให้เป็นทางเลือกหรือกิจกรรมทางอำนาจคู่ขนานไปกับการเมืองเชิงสถาบัน โดยสังเคราะห์จากงานต่าง ๆ ถึงคุณลักษณะ ประเด็น กลไก กระบวนการเมืองภาคประชาชน ใช้กรอบความคิดทางทฤษฎีการจัดการทางสังคม (Social Management) เป็นกรอบในการอธิบายการพัฒนาการเมืองภาคประชาชน ประกอบด้วย องค์การ (Organization) ความไว้วางใจ (Trust) ผู้ทำ (Elite) การเชื่อมโยงเครือข่าย (Networks) การระดมหรือการเกณฑ์ (Mobilizing) การสื่อสาร (Public Issue) (ณรงค์ บุญสววยขวัญ, 2552, หน้า 29)

การเสริมสร้างการเมืองภาคประชาชน ต้องสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน โดยการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นกระบวนการสื่อสาร 2 ทาง ซึ่งเกี่ยวข้องกับกระบวนการตัดสินใจ กระบวนการดำเนินงาน และการร่วมรับผลประโยชน์ ถวิลวดี บุรีกุล (2551, หน้า 94) ได้ดำเนินโครงการส่งเสริมการสร้างระบบการบริหารราชการแบบมีส่วนร่วมระดับจังหวัด โดยใช้กรอบคิดทฤษฎีของเบนจามิน บลูม (Benjamin Bloom) เรื่องการเรียนรู้ของมนุษย์ เมื่อมีความรู้จะเกิดความตระหนักและนำไปสู่การปฏิบัติ และมีการขยายผลต่อไป หากมีการกระตุ้นเสริมแรง จะช่วยให้กระบวนการเรียนรู้เกิดได้เร็วมากขึ้น กลยุทธ์ในการดำเนินการอบรมให้ความรู้ความเข้าใจในเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนในการบริหารราชการระบบเปิด

เอนก เหล่าธรรมทัศน์ (2551, หน้า 104) ให้แนวคิดว่า การศึกษาของพลเมืองจำเป็นต้องปลูกฝังอุดมการณ์และความคิดทางการเมืองที่ถูกต้องแก่ประชาชน เป็นการปลูกฝังให้รู้ว่าทุกสิ่งที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับการเมืองทั้งสิ้น ให้ตระหนักว่าบ้านเมืองเป็นของเรา บ้านเมืองจะเป็นประชาธิปไตยที่ดีขึ้นอยู่ที่เราฝึกกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน ให้รู้จักเคารพกติกา ถ้ากติกาไม่ดีต้องแก้ที่กติกา การรู้แพ้รู้ชนะ ต้องรู้จักฟังเสียงข้างมาก เรียนรู้ รัก ศรัทธาในประชาธิปไตย และควรให้ประชาชนมีบทบาททางการเมือง เข้าร่วมในกระบวนการทางการเมือง เข้าตรวจสอบกระบวนการทางการเมือง ตรวจสอบการบริหารงานและพฤติกรรมของนักการเมือง ตรวจสอบการทำงานของข้าราชการประจำ ตรวจสอบกระบวนการยุติธรรม เต็มใจปฏิบัติหน้าที่ของพลเมืองเพื่อรักษาชาติไปเลือกตั้ง เสียภาษี รับผิดชอบต่อสังคมตามที่สังคมกำหนด

แนวทางในการเสริมสร้างการเมืองภาคประชาชนที่สำคัญ คือ ต้องให้ความสำคัญที่ประสบการณ์มากกว่าเนื้อหา เพราะประชาธิปไตยสอนไม่ได้ต้องทำให้ดู และวิธีการที่ดีที่สุดคือการให้เริ่มที่ตัวของเราเองก่อนแล้วจึงไปสอนผู้อื่น การที่เริ่มที่ตนเองก่อนนั้น บุคคลต้องมีอิสรภาพในทางสติปัญญา ท่านพุทธทาสภิกขุได้บรรยายให้พุทธบริษัทฟัง ณ สวนโมกขพลาราม

ในปี 2519 . ในเรื่องธรรมะกับการเมือง ท่านพุทธทาสภิกขุหยิบยกหลักการตามกาลมสูตร ทั้งสิบประการที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ท่านให้เหตุผลประกอบว่า “เพื่อประโยชน์แก่การวินิจฉัย การเมือง อย่าหลบลี้หนีตาไปตะครุบเงาละทิ้งการเมืองนั้นนี่ แบบนั้น แบบนี้ มาอย่างน่าสังเวช ลองใช้กาลมสูตรดูบ้าง” (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป., ไม่ปรากฏเลขหน้า) ซึ่งหลักกาลมสูตรเป็นการสร้างควมมีอิสรภาพในการใช้ความรู้สึกนึกคิดหรืออิสรภาพในการใช้สติปัญญาแก้ปัญหา เป็นทำที่พื้นฐานที่สำคัญที่สุด ในการเป็นการเมืองภาคประชาชนที่จะทำให้ตนเป็นคนกล้าหาญ มีอิสรภาพในการพิจารณา ทำให้มองเห็นว่าการเมือง คือ ธรรมะ อิสรภาพในการใช้สติปัญญา จึงนับเป็นความกล้าหาญทางสติปัญญาด้วยเช่นเดียวกัน

การสร้างนวัตกรรมการเรียนรู้ จึงมีหลักการและจุดเริ่มต้นนำไปสู่การเมือง ภาคประชาชนของสภาองค์กรชุมชนตำบล ดังนี้

หลักการพัฒนาศักยภาพมนุษย์

การที่คนที่มีความแตกต่างหลากหลายมาอยู่ร่วมกัน คิดร่วมกัน ปฏิบัติร่วมกัน ให้เกิด การเมืองภาคประชาชนอย่างต่อเนื่องจนเป็นวัฒนธรรมการเมืองภาคประชาชนนั้น ต้องมีการพัฒนาบุคคลที่มารวมกันนั้น ซึ่งถือเป็นทรัพยากรมนุษย์ที่เป็นทุนทางสังคมที่สำคัญ หลักการ พัฒนาศักยภาพมนุษย์นี้คนไทยโชคดีที่มีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นต้นแบบในการพัฒนา ศักยภาพมนุษย์ ดังที่นายสุเมธ ตันติเวชกุล กรรมการและเลขาธิการมูลนิธิชัยพัฒนา กล่าวระหว่างแสดงปาฐกถาพิเศษ เรื่อง “พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวกับการพัฒนามนุษย์” ว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงวางเป้าหมายการพัฒนามนุษย์ ให้ทุกคนมุ่งสู่ประโยชน์สุข โดยยึดแนวปรัชญา “ภูมิสังคม” ที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นด็อกเตอร์หรืออะไร ต้องเป็นคนที่มีคุณธรรม จริยธรรม มีธรรมะเป็นรากฐานที่สำคัญ ใครก็ตามที่ไม่รู้จักในเรื่อง ความดีเรื่องธรรมะ คนนั้นไม่ใช่มนุษย์ เพราะถึงแม้คุณธรรม จริยธรรมหรือธรรมะ จับต้องไม่ได้ แต่มันก็รู้สึกได้ วันแรกที่เข้าไปถวายงานเมื่อปี 2524 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรับสั่ง เป็นเงื่อนไขในการทำงานของพระองค์ว่า “ขอใจ มาทำงานกับฉัน มาช่วยกันทำงาน มาทำงาน กับฉันไม่มีอะไรจะให้ นอกจากความสุขที่จะมีร่วมกัน ในการทำประโยชน์ให้กับผู้อื่น” นี้คือ ประโยคแรกประโยคเดียวที่เป็นเงื่อนไขที่วางเอาไว้ในการเข้าไปทำงานถวายพระองค์ นับแต่นั้น เป็นต้นมา 20 กว่าปี มีความสุขที่ทำงานให้กับส่วนรวม เพราะเมื่อส่วนรวมดีแล้ว เราซึ่งเป็น ส่วนหนึ่งของส่วนรวมจะดีไปด้วย ครอบครัวก็ดี ชุมชนดี ประเทศชาติดี ทุกคนได้หมด (ยกแนวพระราชดำริการพัฒนามนุษย์, 2006, ไม่ปรากฏเลขหน้า)

พระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับเรื่องมนุษย์ ถือเป็นหลักในการนำมาเป็นแนวทางในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ เป้าหมายคือความสุข จีระ หงส์ลดารมภ์ ได้เสนอทุนทางความสุขของมนุษย์ (Happiness Capital) เป็นทุนที่มีความสุขมากในการทำงาน สำหรับยุคแห่งการแข่งขันนี้ ซึ่งการทำงานให้มีความสุขได้จะต้องรู้จุดมุ่งหมายของงาน รู้ความสามารถของตนในเรื่องอะไร มีความสามารถเพียงพอหรือไม่ ต้องเตรียมตัวดี มีเวลาเพียงพอ มีที่มงานดี สุขภาพกายดี ต้องสนุกกับการทำทนาย ทำงานด้วยความกระตือรือร้น ต้องมีความสามารถที่จะเรียนรู้ ต้องมีความสมดุลระหว่างชีวิตและงาน ต้องไม่เครียด เพิ่มคุณค่าให้ตัวเองในการทำงาน (จีระ หงส์ลดารมภ์, 2550, หน้า 1 - 10)

ในปัจจุบันการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เป็นเรื่องที่ทุกหน่วยงานทุกองค์กร ให้ความสำคัญเป็นอันดับแรก เพราะต้องอยู่ร่วมกันทำงานไปสู่เป้าหมายขององค์กรร่วมกัน ถึงแม้จะเป็นบริษัทธุรกิจที่เน้นในเรื่องการแข่งขันขององค์กร การเป็นแชมป์ ซึ่งจะมีการจัดองค์กรการใช้เทคโนโลยี เครื่องกลไกต่าง ๆ เพื่อผลทางธุรกิจจะได้เร็วกว่า แต่ก็ไม่ลืมเรื่องความเป็นสังคมเรื่องคุณธรรม จริยธรรมของการอยู่ร่วมกัน ในองค์กรจึงต้องมีผู้ทำหน้าที่ Human Resource (HR) และผู้ทำหน้าที่ HR มืออาชีพจะต้องสร้างคุณค่าขององค์กรโดยการเพิ่มทุนทางปัญญาในบริษัท โดยการให้ความสำคัญกับการฝึกพนักงาน ให้ดำเนินงานด้วยความเข้าใจและเป็นส่วนหนึ่งขององค์กร สามารถอธิบายงานของตนให้เหมือนแหล่งข้อมูลที่เชื่อถือได้ โดยมีสิ่งไร้สาระน้อยที่สุด ในเนื้อหาการศึกษาของ HR ควรจะกล้าเผชิญกับการโต้แย้งที่มาจากความคิดเห็นที่มีข้อมูลสนับสนุน ดังนั้นในองค์กรที่ทันสมัย งานของ HR เป็นการบริหารที่มีความสำคัญเท่ากับการเงิน เท่ากับงานแผนงานกลยุทธ์ และงานอื่น ๆ HR มืออาชีพ จะเป็นเหมือนเพื่อนคู่คิดกับกลยุทธ์ ร่วมกับสายบริหาร ร่วมมือกับผู้จัดการในเรื่องของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ที่เก่งที่สุด เพราะ HR จะช่วยสร้างการบริหารจัดการที่ดี มีประสิทธิภาพ (Ulrich Dave, 1997, pp.24 - 25) การจัดการองค์กรสมัยใหม่ จึงมีกลยุทธ์ในการลงทุนเกี่ยวกับการสร้างคนเป็นทุนทรัพยากรขององค์กร เพราะเห็นว่าความสำเร็จขององค์กรอยู่ที่บุคลากรขององค์กร เช่น ปัญหาบริษัทการเงินขาดสภาพคล่อง ปัญหามาจากระบบคนในองค์กรที่ไม่สามารถวางแผน หรือการจัดการ หรือการประมาณเป้าหมายการเงินได้ (Ulrich Dave, 1997, pp.22 - 24)

การพัฒนา HR ในองค์กรจะช่วยในการพัฒนากระบวนการสร้างกลยุทธ์ในการขับเคลื่อนองค์กรไปสู่ความสำเร็จ เพราะ HR ทำหน้าที่เหมือนเป็นสถานีของความคิดใหม่ในการมองหาวิธีต่าง ๆ เพื่อเพิ่มคุณภาพกลยุทธ์ การผลิตผู้บริหารที่มีสมองเชิงกลยุทธ์ และกระบวนการรักษาบุคลากรที่มีค่าขององค์กรไว้ด้วยการพัฒนาระบบการพิจารณาความดี ความชอบและรางวัล HR จะมีบทบาทในการสร้างความท้าทายในการปรับเปลี่ยนองค์กรแบบเก่า

ที่มีการปกครองแบบระดับชั้นมาสู่การปกครองแบบแนวระนาบ ไม่เน้นการใช้อำนาจควบคุม แต่ใช้วิธีการสร้างคนดีขององค์กร HR จะช่วยเปลี่ยนทัศนคติ และสร้างแรงจูงใจในการทำงานให้ องค์กร (Lorrain Ukens, 2001, pp.37 - 46)

จากการที่ปัจจุบันบริษัทธุรกิจต่าง ๆ หันมาให้ความสนใจกับการลงทุนเรื่องพัฒนาคน สร้างคนเป็นคนดีในองค์กรกันอย่างมาก องค์กรภาคประชาชนถึงแม้ไม่มีเป้าหมายในเรื่องธุรกิจ แต่หลักการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์นั้น เพื่อให้คนในองค์กรอยู่ร่วมกัน ทำงานร่วมกัน อย่างสร้างสรรค์ เพื่อเดินไปสู่เป้าหมายขององค์กรร่วมกันอย่างมีความสุข เป็นหลักการเดียวกัน การนำหลักทรัพยากรมนุษย์มาพัฒนาคณะกรรมการสภาองค์กรชุมชนตำบลที่มีเบื้องหลังมาจาก สมาชิกกลุ่มองค์กรต่าง ๆ ซึ่งส่วนมากก็ต้องมีหน้าที่ในการพัฒนาท้องถิ่นอยู่แล้ว มารวมตัวกันเป็น กลุ่มองค์กรใหม่ จะทำให้คณะกรรมการสภา นั้น เป็นทรัพยากรมนุษย์ที่มีวิถีชีวิตปฏิบัติที่ทำให้ องค์กรมีความเข้มแข็งที่จะทำหน้าที่ตาม พ.ร.บ. สภาองค์กรชุมชน เพื่อเป้าหมายปลายทาง คือ ความเข้มแข็ง พึ่งพาตนเองได้ของชุมชน ซึ่งจากสภาพการเกิดกลุ่มองค์กรของหมู่บ้านหรือ กลุ่มเครือข่ายหมู่บ้านนั้น หลายกลุ่มเคยผ่านการพัฒนาให้มีความรู้ความสามารถในการจัดการ กลุ่มองค์กรของตน แต่เป็นการพัฒนาที่แยกส่วนเป็นเรื่อง ๆ ไป ตามบทบาทหน้าที่ของหน่วยงาน ที่เข้ามาส่งเสริมสนับสนุน แม้กระทั่งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นขาดการวางแผนในการพัฒนากลุ่ม องค์กรต่าง ๆ ที่มีในตำบลให้พัฒนา ดังนั้นการนำหลักการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์มาดำเนินการ ให้กับกลุ่มองค์กรสภา จึงเป็นเรื่องที่ต้องสร้างเป็นนวัตกรรมการเรียนรู้ โดยต้องใช้หลักการจัดการ ความรู้การสร้างกระบวนการเรียนรู้ โดยมีผู้ทำหน้าที่ HR ให้กับองค์กรชุมชน คือ ทีมวิทยากร กระบวนการหรือทีมกระบวนการนั่นเอง

หลักการวิทยากรกระบวนการ (Facilitator)

วิทยากรกระบวนการ คำนี้เกิดขึ้นจากการที่ได้มีการขับเคลื่อนความเป็นประชาสังคม ที่คนจะมารวมกัน คิดร่วมกัน ตัดสินใจร่วมกันอย่างมีความสัมพันธ์แนวระนาบ โดยคิดว่าทุกคนมี อิสระทางความคิด ทุกคนมีความรู้ มีประสบการณ์ในตน จะทำให้ทุกคนได้นำความรู้ ความคิดจาก ภายในตนออกมาพูดคุยกัน รับฟังซึ่งกันและกัน เพื่อทำให้เกิดความเข้าใจกัน เกิดความรู้ใหม่ ตามหลักของการจัดการความรู้นั่นเอง จึงมีผู้ดำเนินการให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันอันนำไปสู่ การเปลี่ยนแปลง ซึ่งบุคคลนั้น คนะที่ทำหน้าที่นั้น ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Facilitator ที่เรียกว่า วิทยากรกระบวนการ จึงหมายถึง ผู้ทำหน้าที่ช่วยกลุ่มคนให้ทำบางอย่างได้ผล เช่น เรียนรู้ร่วมกัน ให้บรรลุผลร่วมกัน ให้ประชุมร่วมกันเพื่อทำความเข้าใจหรือตกลงบางอย่างร่วมกัน (เสรี พงศ์พิศ, 2547, หน้า 104) วิทยากรกระบวนการมีการพัฒนาให้เป็นผู้มีความสามารถในการจัดกระบวนการที่ทันสมัย

กับเหตุการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว และแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงในอนาคต นั่นคือ การคืนสู่สามัญชน การเรียกร้องธรรมชาติ การเข้าถึงธรรมชาติ การเป็นผู้ฝึกฝนผู้ทำหน้าที่วิทยากรกระบวนการ จึงมีหลักสูตร วิธีการฝึกปฏิบัติเพิ่มเติมต่อยอดอย่างต่อเนื่องทั้งนำทฤษฎีตะวันตกมาผสมผสานกับหลักพุทธศาสนา ในปัจจุบันมีทั้งคำว่าวิทยากรกระบวนการและกระบวนการ ซึ่งใช้คำภาษาอังกฤษคำเดียวกัน คือ Facilitator ผู้ทำหน้าที่เป็นกระบวนการ เป็นผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ แบบมีส่วนร่วมให้กับกลุ่มคน เพื่อส่งเสริมศักยภาพในการเรียนรู้ด้วยตัวของผู้เรียนเอง ให้สามารถพัฒนาความรู้เหล่านั้นในการทำงานและการใช้ชีวิตอย่างสมดุล โดยมีความเชื่อพื้นฐานที่ว่า ทุกคนมีศักยภาพภายใน และสามารถเรียนรู้เพื่อพัฒนาเปลี่ยนแปลงตนเองได้ โดยสร้างสรรค์หรือจัดรูปแบบ ต่าง ๆ ที่หลากหลาย เชื่อมโยงองค์ความรู้แต่ละด้านไปสู่การปฏิบัติจริงในชีวิต ท่ามกลางบรรยากาศแห่งความเป็นกัลยาณมิตรที่เกื้อกูลกัน อันจะนำไปสู่การเรียนรู้อย่างสร้างสรรค์ และเปลี่ยนแปลงทางจิตวิญญาณภายใน โดยใช้แนวทางจิตตปัญญาศึกษา หรือกระบวนการเรียนรู้ด้วยใจ อย่างโคจรควบคู่ ซึ่งเป็นการศึกษาที่เน้นการพัฒนาด้านในอย่างแท้จริงเพื่อให้เกิดความตระหนักรู้ถึงคุณค่าของสิ่งต่าง ๆ โดยปราศจากอคติ เกิดความรักความเมตตา อ่อนน้อมต่อธรรมชาติ มีจิตสำนึกต่อส่วนรวม และสามารถเชื่อมโยงศาสตร์ต่าง ๆ มาประยุกต์ใช้ในชีวิตได้อย่างสมดุล (ปรีชา เรื่องวิชาการ, 2552)

ทฤษฎีที่เกี่ยวกับการพัฒนาคนจึงอยู่เบื้องหลังของผู้เป็นวิทยากรกระบวนการที่จะออกแบบจัดการเรียนรู้ให้กับกลุ่มคน ให้มีการทำงานร่วมกันอย่างเป็นประชาธิปไตยขั้นพื้นฐาน และต้องฝึกอบรม (Trainer) ให้กับบุคคลนั้น ๆ เป็นวิทยากรกระบวนการ จากการเรียนรู้การปฏิบัติจริงไปเป็นผู้เป็นวิทยากรต่อไปตามหลักการเรียนรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติจริง ความเชื่อของกลุ่มวิทยากรกระบวนการคือ มนุษย์มีกระบวนการเรียนรู้เป็นเมล็ดพันธุ์ในตนอยู่แล้ว กระบวนการที่จัดทำเพียงสะกิดสะเกาให้ถูกที่คัน เพื่อให้การเรียนรู้นั้น ๆ ได้ระเบิดออกมาจากข้างใน และการเรียนรู้ไม่ได้เป็นการเรียนรู้ของปัจเจก เมื่อเรามีกติกาและท่าทีกับการพูดคุยที่เหมาะสม เราจะได้เข้าถึงการเรียนรู้แบบสมุหภาพ หรือ Collective หรือการเรียนรู้ระดับกลุ่มชนที่นำพามนุษย์ไปสู่ภูมิปัญญาที่สูงกว่าระดับปัจเจก ทั้งสองประเด็นแห่งการเรียนรู้ จึงถูกแปลความออกมาเป็นทั้งเนื้อหาให้ได้เรียนรู้ เข้าใจ และเป็นกระบวนการและกิจกรรมที่นำพาผู้คนได้ผ่านประสบการณ์การเรียนรู้ที่ไม่จำกัดตัวเองอยู่ที่เนื้อหาเท่านั้น แต่เข้าไปเกี่ยวกับการทำงานของสมอง ไม่ได้ดูแลแค่เรื่องความคิด แต่ดูแลพลังชีวิต เจตจำนง อารมณ์ ความรู้สึก ในเชิงความคิดต้องเข้าถึงญาณทัศนะด้วย กิจกรรมการเรียนรู้จึงผสมผสานไปกับเรื่องของหัวใจ สมอง ในเวลาเดียวกัน จึงไม่ใช่ความรู้ที่ปราศจากความรู้สึก หรือขาดพลังแห่งการปฏิบัติการ การแบ่งแยกนั้นได้สลายตัวไปในกิจกรรมการเรียนรู้ที่ได้รับการออกแบบอย่างเหมาะสมที่เข้ากันได้กับธรรมชาติที่แท้จริงของมนุษย์ (วิศิษฐ์ วังวิญญู, 2552)

บทบาทของผู้เป็นวิทยากรกระบวนการจึงต่างกับผู้เป็นวิทยากรทั่ว ๆ ไป เมื่อพูดถึงวิทยากรทั่ว ๆ ไปจะนึกถึงผู้ที่จะมาบอกความรู้ ในการประชุมหรืออบรมทั่ว ๆ ไป ภาพเดิมของการประชุมแบบเก่า คือ วิทยากรคือผู้ป้อนข้อมูลเนื้อหา เป็นศูนย์กลางความรู้ในการประชุมขององค์กร ประชาน การประชุม เป็นศูนย์กลางการประชุม เวลาการประชุมจึงหมดไปกับการรับฟัง โอกาสแสดงความคิดเห็นเกือบไม่มีหรือมีในตอนท้ายของเวลา การคิดตัดสินใจร่วมกันจึงเป็นไปอย่างไม่รอบคอบ ขาดการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้เข้าร่วมมีหน้าที่รับฟัง แต่จากการประชุมแบบสร้างสรรค์โดยวิทยากรกระบวนการ ผู้เข้าร่วมประชุมจะมีบทบาทแสดงความคิดเห็นอย่างอิสระ ผู้เข้าร่วมเป็นศูนย์กลางให้ความสำคัญกับความคิดเห็นที่แตกต่าง เชื่อมมั่นในศักยภาพของผู้เข้าร่วม ระยะเวลาการประชุมจะถูกจัดส่วนให้มีเวลาคุ่นคิด มีวิจารณ์ญาณ ได้เสนอความคิด ได้สรุปความคิดเห็น การตัดสินใจจึงอยู่ในกระบวนการตั้งแต่ต้นที่มีการเชื่อมโยงประเด็นการคิดมาจนเกิดการสรุปร่วมกัน (ชัยวัฒน์ ธีระพันธุ์, ปาวิชาติ สถาปิตานนท์, 2545, หน้า 10) การจัดการกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันนี้ การตั้งประเด็นคำถามป้อนเข้าสู่เวทีให้ผู้เข้าร่วมได้คิดร่วมกันจึงเป็นเรื่องสำคัญ คำถามที่ป้อนสู่เวทีต้องไม่เป็นคำถามที่มีคำตอบหนึ่งเดียว หรือคำตอบที่ตายตัว เพราะไม่ใช่วิถีแห่งการเรียนรู้ในวิทยาศาสตร์ใหม่ การมีคำตอบหลากหลายจะช่วยให้เกิดนวัตกรรมต่าง ๆ ขึ้นไม่มีที่สิ้นสุด นี่คือนวัตกรรม กระบวนการและโครงสร้างของชีวิตที่สร้างใหม่อยู่ตลอดเวลา (วิศิษฐ์ วังวิญญู, 2552, หน้า 1) การตั้งคำถามที่ดีเป็นคำถามด้านบวก เป็นคำถามสร้างแรงบันดาลใจ เป็นคำถามปลายเปิดคำถามนักจัดการกระบวนการมักจะใช้คำว่าประเด็นมากกว่า เป็นประเด็นพูดคุยในเวที การตั้งประเด็นจึงต้องมีความชัดเจน เข้าใจง่าย มีความท้าทาย การแสดงความคิดเห็น เป็นคำถามไม่ชี้แนะ หากนำเสนอประเด็นต้องมีการทบทวนประเด็น ช่วยให้เกิดกระบวนการย่อยข้อมูลและความรู้ของคนอื่นมาเป็นความเข้าใจและภาษาของตนเอง นั่นคือ วิทยากรกระบวนการควรต้องเป็นผู้ที่มีระบบคิดเชิงกลยุทธ์ ซึ่งความคิดเชิงกลยุทธ์นั้นมี 4 วิธีคิดที่เชื่อมโยงกัน คือ 1) การมองโลกในเชิงบวกการมองโลกในเชิงบวกทำให้ไม่เครียดไม่อคติ ไม่ติดกรอบ 2) เป็นคนที่มีกระบวนการทัศน์ในเชิงสร้างสรรค์ คือ มีความคิดริเริ่ม 3) กระบวนทัศน์เชิงกลยุทธ์ คิดอย่างลุ่มลึก และ 4) จากการมองโลกในแง่บวกทำให้เป็นคนที่มีการบวนทัศน์ในเชิงคุณธรรมจริยธรรม (สมชาย ภคภาสน์วิวัฒน์, แถบเสียง, 2550)

ดังนั้นผู้เป็นวิทยากรกระบวนการจึงต้องเป็นผู้มีคุณสมบัติแตกต่างจากผู้เป็นวิทยากร หรือเป็นประธานการประชุม คือ ต้องไม่เป็นผู้เผด็จการ มีความใจกว้าง พร้อมจะรับฟังผู้อื่นมีความใจเย็น มีสมาธิในการคิดวิเคราะห์และพิจารณาเรื่องราวต่าง ๆ มีความเป็นกลาง มีความกระตือรือร้น มีความใฝ่เรียนรู้เรื่องราวต่าง ๆ อยู่เสมอ เป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้ มีความคล่องตัวสูง สามารถแก้สถานการณ์เฉพาะหน้าได้อย่างเหมาะสม (ชัยวัฒน์ ธีระพันธุ์, ปาวิชาติ สถาปิตานนท์, 2545, หน้า 33 - 34) มีความสามารถในการใช้เทคนิคต่าง ๆ ช่วยให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ เป็นนักคิด

นักสร้างสรรค์ ตั้งคำถามเป็น และที่สำคัญไม่แพ้การตั้งคำถามเป็นแล้ว ต้องเป็นคนฟังเป็น คือ ฟังอย่างลึกซึ้ง จับประเด็นไว้ บันทึกความคิดเห็นที่หลากหลายเปิดเผยให้ทุกคนได้เรียนรู้ร่วมกัน เชื่อมโยงความคิดของแต่ละความคิดที่หลากหลายให้เป็นความรู้เพิ่มขึ้นจากคนเดียวเป็นความคิดรวมของกลุ่ม มีเทคนิคสะท้อนความคิดเห็นรวมของทุกคนให้เกิดการยอมรับความคิดเห็นร่วมกัน นี่คือนักทำหน้าที่ให้เกิดการปรับเปลี่ยนทัศนคติเป็นประชาธิปไตยนำไปสู่การเมืองภาคพลเมือง วิทยากรกระบวนการคือนักจัดการความรู้ ผู้สร้างนวัตกรรมการเรียนรู้

หลักการสร้างภาวะผู้นำ

จากการศึกษากลุ่มองค์กรทั้งไทยและต่างประเทศที่มีการจัดการให้องค์กรมีการขับเคลื่อน ในลักษณะการเมืองภาคประชาชน จะพบว่ามักจะเริ่มต้นจากการมีข้อมูล เรียนรู้จากข้อมูล มีการวางแผนจากข้อมูล โดยมีผู้นำทำหน้าที่รวมพลังผู้คนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ดังนั้นในเนื้อหาการจัดการกระบวนการเรียนรู้ของสภาองค์กรชุมชนตำบลจึงมีเรื่องการสร้างภาวะผู้นำขององค์กรเพื่อการวางแผนเชิงกลยุทธ์ขององค์กรรวมอยู่ด้วย

เมื่อสังคมไทยมีกระแสความคิดในเรื่องการมีส่วนร่วม การรวมกลุ่มเพื่อจะคิดทำอะไรดี ๆ ขึ้นมาแก้ปัญหาช่วยเหลือหรือพึ่งพาตนเอง ในความเป็นประชาสังคม เพื่อให้เกิดพลังทวีคูณแทนการพึ่งพาใครคนใดคนหนึ่ง แต่นั่นไม่ได้หมายความว่าไม่ต้องการผู้นำ แต่ผู้นำนั้นไม่ใช่หัวหน้าไม่ใช่ นาย แต่เป็นคนในกลุ่มของเราที่มีความเป็นภาวะผู้นำ (Leadership) ความจำเป็นของการมีผู้นำ ท่านพระธรรมปิฎกเคยกล่าวไว้ว่า “คนไทยเหมือนไก่อยู่ในขัง จิกตีกันรำไป รอเวลาให้คนเอาไปเชือด” เป็นเพราะขาดจุดมุ่งหมายร่วมกัน ขาดการรวมพลังกัน การทำงานร่วมกันของคนเป็นหมู่มา ไม่ใช่เรื่องง่าย เพราะต่างคนต่างจิตต่างใจ ต่างความรู้สึกลึกซึ้งคิด ความต้องการ ความรู้ ความสามารถ จึงต้องอาศัยผู้นำทำหน้าที่ประสานให้คนเข้ากันและรวมกันได้ และก็ประสานคนกับสิ่งที่จะทำ ผู้นำที่คนพร้อมจะตามด้วย คือผู้ที่แบบอย่าง มีคุณธรรม มีความรู้ ผู้ร่วมไปด้วยเกิดศรัทธา มั่นใจในศักยภาพความสามารถว่าจะพาไปสู่จุดหมายได้ ทำให้พอใจ เต็มใจอยากร่วมไปด้วย ประสานให้คนเกิดการมีส่วนร่วมและประสานคนกับงานที่จะทำ ทำให้มั่นใจว่างานที่ทำนั้นดีมีประโยชน์แน่ เพราะเกิดจากการคิดร่วมกันขึ้นมาเอง เกิดกำลังใจที่จะทำให้สำเร็จ ตื่นตัวอยู่เสมอ ผู้นำจะมีการพัฒนาตนและหาวิธีให้ผู้ร่วมไปด้วยพัฒนาตัวเองอยู่เสมอ ให้เจริญงอกงามขึ้นทั้งเก่ง ดี งานได้ผล และที่สำคัญคือมีความสุข (จดหมายข่าวประชาสังคม, 2543, หน้า บก.) ผู้นำสภาองค์กรชุมชนจึงต้องมีหลักการปฏิบัติขององค์กร คือ การร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมทำ เรียนรู้ไปด้วยกันจากการทำงาน ความเป็นผู้นำที่มีภาวะผู้นำนี้ไม่ว่าโลกจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ความจริงเช่นนี้ยังคงอยู่ เพราะมันเป็นสภาวะธรรมในตัวของมันเอง

การวางแผนเชิงกลยุทธ์

คำว่ากรวางแผนเชิงกลยุทธ์เป็นวิชาการไกลจากชาวบ้าน แต่ในปัจจุบันนโยบายรัฐบาลหน่วยงานภาครัฐ ได้ส่งเสริมให้ทุกหมู่บ้านมีการจัดทำแผนแม่บทชุมชนกันทุกหมู่บ้าน ซึ่งในกระบวนการจัดทำแผนมีการศึกษาศาสตร์และกลยุทธ์ให้สามารถทำให้แผนสู่การปฏิบัติไปสู่เป้าหมายได้ แต่ส่วนมากก็ยังไม่เกิดกระบวนการเรียนรู้ในการวางแผนเชิงกลยุทธ์ เพราะในการส่งเสริมการจัดทำแผนของชุมชนยังขาดการฝึกในมิติการคิดเชิงระบบ คือ การมีกระบวนการทศน์ 4 ลักษณะดังกล่าวมาแล้ว ดังนั้นในการสร้างนวัตกรรมการเรียนรู้จึงสร้างกระบวนการวางแผนเชิงกลยุทธ์ให้กับตำบลที่ดำเนินการวิจัย ซึ่งจะเป็นการช่วยให้เกิดการปรับเปลี่ยนกระบวนการทศน์ ในการทำแผนแม่บทชุมชนของผู้ที่มีบทบาทสนับสนุนชาวบ้าน โดยต้องคำนึงถึงองค์ประกอบการวางแผนเชิงกลยุทธ์ที่ดี คือ มีการวิเคราะห์ SWOT ขององค์กรให้ถูกต้องตามความเป็นจริงในทุกขั้นตอนของการทำแผน ในการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายนอก (External Environment) นั้น ผู้วิเคราะห์ต้องมีข้อมูล (Information) ที่ทันสมัยเป็นปัจจุบัน มีองค์ความรู้ (Body of Knowledge) มีวัฒนธรรมการคิดเชิงกลยุทธ์ (Strategic Thinking) สำหรับการวิเคราะห์สภาพแวดล้อมภายใน (Internal Environment) ขององค์กร ผู้วิเคราะห์ต้องมีข้อมูลขององค์กรทุกด้านอย่างเป็นองค์รวม โดยข้อมูลนั้นต้องเป็นข้อมูลที่ถูกต้อง องค์กรมีการกำหนด KPI (Key Performance Indicator) รวมกันไว้ได้อย่างไร มีการพัฒนาองค์กรให้เข้มแข็งต่อเนื่อง ซึ่งอาจมีการศึกษาจากองค์กรที่ดี ที่มีความสำเร็จมาวิเคราะห์ปรับใช้ ซึ่งกระบวนการนี้คือการทำ Benchmarking ขององค์กร (สมชาย ภคภาสนวิวัฒน์, แถบเสียง, 2550) โดยมีความมุ่งหวังให้เกิดมีการทำงานใหม่ ๆ เกิดนวัตกรรมทางสังคมที่เพิ่มมากขึ้นหรือพัฒนาเพิ่มขึ้นจากองค์กรที่ไปศึกษามา เช่น เกิดหลักการบริหารกลุ่มสวัสดิการ โดยนำเทคโนโลยีมาช่วยอย่างเหมาะสม เป็นต้น ซึ่งเป็นการพัฒนาที่มีความสมดุลระหว่างโลกาภิวัตน์กับวิถีท้องถิ่นที่ยึดความสุข ความพึงพอใจของคนในท้องถิ่น โดยรวมเป็นตัวตั้ง มีผลงานที่มีคุณภาพและยั่งยืน

กระบวนการทำแผนของชุมชน หลังจากการวิเคราะห์ข้อมูลองค์กรให้ร่วมกันกำหนดวิสัยทัศน์ วิสัยทัศน์คือภาพในอนาคต ในอุดมคติที่จินตนาการไว้เป็นเป้าหมายให้บรรลุวิสัยทัศน์ เป็นภาพที่มีองค์ประกอบที่ชัดเจน วิสัยทัศน์ที่ดีขององค์กรก่อให้เกิดประสิทธิภาพในการทำงานของคนในองค์กร (เสรี พงศพิศ, 2547, หน้า 134) วิสัยทัศน์ไม่ใช่คำขวัญ ไม่ใช่คติประจำองค์กร วิสัยทัศน์ไม่มีถูกมีผิด เนื่องจากเป็นสิ่งที่เราอยากเป็นในอนาคต (พลุ เตชะรินทร์, 2547) การกำหนดวิสัยทัศน์จึงต้องมีกระบวนการที่ทำให้เกิดพลังการคิดร่วม จากวิสัยทัศน์กำหนดเป็นเป้าหมายที่จะไปให้ถึง ร่วมกันกำหนดยุทธศาสตร์ที่จะไปให้ถึงเป้าหมาย จึงออกมาเป็นแผน มีทั้งแผนระยะยาว ระยะกลาง ระยะสั้น และเป็นแผนปฏิบัติการ ทุกองค์ประกอบของแผนมีความสัมพันธ์เป็น

องค์รวมเชื่อมโยงเป็นระบบ มีความสัมพันธ์ในเชิงสาระ เงื่อนไขการสร้างมูลค่าเพิ่มไปสู่เป้าหมายที่กำหนด เป็นแผนที่ท้าทายและเป็นไปได้ (สมชาย ภคภาสนวิวัฒน์, เอกสารประกอบการสอนหลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวัตกรรมการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา, 2550)

วิธีการสร้างนวัตกรรมการเรียนรู้

หลักการของการสร้างการเรียนรู้ที่ยั่งยืนคือการได้ลงมือปฏิบัติ การปฏิบัติทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง งานวิจัยทางสังคมศาสตร์จึงต้องคิดค้นวิธีการใหม่ ๆ ที่ทำให้ชุมชนเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ เป็นวิธีการใหม่ที่สามารถให้ข้อมูลที่ถูกต้องตรงกับสภาพความเป็นจริงมากกว่าที่เป็นอยู่เดิม การวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR) เป็นนวัตกรรมหนึ่งของระเบียบวิธีวิจัยทางสังคมศาสตร์และพฤติกรรมศาสตร์ เน้นความจำเป็นของการมองเชิงภาพรวม (Holistic) ความเป็นพหุภาค (Pluralism) และความเสมอภาค ความไม่มีชนชั้นในด้านความรู้ เป็นวิธีการศึกษาที่มุ่งให้ผู้ทำการศึกษาวิจัยมองความเป็นจริงในแง่มุมมอง การที่กลุ่มบุคคลต่างเป็นผู้ร่วมสร้างความจริง (กรรณิการ์ สุขเกษม และสุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์, 2544, หน้า 5)

การวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมให้ความสำคัญกับการเก็บข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูลด้วยสถิติขั้นสูงน้อยกว่ากระบวนการสร้างการเรียนรู้ที่เกิดขึ้น ที่แสวงหาคำตอบว่าจะมีวิธีการอย่างไร กระบวนการจึงเน้นเรื่องการมีส่วนร่วม การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นที่เสริมความเข้มแข็ง กระตุ้นใจ เพิ่มศักดิ์ศรี และพัฒนาความเป็นปึกแผ่นของชุมชน (กรรณิการ์ สุขเกษม และสุชาติ ประสิทธิ์รัฐสินธุ์, 2544, หน้า 44) ซึ่งการวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม จึงเป็นนวัตกรรมอย่างหนึ่งในการสร้างการเรียนรู้แก่สภาองค์กรชุมชน เพราะได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการค้นหาคำตอบร่วมกัน แต่ในเรื่องการสร้างการเรียนรู้ให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่นของตนนั้น มีตำบลที่มีบทเรียนในลักษณะเช่นนี้อยู่หลายตำบล ซึ่งผู้วิจัยนำหลักการวัดและเปรียบเทียบผลผลิต การบริการและวิธีการปฏิบัติกับองค์กรที่ทำได้ดีกว่า เพื่อนำผลของการเปรียบเทียบมาใช้ในการปรับปรุงองค์กรของตน เรียกว่า กระบวนการเบนซ์ มาร์คคิง (Benchmarking) กระบวนการ Benchmarking เป็นกระบวนการเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนเอง ไม่ใช่การเลียนแบบ เป็นแนวทางเพื่อพัฒนานวัตกรรม โดยนำเอาตัวอย่างที่ดีของคนอื่นมาประยุกต์ใช้ต่อยอดสร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่เหมาะสมกับศักยภาพของตน (เสรี พงศพิศ, 2553, หน้า 204) ผู้วิจัยจึงเลือกตำบลที่มีประสิทธิภาพการเมืองภาคประชาชนที่ดีที่สุด แล้วศึกษาว่ามีกระบวนการสร้างการเรียนรู้ร่วมกันอย่างไร อะไรเป็นปัจจัยให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน แล้วนำมาพัฒนาปรับปรุงให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ใหม่ ๆ ที่เหมาะสมกับตำบลที่จะสร้างการเรียนรู้ด้วยกระบวนการวิจัยปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วม

การเลือกตำบลที่เป็น Best Practice เพื่อศึกษากระบวนการเมืองภาคประชาชน ผู้วิจัยใช้วิธีวิจัย กรณีศึกษาเชิงคุณภาพ (Qualitative Case Studier) ศึกษาเพราะสนใจต่อกรณีการเป็น การเมืองภาคพลเมืองของตำบล Best Practice ไม่ใช่เป็นตัวแทนกรณีอื่น ๆ ได้ โดยมุ่งหวังจะเข้าไปศึกษาปรากฏการณ์ที่เกี่ยวข้องกับการเป็นตำบลที่มีสภาที่เป็นของการเมืองภาคประชาชน นำความรู้มาวิเคราะห์ พัฒนาสร้างเป็นหลักสูตร แนวทางการสร้างกระบวนการเรียนรู้โดยวิธีวิจัย ปฏิบัติการอย่างมีส่วนร่วมกับตำบลกรณีศึกษา ให้เกิดการปฏิบัติเป็นการเมืองภาคประชาชน แนวทางการจัดกระบวนการเรียนรู้ใช้หลักการจัดการความรู้เป็นทฤษฎีเบื้องหลัง เช่น การใช้หลัก เพียร์ เอสซิส (Peer Assist) คือ การเรียนรู้ก่อนลงมือทำ ระหว่างทำผ่าน ทีมเพื่อนช่วยเพื่อนหลักคิด คือ เป็นการหาข้อมูล ข้อเสนอแนะ ความรู้ ในเรื่องที่เราอยากพัฒนาปรับปรุงจากผู้ที่เคยทำได้ผลดีมาก ถือเป็น การเรียนลัด (กฤษณี คำชาย, 2550) ผลลัพธ์ คือ การสร้างทางเลือก ไม่ใช่คำตอบสำเร็จรูป ปรับปรุงใช้กับงานให้เหมาะสมกับบริบทของแต่ละองค์กร

ในการดำเนินการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีผลการวิจัยที่ทำให้เกิดนักวิจัยชุมชน ที่เกิดการเรียนรู้ไปพร้อม ๆ กับการวิจัย และมีผลให้เกิดการเป็นผู้นำในการเปลี่ยนแปลงผู้นำในการพัฒนา ประเด็นปัญหาทางสังคมของชุมชนต่อจากกระบวนการวิจัยมีเป็นตัวอย่างมากภายในขณะนี้ เช่น ผู้ช่วยศาสตราจารย์ประชัน รักพงษ์ วิจัยเรื่องการส่งเสริมเครือข่ายสนับสนุน การมีส่วนร่วมและการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น กรณีศึกษาเครือข่ายป่าชุมชนลุ่มน้ำแม่ปิงตอนบน อำเภอเชิงดาว จังหวัดเชียงใหม่ ผลการวิจัยพบว่า องค์กรเครือข่ายป่าชุมชนที่มีความเข้มแข็ง ชุมชนมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ผู้นำเครือข่ายป่าชุมชนมีความจริงใจและเสียสละ สมาชิกสภา อบต. เข้าร่วมเป็นกรรมการป่าชุมชน ผู้นำชุมชนมีความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้บริหารและสมาชิกสภา อบต. จะเป็นปัจจัยที่เอื้อต่อการมีส่วนร่วมขององค์กรเครือข่ายป่าชุมชนในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น แต่ถ้าหากผู้นำชุมชนขัดแย้งกับผู้บริหาร อบต. และสมาชิกสภา อบต. ผู้มีอิทธิพลท้องถิ่นแสวงหาประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ระบบราชการครอบงำ อบต. และความไม่ชัดเจนของกฎหมายป่าชุมชนเกี่ยวกับสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะในเขตอนุรักษ์จะเป็นอุปสรรคปัญหาในการมีส่วนร่วมขององค์กรเครือข่ายป่าชุมชนในองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น (ประชัน รักพงษ์, 2552)

กรณีศึกษาแนวทางการประเมินการมีส่วนร่วมทางการเมืองของชุมชนในบริบทของการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น : สังเคราะห์จากบทเรียน 3 กรณีศึกษา สภาพัฒนาหมู่บ้านหนองโก เครือข่ายป่าชุมชนลุ่มน้ำปิงตอนบน องค์กรชุมชนประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี โดย ดร.ถวิลวดี บุรีกุล และคณะ ผลการศึกษา ผู้เข้าร่วมวิจัยเข้าใจกฎหมายมากขึ้น เข้าใจท้องถิ่นของตน

เกิดความร่วมมือในท้องถิ่น เกิดเครือข่ายการทำกิจกรรมร่วมกัน เกิดวัฒนธรรมในครัวเรือน พื้นที่
วัฒนธรรมท้องถิ่น การมีธรรมาภิบาลและนำไปสู่การพัฒนาท้องถิ่นที่ยั่งยืนต่อไป (ถวิลวดี บุรีกุล, 2552)

ตัวอย่างการนำหลักการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมาเป็นเครื่องมือสร้างการเรียนรู้
ของชุมชนนี้ ส่วนมากแล้วนักจัดการความรู้จะนำมาใช้ เพราะในกระบวนการสามารถออกแบบ
ให้เกิดการเรียนรู้ได้หลากหลายวิธีในรูปแบบที่เรียกว่าเวทีการเรียนรู้

การจัดเวทีการเรียนรู้

เวทีการเรียนรู้ คือ สถานที่ให้คนมารวมกันเพื่อมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น
อย่างสร้างสรรค์ การมีส่วนร่วมในการวางแผน การเป็นสถานที่แลกเปลี่ยนเรียนรู้ เป็นสถานที่
จัดกิจกรรมสะท้อนความรู้ ภูมิปัญญา ในการจัดเวทีการเรียนรู้ เพื่อปรับรูปแบบการประชุม
แบบเดิม ๆ หรือรูปแบบการให้ความรู้แบบเดิม ๆ ที่มีคนเก่งที่สุดอยู่หน้าเวที เพื่อเป็นประธานหรือ
เพื่อเป็นวิทยากรบรรยายความรู้ด้วยสื่อหน้าห้อง หรือจากตัวบุคคลเอง มาเป็นการประชุมที่
สร้างสรรค์ หรือกระบวนการเรียนรู้ที่คนเป็นศูนย์กลาง ท่านติช นัทฮันห์ เจ้าของแนวคิดเรื่อง
The Miracle of being Awake หรือที่รู้จักกันในชื่อภาษาไทยว่า “ปาฏิหาริย์แห่งการตื่นอยู่เสมอ”
ได้เน้นบทบาทการเรียนรู้ และการตื่นจากข้างในตัวตนของบุคคล โดยเฉพาะในด้าน สมาธิ การคิด
(อ้างถึงใน ชัยวัฒน์ ติระพันธ์ และปาริชาติ สถาปตานนท์, 2545, หน้า 42) การจัดกระบวนการเรียนรู้
ประยุกต์ แนวคิดท่านติช นัทฮันห์ เข้ากับหลักการจัดเวทีการเรียนรู้จะมุ่งเน้นที่การตื่นของจิต
อยู่เสมอ เพื่อเปิดรับฟังข้อมูล ข้อคิดเห็นใหม่ ๆ จากผู้อื่น การจัดเวทีการเรียนรู้ ผู้วิจัยประมวล
ความรู้จากการศึกษาได้ว่า มี 5 องค์ประกอบที่สำคัญคือ

- 1) การสร้างบรรยากาศให้คนเข้าร่วมเวทีที่มีการมีส่วนร่วม การจัดโต๊ะ เก้าอี้ที่เป็น
แนวระนาบ หรือการนั่งกับพื้นห้อง การเรียนรู้แบบไม่เป็นทางการ
- 2) การเปิดเวทีการเรียนรู้ที่รวมพลัง มีเป้าหมายร่วมกัน ผู้ทำหน้าที่วิทยากร
กระบวนการต้องมีการออกแบบการเรียนรู้ให้คนเข้าร่วมได้เข้าใจและคิดเป้าหมายร่วมกันใน
การจัดเวทีการเรียนรู้แต่ละครั้ง
- 3) การดำเนินการเวทีการเรียนรู้ การตั้งประเด็นคำถามให้คิดเชื่อมโยงกัน การนำคำตอบ
ของทุกคนเสนอให้ได้รับทราบร่วมกัน การร่วมกันสรุปความคิดเห็นเป็นคิดร่วมกัน การใช้เทคนิคช่วย
ในการสรุปความคิดเห็น การมีเกมส์ มีกิจกรรมช่วยให้เกิดการเรียนรู้ จะนำมาใช้ในขั้นตอนต่าง ๆ
ของเวทีการเรียนรู้ที่เหมาะสม ซึ่งได้มีการเตรียมการไว้ก่อนแล้ว เพื่อให้วันจัดเวที การเรียนรู้
ดำเนินการได้อย่างราบรื่นพ้นจากอุปสรรคใด ๆ ตัวอย่างการจัดเวที เช่น การประชุมสภาผู้นำชุมชน
ของบางตำบล ที่นำกระบวนการเรียนรู้มาใช้ในการจัดประชุม เช่น จากผลงานวิจัย

การสร้างกระบวนการเรียนรู้การบูรณาการการจัดทำแผนแม่บทชุมชนตำบลสู่แผนแม่บทชุมชนอำเภอ ๑๓ ตำบล อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม ที่มีการจัดเวทีเรียนรู้มาอย่างต่อเนื่อง จนได้แผนแม่บทของตำบลไปบูรณาการกับแผนปฏิบัติการประจำปีของ อบต. ต่อไป ซึ่งในแต่ละเวที ต้องเชื่อมโยงความคิด หากคำตอบในการแก้ปัญหาพร้อมกัน การนำเสนอเวทีใหม่ต้องมีการนำเสนอ บทเรียนเก่า เพื่อเชื่อมโยงเรื่องราวสู่ประเด็นการพูดคุยใหม่ เป็นการทำให้เกิดการบูรณาการเรื่องราว ได้อย่างต่อเนื่อง (อุษา เทียนทอง, 2550, หน้า 161) การดำเนินการจึงต้องมีข้อมูลจากเวทีเดิม ข้อมูลใหม่ ๆ เข้าสู่เวทีการเรียนรู้ เทคนิคที่นำมาใช้ในการนำเสนอประเด็นสู่การคิดอย่างมีวิจารณญาณที่เป็นพื้นฐาน คือ แผนที่ความคิด (Mind Mapping) และการใช้การ์ดซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเทคนิคก่อน การเป็นแผน (Mata - Plan) การเตรียมอุปกรณ์เพื่อใช้ในการจัดเวทีการเรียนรู้ อุปกรณ์พื้นฐานคือ กระดาษบรูฟ ปากกาปากโตหรือดินสอสี กระดาษบรูฟมีไว้เพื่อบันทึกความคิดเห็นที่หลากหลาย สะท้อนให้ผู้เข้าร่วมเวทีได้เห็นและต่อยอดความคิดกันออกไป การเตรียมกระดาษการ์ดให้ผู้เข้าร่วม ได้เขียนความคิดของตนหรือของกลุ่มเป็นระยะ ๆ เพราะกระบวนการเน้นที่การคิด การรวมความคิด แต่การคิดก็ต้องเป็นการคิดที่มีการฝึกการคิดอย่างลึกซึ้ง ไคร่ครวญ ไตร่ตรอง วิทยากรต้องมีเทคนิค ดึงความรู้ฝังลึกของผู้เข้าร่วมออกมาสู่กระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เช่น การใช้เทคนิคการเล่าเรื่อง (Story telling) เช่น ให้เล่าวิธีการที่ทำงานให้สำเร็จ การใช้เทคนิคการเล่าเรื่องทำให้บรรยากาศ การสื่อสารในกลุ่มในองค์กรมีความเป็นมนุษย์มากขึ้น (บุญขริ คำชาย, 2550) เป็นการดึงเอาอารมณ์ ตอบสนองความคิดและการกระทำออกมา และยังช่วยกระชับความสัมพันธ์ให้รู้สึกเป็นกลุ่มเดียวกัน และรู้สึกสนุกไปกับเรื่อง เทคนิคเหล่านี้วิทยากรกระบวนการ ผู้จัดกระบวนการในเวที ต้องมี องค์ความรู้ในการคิดจัดให้สอดคล้องกับสถานการณ์ กาลเวลา ความเชื่อ วัฒนธรรมขององค์กร การจัดเวทีการเรียนรู้แต่ละเวทีต้องมีจุดประสงค์ของเวทีมีเป้าหมายของเวที มีแผนการเรียนรู้ทุกครั้ง (แนวทางการจัดเวทีประชาคม, 2552) ซึ่งการดำเนินการจัดเวทีการเรียนรู้ในกระบวนการวิจัยครั้งนี้ ไม่ได้ดำเนินการเพียงเวทีเดียว แต่จะมีเวทีการเรียนรู้ต่อเนื่องไปจนกว่าจะบรรลุวัตถุประสงค์การวิจัย การจัดเวทีการเรียนรู้อาจมีหลากหลายรูปแบบ โดยมีวิทยากรเรียนรู้อยู่เบื้องหลังการออกแบบเวที การเรียนรู้

4) การประเมินผลการจัดกระบวนการเรียนรู้ จุดประสงค์เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมในการพัฒนาปรับปรุงการดำเนินงานให้ไปสู่ความสำเร็จของกลุ่มขององค์กรร่วมกัน ซึ่งการประเมินผลเวทีร่วมกันของกลุ่มองค์กร เพื่อทราบความรู้สึกคิดเห็นของผู้เข้าร่วมกิจกรรม การประเมินเป็นการประเมินแบบเปิดเผยอย่างมีอิสระ สนุก และรู้ผลการประเมินพร้อม ๆ กัน

มีเทคนิคการประเมินหลายวิธี เช่น การใช้แผนภูมิ การวัดคุณทฤษฎีความรู้สึก การใช้แผนที่ความคิด การนั่งล้อมวงคุยกันเพื่อถอดบทเรียน (อุษา เทียนทอง, 2551, หน้า 22)

5) การปิดเวทีที่มีความหมาย เนื่องจากเวทีการเรียนรู้ในกระบวนการเช่นนี้ต้องเป็นเรื่องที่ดำเนินการต่อเนื่องจากเวทีหนึ่งไปสู่เวทีต่อไป การปิดเวทีแต่ละครั้งจึงต้องจัดให้มีความหมายเพื่อนำไปคิด ไปดำเนินการต่อ แล้วนำผลมาสู่เวทีเรียนรู้ต่อไป จากงานวิจัยการสร้างกระบวนการเรียนรู้การบูรณาการการจัดทำแผนแม่บทชุมชนตำบลสุพรรณแม่บทชุมชนอำเภอ กรณีศึกษา 13 ตำบล อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม ของอุษา เทียนทอง พบว่า การปิดเวทีที่นำเสนอความสำเร็จของการจัดกิจกรรมในแต่ละครั้ง สามารถสร้างแรงบันดาลใจให้กับคนในเวทีที่จะต้องไปปฏิบัติต่อในชุมชนของตนแล้วนำผลมาสู่เวทีครั้งต่อไป การให้การยอมรับในความเป็นคนเก่ง คนมีความสามารถ การให้ความสำคัญของบทบาทแต่ละคนที่จะขาดใครไม่ได้ทุกคน เป็นจิ๊กซอที่จะต้องมาต่อกัน การมีกิจกรรมสร้างจิตสำนึกบ้าง สร้างความมุ่งมั่นฮึกเหิมบ้าง จะทำให้ผู้เข้าร่วมประชุมรู้สึกกระตือรือร้นที่จะไปทำกิจกรรมต่อ แล้วมาพบกันอีกครั้งต่อไป (อุษา เทียนทอง, 2551)

ในการสร้างนวัตกรรมการเรียนรู้สภาองค์กรชุมชนตำบลในครั้งนี้ จะนำองค์ประกอบการจัดเวทีมาเป็นหลักการแนวคิดในการจัดทำหลักสูตรการสร้างการเรียนรู้ผ่านเวทีการเรียนรู้

การประเมินผล

การสร้างนวัตกรรมการเรียนรู้ผ่านเวทีการเรียนรู้หลายเวทีต่อเนื่องกัน เพื่อให้ทราบผลการจัดกระบวนการจึงต้องมีการประเมินผลการเรียนรู้แต่ละเวที เพื่อนำผลนั้นมาวิเคราะห์ปรับปรุงพัฒนาให้เกิดนวัตกรรมการเรียนรู้ และเป็นการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ผู้เข้าร่วมกระบวนการจึงมีส่วนร่วมในการประเมินผลด้วย

ในการดำเนินการสร้างการเรียนรู้ นั้น มีผู้มีส่วนเกี่ยวข้องหลัก ๆ อยู่อย่างน้อย 2 ฝ่าย คือ ชาวบ้านและผู้ดำเนินการจัดกระบวนการเรียนรู้ ในขั้นตอนการประเมินผลแต่ละเวที ทั้งชาวบ้านและทีมผู้จัดกระบวนการเรียนรู้ต้องมีส่วนร่วมในการประเมินผลด้วยกัน เพื่อจะได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและเสนอแนะมุมการวิเคราะห์ที่อาจต่างออกไปจากแนวที่ผู้ประเมินใช้ ซึ่งเท่ากับเป็นการตรวจสอบข้อมูล และตีความให้ถูกต้องและเที่ยงตรงมากยิ่งขึ้น นอกจากนี้ยังช่วยประเมินผลในการวิเคราะห์และให้ข้อเสนอแนะต่าง ๆ ที่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงสามารถนำไปปฏิบัติได้ การมีส่วนร่วมในการประเมินโครงการของชาวบ้านและผู้ดำเนินการจัดกระบวนการเรียนรู้ยังเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้สรุปบทเรียนของการดำเนินโครงการนั้น ๆ ด้วยตนเอง โดยผู้จัดการเรียนรู้เป็นผู้หยิบยกประเด็นและฉายภาพการดำเนินโครงการพัฒนาให้เห็น นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีโอกาส

ได้เก็บเกี่ยวความรู้และข้อเสนอแนะเชิงวิชาการจากผู้จัดการเรียนรู้ซึ่งอาจนำไปปรับใช้ได้ทันทีจึงเท่ากับเป็นการคืนประโยชน์จากการประเมินผลไปสู่ชาวบ้าน (วิทยุ จักรพันธ์, 2533, หน้า 25-26)

ดังนั้น การประเมินผล คือ วิธีการเรียนรู้จากประสบการณ์อย่างเป็นระบบ การประเมินผลจึงเป็นเครื่องมือสำหรับการเรียนรู้ เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการพัฒนา และเป็นหุ้นส่วนและการแบ่งความรับผิดชอบ (ปาริชาติ วัลย์เสถียร และคณะ อ้างถึงใน Jachson, Edward T., 1997, p.506)

การประเมินผลแบบมีส่วนร่วม คือ กระบวนการประเมินตนเอง สร้างความรู้ร่วมกัน และทำงานร่วมกัน ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งหมดในงานพัฒนามีส่วนร่วมในการกำหนดประเด็นและเนื้อหา การประเมินผล ร่วมออกแบบการประเมิน เก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูล รวมทั้งดำเนินงานตามผลการประเมิน การมีส่วนร่วมของผู้เกี่ยวข้องในกระบวนการดังกล่าว มีผลให้ผู้เกี่ยวข้องสามารถสร้างความรู้และทักษะของตนในการดำเนินงานวิจัยและประเมินผลอื่น ๆ ที่ส่งเสริมแบบมีส่วนร่วมได้อีกด้วย

โดยสรุปลักษณะสำคัญของการประเมินผลแบบมีส่วนร่วม จึงเป็นการส่งเสริมการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ให้เกิดการเรียนรู้จากประสบการณ์จริงได้หลายมิติ เช่น ปัจจัยและทรัพยากร กระบวนการทำงาน ผลลัพธ์และผลกระทบที่เกิดขึ้น ปัจจัยที่มีต่อความสำเร็จและความล้มเหลว นอกจากนี้ยังได้เรียนรู้เกี่ยวกับความสัมพันธ์ และมีตรรกภาพอีกด้วย และที่สำคัญคือการสร้างความรู้ใหม่ ซึ่งการประเมินผลแบบมีส่วนร่วมเป็นวงจรที่ต่อเนื่องและเคลื่อนไปข้างหน้า ประกอบด้วย การวิเคราะห์ การวางแผน การดำเนินงานและการประเมินตนเอง จึงสามารถเลือกใช้วิธีการและเครื่องมือในการประเมินผลแบบต่าง ๆ ได้หลายประเภท เพื่อให้เหมาะสมกับความรู้ ทักษะของผู้เข้าร่วม และสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการประเมินผล ตลอดจนก่อให้เกิดการเรียนรู้แก่ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะประชาชนกลุ่มเป้าหมายของโครงการ โดยเน้นการใช้ประโยชน์จากผลการประเมินผลเพื่อการตัดสินใจปรับปรุง แก้ไขปัญหาต่าง ๆ เพื่อการวางแผนดำเนินการต่อ

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยใช้หลักการประเมินผลแบบมีส่วนร่วมในทุกเวทีการเรียนรู้ โดยการถอดบทเรียน เพื่อได้ข้อมูลจุดอ่อน จุดแข็งการดำเนินเวที การมีแนวทางพัฒนาปรับปรุง ระหว่างการเรียนรู้เป็นระยะ ๆ ตามแผนการเรียนรู้ และมีการเก็บสะสมผลงานการเรียนรู้ ป็นแฟ้มสะสมผลงาน เพื่อเห็นกระบวนการขั้นตอนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง

การประเมินผลด้วยการถอดบทเรียน

การจัดกิจกรรมใด ๆ ก็ตามให้สำเร็จตามวัตถุประสงค์ เกิดผลตามเป้าหมายที่กำหนดนั้น บุคคล กลุ่มคน และองค์กรต้องมีทัศนคติและความคิดที่ถูกต้อง ซึ่งจะนำไปสู่การปฏิบัติที่ถูกต้องดีงาม เกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ซึ่งมีผลมาจากการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพในการจัดทำโครงการจึงต้องมีกระบวนการที่สร้างการเรียนรู้ทุกขั้นตอนของโครงการหรือกิจกรรมในแต่ละขั้นตอนได้มีการพัฒนานวัตกรรมเพื่อเป็นเครื่องมือการสร้างการเรียนรู้ แต่ปัญหาที่พบ คือโครงการหรือกิจกรรมที่องค์กรจัดขึ้นนั้นไม่สามารถนำไปสู่การสร้างการเรียนรู้ได้เท่าที่ควร มีสาเหตุอยู่หลายประการ เช่น องค์กรขาดการประเมินผลสมรรถนะของตนเอง (Organization Assessment) ขาดวัฒนธรรมการเรียนรู้ เมื่อได้รับแนวคิด หลักการในการดำเนินการ แต่ขาดเครื่องมือที่จะทำให้งานเป็นไปตามที่กำหนด ที่เห็นว่าขาดมาก คือ ขาดการบริหารจัดการเชิงวิชาการ (Academic Management) ขาดการพัฒนาให้คนมีความรู้ความสามารถในการขับเคลื่อนโครงการ องค์กรขาดความสนใจจริงจังในเรื่องแผนงานนโยบาย ขาดทักษะในการบริหารจัดการ เครือข่ายพันธมิตร ในส่วนของบุคคลนั้นก็พบว่าขาดความผูกพันในภารกิจที่ดำเนินการ ขาดแรงจูงใจที่ยึดมั่นกับเป้าหมาย ในการประเมินผลงานก็ไม่เลือกใช้เครื่องมือที่ทำให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของสาเหตุแห่งปัญหาเพื่อให้เกิดการเรียนรู้ของผู้ที่ต้องรับผิดชอบต่อการทำงานให้เกิดความรับผิดชอบต่อโครงการที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมใด ๆ เมื่อผู้ต้องรับผิดชอบต่อโครงการไม่มีการปรับกระบวนการทัศนคติของตนเอง จึงเกิดปัญหาว่า ผลงานยังไม่สำเร็จเท่าที่ควรดังกล่าวมาแล้ว (เนาวรัตน์ พลายน้อย, 2547, หน้า 5)

เครื่องมือการประเมินผลที่จะทำให้เกิดการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาตนเอง พัฒนางค์กร ไปสู่การปฏิบัติงานให้เกิดผลต่อกลุ่มเป้าหมาย ต่อโครงการที่นักปฏิบัติ นักพัฒนาในสังคมขณะนี้นำมาใช้ที่ได้ผล คือ กระบวนการถอดบทเรียน ซึ่งเป็นการเรียนรู้ที่ผู้เกี่ยวข้องกับการปฏิบัตินำไปประยุกต์ปฏิบัติการต่อเนื่อง และหลีกเลี่ยงความผิดพลาดซ้ำรอย ในกระบวนการถอดบทเรียนเป็นการประเมินผลแบบมีส่วนร่วม ซึ่งต้องมีผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการปฏิบัติร่วมอยู่ด้วยการถอดบทเรียนมีหลายวิธี เครื่องมือการถอดบทเรียนหรือองค์ความรู้มีพลวัตอยู่เสมอ เครื่องมือประเภทหนึ่งที่มีการกล่าวถึงกันมาก คือ “เครื่องมือการวิเคราะห์หลังการปฏิบัติงาน” “หรือที่เรียกกันว่า After Action Review” หรือ “AAR” (เนาวรัตน์ พลายน้อย, 2547, หน้า 6)

AAR เป็นเครื่องมือที่เชื่อในแนวคิด “ติเหล็ทที่กำลังร้อน” พัฒนามาจากการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ในกองทัพสหรัฐอเมริกา ในช่วง 40 ปีที่ผ่านมา ในช่วงที่สหรัฐอเมริกาประสบความพ่ายแพ้ต่อสงครามเวียดนาม ความภาคภูมิใจของตนเองของทหารอเมริกาเสื่อมถอย

ไปมาก แต่ด้วยกระบวนการ AAR ที่เข้มข้นจริงจัง หลังจากนั้นทำให้กองทัพสหรัฐอเมริกา มีการเรียนรู้ อย่างมาก จนทำให้สามารถสถาปนาความรู้สู่ภูมิภาคภูมิภาคในกองทัพสหรัฐอเมริกา หวนกลับมาได้อีก ครั้ง เพราะในกระบวนการการถอดบทเรียนด้วยเครื่องมือ AAR เป็นการสร้างวัฒนธรรมการเรียนรู้ ระหว่างกันได้ (เนาวรัตน์ พลายน้อย, 2547, หน้า 9)

การออกแบบการถอดบทเรียน เป็นการออกแบบที่สอดคล้องกับการสร้างกระบวนการ เรียนรู้เพื่อให้การเรียนรู้เป็นวิถีปฏิบัติ เพื่อสร้างสภาวะทางจิตใจให้ทุกคนเห็นว่าควรมีการประเมิน ตนเองอย่างต่อเนื่อง และถามคำถามอยู่เสมอว่าจะพัฒนาให้ดียิ่งขึ้นกว่าเดิมได้อย่างไร ทุกคนที่ ร่วมกิจกรรมควรพบกันทันทีหลังกิจกรรมสำคัญสิ้นสุดลง เพื่อทบทวนสัมฤทธิ์ผลของงานที่ได้รับ มอบหมาย การถอดบทเรียนเป็นกระบวนการที่ผู้ดำเนินการสร้างการเรียนรู้กับผู้มีส่วนเกี่ยวข้องมี ส่วนร่วมพูดคุยกัน จากการศึกษาการถอดบทเรียนขององค์กรที่นำกระบวนการ AAR ไปใช้ ผู้วิจัย สรุปการออกแบบการถอดบทเรียนได้ดังนี้

ขั้นเตรียมการเพื่อการถอดบทเรียน

1. การสร้างบรรยากาศให้เอื้อต่อการเรียนรู้ โดยการเตรียมการในเรื่องการจัดสถานที่ ห้องเรียนรู้ให้โปร่งโล่ง อาจจัดให้เห็นมุมธรรมชาติ การจัดที่นั่งที่ทุกคนมีสัมพันธ์แนวระนาบ ไม่มีใคร มีอำนาจเหนือใคร ทุกคนมีอิสระทางความคิด เตรียมการจัดให้มีกิจกรรมการคลายเครียด คลายความเหน็ดเหนื่อย หลังจบกระบวนการปฏิบัติการโครงการ ก่อนการเข้าร่วมถอดบทเรียน

2. การมีประเด็นการชวนคุยที่สร้างแรงจูงใจในการร่วมคิด ซึ่งเป็นประเด็นคำถามที่ เกี่ยวข้องกับทุกคนที่มีส่วนร่วมในการดำเนินงาน ซึ่งประเด็นคำถามที่ทำให้เกิดการพูดคุยกันนี้เป็น หัวใจสำคัญของการถอดบทเรียน คำถามหลัก ๆ ที่เรียกกันว่า Key learning points เพื่อการเรียนรู้ ที่หลายองค์กรนำมาเป็นประเด็นการพูดคุยกันเสมอ เช่น

- อะไรคือเป้าหมายและความคาดหวังของเรา
- เราวางแผนกันไว้อย่างไร
- เมื่อดำเนินการไปแล้ว สิ่งใดเป็นไปตามแผน เพราะเหตุใด ผลเป็นอย่างไร
- สิ่งใดไม่เป็นไปตามแผน เพราะเหตุใด ผลเป็นอย่างไร
- มีปัญหาอะไรบ้าง สาเหตุของปัญหา คืออะไร
- ถ้าจะทำใหม่เราจะต้องแก้ไขอะไรบ้างที่จะทำให้ดีขึ้นกว่าเดิม จำเป็นต้องมีปัจจัย

อะไร เพิ่มเติมให้การทำงานดีขึ้นบ้างหรือไม่ เพราะอะไร

- ตัวเราจะสามารถทำอะไรให้ดีขึ้นกว่าเดิมได้บ้าง

3. การมีผู้เข้าร่วมกระบวนการถอดบทเรียน ต้องนำผู้มีส่วนร่วมทั้งโครงการหรือกิจกรรม เข้าร่วมกระบวนการถอดบทเรียน เพื่อให้เห็นมุมมองทั้งผู้จัดการเรียนรู้ ผู้มีส่วนร่วมจัดผู้เข้าสู่กระบวนการเรียนรู้ โดยดูสัดส่วนจำนวนคนที่เหมาะสมกับการถอดบทเรียนที่ต้องให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมคิด หากกลุ่มใหญ่เกินไปก็จะไม่สามารถทำให้เกิดการคิดที่ลึกซึ้งได้

4. การเตรียมทีมผู้ทำหน้าที่กระบวนการถอดบทเรียน ผู้ดำเนินการ (Facilitator) ทีมงานที่จะทำให้ประเด็นคำถามสู่การพูดคุยที่ได้ความคิดอย่างแท้จริงของผู้เข้าร่วม การมีกระบวนการให้เรียนรู้ความคิดเห็นของผู้เข้าร่วมเกิดเข้าใจซึ่งกันและกัน ได้เรียนรู้จากเพื่อน คนทำหน้าที่ผู้นำประเด็นมาสู่เวที การจับประเด็นของผู้เข้าร่วมที่พูดออกมา การเชื่อมโยงจากประเด็นหนึ่งไปสู่ประเด็นหนึ่งอย่างสร้างสรรค์ มีการสะท้อนความคิดเห็นของผู้เข้าร่วมร่วมกัน ให้เห็นความคิดรวมที่เชื่อมโยงกัน ทีมผู้ทำหน้าที่นี้มีบทบาทเหมือนกับวิทยากรกระบวนการในการสร้างการเรียนรู้

ขั้นปฏิบัติการถอดบทเรียน

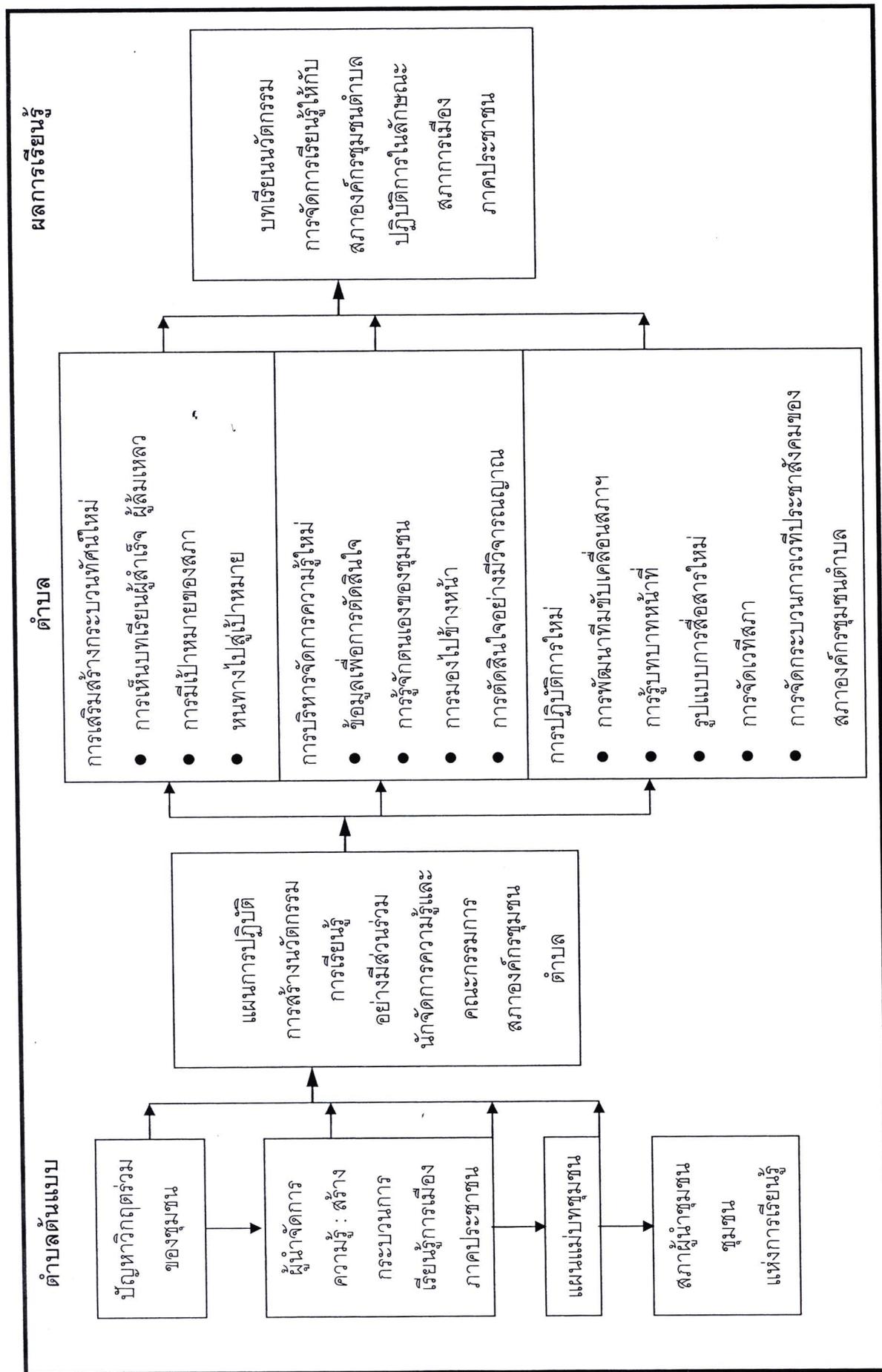
ขั้นปฏิบัติการถอดบทเรียน มีขั้นตอนเหมือนกับการจัดเวทีการเรียนรู้ คือ มีผู้ดำเนินการตามแผนที่ได้เตรียมการไว้ การใช้กระบวนการให้ผู้เข้าร่วมการถอดบทเรียนได้ใช้ความคิดของตนเองอย่างมีวิจารณญาณ นำออกมาแลกเปลี่ยนกันตามประเด็นที่เตรียมไว้ แล้วมีการสรุปผลเสนอแนะ นำไปปฏิบัติการต่อ

จากผลการถอดบทเรียน จะทำให้ผู้เข้าร่วมกระบวนการสร้างการเรียนรู้ทั้งทีมนักวิจัยหลักและนักวิจัยชุมชนได้มีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงตนเองที่จะนำผลจากกระบวนการเรียนรู้ไปใช้ในวิถีชีวิตได้อย่างแท้จริง วิธีการถอดบทเรียนเป็นวิธีหนึ่งของการจัดการความรู้ให้มีความคิดเป็นระบบ ค้นหาคำตอบจากประเด็นคำถามอย่างลึกซึ้ง ไม่ใช่เพียงสถานการณ์ที่เห็นด้วยตาเท่านั้น การดำเนินการถอดบทเรียนหลังเวทีการเรียนรู้ทุกครั้งสร้างการเรียนรู้แบบเป็นนักคิด นักปฏิบัติอย่างมีสติและศิลปะ

กรอบแนวคิดในการวิจัย

จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องของผู้วิจัยได้ประมวลความรู้ เป็นกรอบแนวคิดในการวิจัยได้ว่า ต้องใช้กระบวนการ Benchmarking คือเริ่มต้นจากการศึกษาเชิงลึกกับตำบลต้นแบบที่เป็น Base Practice ว่าก่อนเกิดการขับเคลื่อนการเมืองภาคประชาชนนั้น ปัญหาที่เป็นวิกฤตร่วมของคนในตำบลคืออะไร มีวิธีการที่ทำให้ผู้คนเห็นว่าเป็นปัญหาของชุมชนร่วมกันได้อย่างไร ผู้นำมีวิธีการจัดการความรู้อย่างไรให้คนในชุมชนเปลี่ยนกระบวนทัศน์จากการพึ่งพาผู้อื่นมาพึ่งพาตนเองร่วมกัน การนำหลักการประชาธิปไตยมาชุมชนร่วมกันจนเกิดความตระหนักที่จะทำหน้าที่การเมืองภาคประชาชนร่วมกันนั้น มีกระบวนการใช้ในดำเนินการอย่างไร จนทำให้

เกิดสภาผู้นำที่มาจากผู้นำของกลุ่มต่าง ๆ ผู้นำของหมู่บ้าน และภาคีเครือข่ายในตำบลที่มาร่วมคิดร่วมวางแผนจนกลายเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ เมื่อได้ผลจากการศึกษาแล้ว จะนำมาประมวลจัดทำเป็นแผนการดำเนินการสร้างนวัตกรรมการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมของผู้วิจัย ซึ่งจะทำหน้าที่เป็นผู้ดำเนินการจัดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับคณะกรรมการสภาองค์กรชุมชนตำบลกรณีศึกษา 3 ตำบลในจังหวัดสมุทรสงคราม ให้เกิดปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ จากการรอความช่วยเหลือจากภายนอกมาองโลกความเป็นจริงใหม่่ว่าชุมชนมีศักยภาพที่สามารถพัฒนาให้เกิดการปฏิบัติใหม่ด้วยการเป็นผู้นำในการสื่อสารที่ทำให้เกิดการเข้าร่วมเวทีสภาที่ร่วมคิดกิจกรรมพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืนร่วมกัน ผลการเรียนรู้ทำให้เกิดบทเรียนนวัตกรรมจัดการเรียนรู้ของสภาองค์กรชุมชนตำบลในลักษณะของการเป็นการเมืองภาคประชาชน ดังแผนภาพกรอบแนวคิดการวิจัย

แผนภาพ 5 กรอบแนวคิดในการวิจัย